

ARHIVA

ORGANUL SOCIETĂȚII ISTORICO-FILOLOGICE
— DIN IAȘI —

Director: ILIE BĂRBULESCU

SUMAR

- ILIE BĂRBULESCU Nașterea limbii române și elementul slav (Categorია III: cu *o* în loc de *psl. x* și *k* interioare. Categ. IV: cu *e* în loc de *psl. h*. Categ. V: cu *u* în loc de *psl. z*).
- I. IORDAN Dialectele italiene de sud și limba română.
- N. C. BEJENARU Pribegia lui Constantin Vodă Serban.
- P. CONSTANTINESCU-IAȘI Caracterizarea și împărțirea Istoriei Românilor: o nouă concepție.
- N. C. BEJENARU Rolul lui I. C. Brătianu în revoluția dela 1848.

COMUNICĂRI

I. Iordan: † Jules Gilliéron.— *N. C. Bejenaru*: În jurul chestiunii lui Negru-Vodă și a întemeierii Munteniei.— *N. A. Bogdan*: Monografia sau colecția de documente despre Dorohoi, Vaslui, Botoșani.— *Margareta Ștefănescu*: Cronica mediobulgară a lui Manasses.— *Ilie Bărbulescu*: O întrebare filologică din insula Iava; Originea curentelor noastre literare pentru limba cărților bisericești și pentru limba cu neologisme.— *I. Iordan*: Metafore din lumea animalelor.— *Margareta Ștefănescu*: Despre Românii Macedoneni. Încă o urmă de rotacism.— *P. Caraman*: Știri despre Români și despre Orientul Europei, din pragul veacului XIV (a 1303).— *Dr. M. Gaster*: Despre activitatea filologico-istorică a „Arhivei”.— *Margareta Ștefănescu*: Un ceh despre Basarabia; Iarși despre rotacism.

MATERIALE DE FOLKLOR

N. Mateescu: Povestea Sărăciei.

RECENZII

Gaston Esnault: L'imagination populaire. Métaphores occidentales (I. Iordan).— *Miloje Vasić*: Arhitektura i Skulptura u Dalmaciji, Crkove, (P. Constantinescu-Iași).— *Th. Capidan*: Petru Maior și Aromânii; Aromânismele din dialectul daco-român.— *Constantin Lecca*: Sunt în Transilvania așezări de Români veniți din sudul Dunării? *Ioan Budai Deleanu* ed. *Cardaș (D. Găzdaru)*.— *Episcopul Iacob Antonovici*: Documente Bărlădene; *O. I. Lecca*: Neamul românească; *N. Drăganu*: Mihail Halici (Margareta Ștefănescu).— *P. P. Panaitescu*: Nicolas Spathar Milescu (N. C. Bejenaru).— *Dr. Anton B. I. Balotă*: La nasalisation et le rhotacisme dans les langues roumaine et albanaise (Margareta Ștefănescu).— *N. Cartoian*: Legendele Troadei în literatura veche românească (Ilie Bărbulescu).

IAȘI

INSTITUT DE ARTE GRAFICE „VIATA ROMÎNEASCĂ” SOC. ANONIMĂ.— C-da 1782

1926

Rugăm cu insistență persoanele cari primesc ARHIVA să ne trimită costul abonamentului ce ne mai dătoresc pe trecut sau pentru anul în curs ; întru cât cheltuelile tiparului fiind foarte mari, se cer adevărate sacrificii pentru a putea apare.

ARHIVA

Apare de patru ori pe an: Ianuar, April, Iulie și Octombre

2AS

ABONAMENTUL ANUAL

100 de lei în țară pentru particulari.

200 lei pentru Autorități, Bănci și alte Intreprinderi.

40 franci franceji pentru Franța, Italia, Belgia, Anglia, Elveția și celelalte țări din uniunea postală.

2AS

Orice corespondențe să se adreseze :

Pentru tot ce privește Direcția și Redacția, (manuscrite, cărți schimb de publicațiuni etc.).

D-lui Ilie Bărbulescu, profesor universitar,
Strada Speranță No. 14—Iasi.

Pentru Administrație, expediție, abonamente, mandate-postale etc.

D-lui N. A. Bogdan, publicist,
Strada Albineț No. 4—Iasi.

2AS

Pentru anii mai vechi ai acestei Reviste, a se adresa tot D-lui N. A. Bogdan.

2AS2AS2AS2AS2AS2AS2AS2AS2AS2AS2AS2AS2AS2AS2AS2AS

ARHIVA

REVISTĂ DE ISTORIE, FILOLOGIE ȘI CULTURĂ ROMÎNEASCĂ

— DIN IAȘI —

Anul XXXIII

Iulie-Octombrie 1926

No. 3 și 4

Nașterea individualității limbii române și elementul slav¹⁾

Categoria III: cu *o* în loc de plsl. *ъ* și *к* interioare. Cuvintele acestei categorii, despre care am arătat²⁾ pentru ce nu au intrat din plsl. în limba română, se prezintă în aceasta din urmă, în raport cu cea dintâi, în două feluri deosebite: cele mai multe au *o* în loc de plsl. *ъ* (ropot corespunde plsl. răpată= рѣпѣтѣ etc.), iar câteva au tot *o* (>iu u), dar în loc de plsl. *к* (prilostesc, coresp. plsl. pr'lestiti etc.). Amândouă aceste feluri corespund la două fenomene fonetice cari nu existau în plslovenica, ci cari s'au născut *mai târziu*, în epoca postpaleoslovenică, adică după veacul al IX; întâiul fel corespunde fenomenului postplsl. numit «întâia vocalizare a lui *ъ*», iar al doilea corespunde fenomenului postpaleoslovenic numit «a doua vocalizare a lui *ъ*». Între acestea, apoi, «întâia vocalizare» e mai veche, iar «a doua vocalizare» e mai nouă, adică ea s'a produs în bulgara postpaleoslovenică în urma celei dintâi.

Să le vedem pe amândouă, pe rând.

În unele texte-copii plslovenice se constată, ca ceva anormal și mai mult ori mai puțin rar, că sunetul *ъ=ă*, când nu amuțește (Categ. I) și când nu se pastrează tot astfel mai departe (Categ. II), e înlocuit cu *o*. Această înlocuire se întâmplă de obicei când cuvântul mai avusese, spre sfârșitul lui, un alt sunet *ъ* sau *к* care amuțea (ca la Categ. I), așa că silaba cu celălalt sunet *ъ* rămas devenise închisă. Atunci, acest semivocal rămas, *ъ*, se întări și,—mai ales când avea accent, dar une-ori și fără

1) A se vedea *Arhiva*, XXXIII, 2, p. 92.

2) Cf. *Arhiva*, XXXI, 2, p. 84.

accent¹⁾ se prefăcu în o. Acesta e fenomenul numit «prima vocalizare» lui *z*.

Ast-fel, în Codex Zographensis e uneori: tokmo în loc de normal təkmo=tákamo, narodosk=narodose în loc de mai vechi și de regulă narodsk, rabotk în l. de regulat rabxtk, ljubovk crzkovk etc, în loc de ljubvk, crzkvk. Codex Suprasliensis are tot astfel: krepokz, smokovknago l. normal krepzkz, smokvknago²⁾, și ljubovnyj l. ljubvnyj etc.

Și tot ast-fel, ca ceva neobicinuit, nou și anormal, găsim o în loc de obicinuitul normal *z* încă în alte, deși nu în toate, din textele-copii plslovenice³⁾ (deci în sec. X și XI).

Iar dacă urmărim cu atenție acest fenomen în textele așa numite medio-bulgare, constatăm că, cu începere chiar din veacul al XII, el se manifestează mult mai des de cât în cele plslovenice, cu toate că tradiția literară impunea scriitorilor de a păstra, la scris, *z* ca în acestea de pe urmă.

În deosebi textele scrise în regiunile așa numite medio-bulgare apusane îl au din belșug, pe când cele răsăritene numai în anumite câteva cazuri.

Ast-fel Paremeïnicul lui Grigorovič (sec. XII) are: ostanokz krčpokz, svitokk, pčsokk, etc., în loc de normal și plsl. ostankk, krčpkk, svitkk, pčsk. Evangelia lui Grigorovič din acelaș secol are: doždsk l. plsl. normal džd, sot nik l. plsl. sxtknik, načetok l. plsl. načetkk, ostanok l. plsl. ostankk etc. Are la fel Apostolul dela Ohrida din sec. XII: tokmo, sobrani, ljubovkna, načetok etc. În Șestodnev al lui Ion Exarhul din sec. XIII e, de asemeni: svitok, krčpok⁴⁾. Un Triod din sec. XIII: are svitok și cu articolul postpozitiv svitokos⁵⁾. E și în Dobrejšovo Evang.

1) Conev, în *Godišnik na Sofijskija Universitet*, I, p. 46, zice că: «erovetž se vokalizuvat samo v zatvoreni srički i pod udarenie», adică: «erurile se vocalizează numai în silabe închise și sub accent». Acelaș, în *Dobrejšovo Evang.* p. 51: «samo udareno *z* dava o», adică: «numai accentuatul *z* dá o». Dar de se observă s. ex. postpaleosl. ropot față de plsl rkpzt unde al doilea *z* nu are accent și totuși a dat o, atunci se vede că se înșală Conev. Miletic e ceva mai exact, și a roape în sensul meu, în *Das Ostbulgarische*, p. 71, unde zice că: «Die Veränderung des Halbvocals in o hat sich zweifellos zuest nur in den bentonten silben vollzogen». Cf. p. 168 nota.

2) Cf. Vondrak: *Altkirchensl. Gram²*, p. 40; Kuljbakin: *Drevnecrkzvnyj slov. jez¹*, p. 88.

3) Cf. Șahmatov, în *AfslPh.*, XXXI, 485, Leskien în *AfslPh.*, XXVII-

4) Lavrov: *Obzor*, p. 36, 39.

5) Miletic, în *SbMin.*, XVIII, p. 11.

din sec. XIII: vr̄topъ, cr̄kovъ, krotokъ etc. În Letopisețul lui Manase din sec. XIV: vr̄topъ, sladokъ, etc. Și tot ast-fel, acest fenomen: o în loc de plsl. x se afla în o mulțime de alte texte mediobulgare. În toate aceste cazuri, înșă, adică când plsl. x devine, prin întâia vocalizare, sunetul o, finalul x dispăruse ceva mai înainte din pronunțare; aci, dar, nu se poate zice că ar fi existat (afara de acel x devenit o) și un x final pronunțat, ca la Categ. II¹). Deci, în toate aceste exemple postplslovenice și mediobulgare, scrisul x final era pus în texte numai spre a pastra tradiția literară plslovenică, dar el nu se pronunța la ele; ci pronunțarea era: tokmo chiar când era scris ca în plsl. tokxmo, svitok chiar când se scria s̄vitokъ sau svitokъ, vr̄top chiar când era scris ca în plsl. vr̄topъ etc. Acest lucru ni-l învederează, de alt-fel, înșăși limba bulgara de astazi, care, mai ales în așa numitul dialect de apus, dar la sufixul plsl. —xkъ încă și în dialectul propriu bulgaresc sau numit de răsărit, are tot așa: tokmo, ljubov, momok, svitok etc.²).

Faptul *excepționalității* lui o în loc de plsl. x interior în textele-côpii plslovenice și înmulțirea, adică *neexcepționalitatea* ci mai mult ori mai puțin generalizarea lui, în textele mediobulgare și în graiuri ale limbei bulgare de astazi, ne arată că în sec. IX nu a existat încă acest fenomen în plslovenica, ci că el s'a început odată cu sec. X de când avem textele-côpii și de când în acestea se constată încă cealaltă prefacere fonetica a lui x, adică amuțirea lui la sfârșitul și, în anumite locuri, și în interiorul cuvintelor (Categ. I³). Această excepționalitate plslovenică față de neexcepționalitatea, de generalizarea mediobulgara învederează ca fenomenul o l. x (cași amuțirea lui x) s'a început o dată cu mijlocul sau sfârșitul secol. X, adică în perioada postplslovenica, dar nu înainte de acest veac.

Iar textul numit «Fragmentele dela Kiev» confirma și mai mult această concluzie, prin aceea că, în el, x și k nu numai ca niciodată nu sunt lasate afara, dar niciodata nu sunt înlocuite prin alte vocale pline, adică niciodata x prin o. Limba bulgară

1) *Arhiva*, XXXII, 2, p. 81,

2) Cf. Oblak, în *AfslPh.*, XVI, 186 și *Sb.Min.*, XI, 552 C mev : *Dialek ni Studii*, p. 36 și *Dobrčjsovo četv.*, p. 30 și *Sb.Min.*, III, 309 și IV, 498,

3) *Arhiva*, XXXI, 2, p. 170,

de astăzi prezintă pe o l. plsl. \varkappa de obicei în dial. apusan; dar, în unele cazuri, așa la articolul postpozitiv, în sufixul —ok(<plsl. — \varkappa k \varkappa) și încă în alte forme de cuvinte, ea are o l. plsl. \varkappa și în cel de răsărit¹). Aceasta arată, potrivit cu cele spuse și mai sus în aceasta lucrare, că existența unui o l. plsl. \varkappa în «Fragm. dela Kiev» nu e manifestarea vre-unui dialect bulgar din epoca plslovenică, ci e manifestarea limbei bulgare *întregi* înainte de a începe în ea *întreagă* să se transforme (și în suf.— \varkappa k \varkappa) \varkappa interior în o²).

De altfel, pare-mi-se că această concluzie o confirmă încă și Savina Kniga; textul acesta, care va fi scris în Dacia traiană, (p. 73), ori fie chiar și în Rodopi, nu numai ca elimina foarte rar la scris pe \varkappa și \varkappa , dar, tot așa, nu are sigur o l. \varkappa decât în vre-o două cuvinte³), care și ele vor fi în ea ortografie strecurată din altă parte.

Concluzia aceasta: ca o în loc de plsl. interior \varkappa e fenomen postplslovenic, anume din sec. X—XI iar nu din al IX veac, al limbei bulgare, concluzie la care ne împinge, cum văzurăm, încă Fragm. dela Kiev și Savina Kniga, e susținută în genere de slaviștii de astăzi, deși ei nu au adus în sprijin și aceste argumente. Astfel crede Oblak⁴), ca: «Die Halbvocale \varkappa und \varkappa wurden im Bulgar. unter gewissen Bedingungen frühzeitig (in einigen Dialecten gewiss schon zu Ende des X. Zahrh.) zu o und o». Kuljbakin⁵) zice la fel, că: «în aceste fapte ale majorității textelor plslovenice se manifestează fenomene mai târzii ale veacurilor X—XI, fenomene care s'au produs în aceste veacuri în felurite graiuri bulgare». Așa și Vondrák⁶), Jagić etc-

1) Conev: *Dialektni Studii*, p. 36. De aceea tot Conev comite o eroare când (în Dobrčjšovo *četveroov*, p. 51) afirmă, fără să hotărâncească că «vokalizacijata... nito e povsem stna etc», adică. «vocalizarca... nu e generală. ideile pe care, iar fără spirit critic, o reproduce Mladenov (în *Rocz-Slav.*). Cf. și *Rocz. Slav.* IV, 106.

2) Cf. și *Arhiva*, XXX, 1, p. 21.

3) Cf. Șachmatov, în *Afsl^{Ph.}*, XXXI, 484-485 și Kuljbakin: *Drevne-cerkovno-slov. jęz.*, p. 58. De asemeni *Arhiva*, XXX, 1, p. 11.

4) În *AfslPh.*, XVI, 197.

5) În *Drevne-cerkovno-slov. jęz.*, p. 29.

6) În *Vergl. slav. Gram.* I, 149, 149.

De aceea e desigur o greșală, la Conev, credința lui ¹⁾, ca : deoarece limba rusă are și ea, ca deja textele-côpii plslovenice, o l. *z* (și o l. *h*), asta ar fi o dovada că fenomenul acesta : o l. *z* ar fi moștenit din straslava de plslovenica și graiurile bulgare cari îl au ²⁾. De fapt, o l. *z* în limba rusă nu era și în cea mai veche limba rusă, cum învederează, între altele, cuvintele ruse vechi intrate prin sec. VII sau VIII în fineza și litvana (ceea ce a uitat să observe Conev) și cum dovedesc înca unele vechi texte rusești. Pe de altă parte, nici argumentul (adus în *Roczn. Slaw.* III, 127) cu plsl. *chxt* ti alături de *chot* 'ti, *kzgd*a alături de *kogda*, *tzgd*a și *togda* nu arata acest fenomen plsl. și straslav de prefacere a lui *z* în *o*, ci aceste sunt pur și simplu dublete fonetice din rădăcini cu *o* și cu *z* moștenite din straslava ³⁾ poate din pricina deosebitei accentuari.

Acesta e fenomenul numit «întăia vocalizare». El s'a născut dar abia în sec. X, iar nu a existat mai înainte în plslovenica și limba bulgară în deobște ; n'a existat deci nici în daco-sloveana.

Sa vedem acum «a doua vocalizare».

Fenomenul fonetic numit a «doua vocalizare a lui *z*», care nu există în plsl. și textele-côpii ale ei, s'a născut pe terenul limbii bulgare după ce începuse deja și chiar se sfârșise întăia vocalizare. Când începù și se desvoltă „întăia vocalizare a lui *z*“, limba bulgara posedă încă : și pe *z=ă* și pe *z=e* (chiar dacă acestea și amuțiseră în parte) ; când începe și se desvoltă „a doua vocalizare a lui *z*“ însă, bulgara nu mai avea, în general, sunetul *z=e*, ci îl contopise deja pe acesta în *z*, așa ca acum ea nu mai avea 2 semivocale ci numai una : pe *z*. Numai după ce se născuse din contopire acest sunet *z* (care are ca baza în pronunțarea bulgarei moderne 3 nuanțe de colorituri : *a* închis, *o*

1) Pe care o admite, iară fără spirit critic, Mladenov în *Rocznik Slawistyczny*, III, 127 : «Die Neigung *z* zu *o* und *h* zu *e* zu erheben dialektisch für *uralt* gehalten werden muss .

2) Conev, în *Dobréjšovo Četveroec.*, p. 28 : «da e stanala i naobšta počva».

3) Cum observă și Vondrák : *Vergl. slaw. Gram.* I, 89, 146. Așa și Kuljbakin : *Drevne-cerkovno-slav. jez.* p. 59 : «Slova *когда, тогда* при *ткря, ка, ккря* не представляют прим.ров изм.ненія *z* в *o* ; eto osobyja obrazovanija ot osnov *ko-, to-»*.

închis și e închis), numai atunci începe „a doua vocalizare“ a acestui \varkappa . Numai atunci, dar, se poate ca un plsl. $\varkappa = \check{e}$ (care devenise \varkappa) să se prefacă în o

Contopirea lui $\varkappa = e$ în $\varkappa = \acute{a}$ începe a se produce deja în textele-còpii plslovenice ¹⁾, cum voi arata mai jos la categoria VI; caci, ca ceva anormal și rar, o găsim și pe ea în ele, alături de „întâia vocalizare a lui \varkappa “. Dar fenomenul „vocalizării a doua“, adică de existență a unui o în loc de plsl. $\varkappa = e$ (devenit acum \varkappa) nu se află în textele-còpii plslovenice, de cât, mi se pare, în Cod. Suprasl. în sk \acute{a} do \varkappa față de sk \acute{a} de \varkappa , acesta din obicinuit sk d \varkappa , și în Psalt. Sin. în s \acute{a} do \varkappa din obicinuitul ²⁾ s. d ba. Nu se poate preciza timpul când s'a început această „a doua vocalizare“ pe terenul limbii bulgare; oricum, însa, ea e desigur, posterioară chiar veacului al XI. Oblak presupunea că acest fenomen fonetic ar fi început spre sfârșitul veacului al XIII ³⁾, iar Kalina că deja în veacul al XII; pe când întâia vocalizare, deci, e un fenomen fonetic postplslovenic (adica din sec. X și XI), a doua vocalizare e medio-bulgar (adică din sec. XII sau XIII).

Conform cu acestea, plsl. š \varkappa pt \varkappa = șepata devine nu numai șepat, ci și šăpat, în sec. X sau XI, prin contopirea plsl. e = \ în $\varkappa = \acute{a}$; iar în sec. XII sau XIII, numai, acesta din urmă, prin „a doua vocalizare“ a lui \varkappa în o, a devenit șopot. Tot astfel plsl. pr'lestiti — pr'lestiti și d \varkappa ska = desk a devin (nu numai pr'lest-, deska, ci și) prelăsti- și dăska în sec. X sau XI, prin contopirea plsl. e = \ în $\varkappa = \acute{a}$; iar în sec. XII sau XII numai, acestea din urma, prin „a doua vocalizare“ a lui \varkappa în o, au devenit pr'lost-, doska (în unele graiuri bulgare de azi ca cele dela Rodop, chiar și doaska ⁴⁾). De altfel, graiul est-bulgar dela Teteven chiar are ⁵⁾ \varkappa I. plsl. \varkappa în: pril stil pronunțat prilăstil, (rom. pri-lostesc), š \varkappa pna (rom. șoptesc) pron. šăpna. În loc de plsl. č \varkappa pag \varkappa Bulgarii zic azi čepak ⁶⁾) pentru rom. cūpag.

Iar cele lalte cuvinte, cu „întâia vocalizare a lui \varkappa “, tot

1) Cf. Oblak în *SbMin.* XI 562. Vezi mai jos la categ. VI.

2) Vondrák: *Altksl. Gram.*, p. 193.

3) *Ibid.* p. 565.

4) Cf. Oblak în *SbMin.* XI, 565. Tot așa, unele graiuri bulgare au astăzi zoardi plsl. жр \varkappa , \varkappa rom. joardă. (Conev: *Dialektni Studii*, Sofia 1904, pag. 91).

5) Stojčev în *Sborn. nar. um.*, XXXI, Sofia 1925, p. 12-13.

6) Conev: *Ezikovni Vzaimnosti*, p. 23,

conform cu cele ce am adus din textele-côpii plslovenice, sunară în limba postplslovenică, adică cu începere numai dela mijlocul sau sfârșitul veacului al X: dobitok, vřstok, svitok, napřstok vezok, tokmo, ljubovnik, ropot. Firește că, conform cu cele ce am arătat la categ. I ¹⁾, însă, și lipsa sunetelor $\text{z}=\text{ă}$ și $\text{v}=\text{e}$ finale și interioare plslovenice arata încă odată că cuvintele amândor acestor feluri sunt postplslovenice.

Dar cu aceeași formă postplslovenică (care-i încă medio-bulgară), adică cu o l. z și v plslovenice sunt aceste cuvinte și au fost totdeauna și în limba română, cum arată și vechile-i texte: dobitok, vřtop, svitoc, năpřstoc, vřnzoc, tocma, ropot, ibovnic și șopot, șoptesc, prilostesc, doască.

Așa fiind aceste cuvinte din categoria III, evident că transformarea din ele a plsl. $\text{z}=\text{ă}$ în o și a plsl. v în o neputându-se produce pe terenul limbii române ci pe al celei bulgare, din motivele ce am arătat, urmează că ele, aceste cuvinte, au intrat în limba română nu în veacul plslovenic (al IX), și cu atât mai mult nu în epoca lui Jordanes (sec. IV-VII), cum s'a pretins, ci numai după veacul al IX și anume în secolul al X și XI, unele, iar altele chiar într-al XII veac, anume de când s'a început și dezvoltat în bulgara fenomenul, ei organic, de prefacere a lui z plsl. și v plsl. în o prin întâia și a doua vocalizare. Iar lipsa plsl. $\text{z}=\text{ă}$ și $\text{v}=\text{e}$ finale sau interioare, care s'a întâmplat la ele tot pe terenul limbii bulgare cu începere din veacul al X (Categ. I), confirmă și mai mult această concluzie dela Categoria III.

Categoria IV: cu e în loc de plsl. v . Cuvintele acestei categorii ²⁾, despre care am arătat ³⁾ pentru ce nu au intrat din plsl. în limba română, se prezintă cu fenomenul fonetic numit „întâia vocalizare“ în textele-côpii plslovenice; anume, în acestea ele au e în loc de plsl. $\text{v}=\text{e}$, tot așa precum cele din Categ. III au, prin aceeași „întâie vocalizare“, o în loc de plsl. $\text{z}=\text{ă}$.

Deși nu în toate, dar în cele mai multe texte-côpii plslovenice se constată, ca ceva anormal mai mult ori mai puțin rar, ca sunetul plsl. $\text{v}=\text{e}$,—când nu amuțește și când nu se păstrează tot astfel mai departe, spre a se prefaca, apoi, în $\text{v}=\text{ă}$,—e înlo-

1) *Arhiva* XXXI, 3-4, p. 171 și XXXIII, 1, p. 1—8.

2) *Arhiva*, XXXI, 2, p. 84.

3) *Arhiva*, XXXI, 3-4, p. 170, și XXXII, 2, p. 87.

cuit cu *e*. Această înlocuire se întâmplă, ca și la *z* o, de obicei (dar nu întotdeauna), când cuvântul mai avușese, spre sfârșitul lui, un alt sunet *κ* = *e* care amuțea (ca la Categ. I), așa că silaba cu celalalt sunet *κ* ramas devenise închisa. Atunci acest semivocal rămas: *κ* — *e* se întări și — mai ales când avea accent, dar uneori și fără accent¹⁾ — se prefăcu în *e* curat²⁾, întocmai cum, pe aceeași cale, pls. *z* deveni *o* în texte-copii plslovenice.

Așa ca, găsim în Codex Suprasliensis: temnica l. pls. *tamκnica*, šedzša l. pls. *šedzša*, levκ l. pls. *levκ*, legκko l. pls. *legκko*, razumenκ l. pls. *razumenκ*, silenκ l. pls. *silenκ*, starecκ l. pls. *star cκ*, konecκ l. pls. *konκcκ*, otecκ l. pls. *otκcκ*. Savina Kniga are și ea un cas precis de *ε*. p. *κ*: skadelκnici, skadelκnice și de 5 ori o p. *κ*: koždo și kždo etc.³⁾. In Codex Zographensis: temκnicκ, tamκnicκ, podobenκ l. podobκnκ, sčecκ l. sčcκ. In Psalterium Sinaiticum: pravκdenκ l. pravκdnκ, konecκ l. konκcκ, telecκ l. telκcκ etc. Euchologium Sinaiticum are: Pavelκ l. Pavalκ, ocetκ l. ocκtκ l. ocκtκ⁴⁾, trestnja l. trκstnja.

Așa încă, *ε* l. *κ*, au și altele din textele-copii paleoslovenice ce avem. In toate, însă, unde se constata acest fenomen fonetic, el ne apare ca ceva anormal, rar și excepțional, în raport cu limba generală a lor, care, ca normal și regulat, are sau arată *κ* la locurile unde acele excepții pun *ε*. Faptul acesta, pe de o parte, iar pe de alta faptul că Savina Kniga nu are decât cu totul rar pe *ε* l. *κ* (și o l. *κ*), precum și faptul că Foile⁵⁾ dela Kiev nu-l au de loc, acestea toate arata, conform și cu cele ce am spus mai sus (p.), că în veacul al X, când izbucni revoluția fonetică și morfologică a „limbei bulgare, această limbă începu a suferi încă o alta prefacere în existența sunetului *κ*; anume, de atunci, *κ* nu numai că se pierdu, în genere, la sfârșitul cuvintelor și în anumite poziții interioare (Categ. I), nu numai că uneori devine sunetul *z* (p. 386), ci, mai cu seama în teritoriul așa numit bulgar apusan, dar puțin și în cel răsăritean, cum arată limba bulgară de astazi, se prefacu și în curat *e*. Ba

1) Cf. p. 162, nota, și cuvântul postpls. *starec*, pronunțat *starec*, față de pls. *starκcκ*, care are accent pe *a* iar nu pe *e* în l. română.

2) Cf. Conev, în *SbMin.*, III, 309.

3) Cf. Leskien în *AfslPh.*, XXVII, 1 40 și 321 349 și Šachmatov: *Ibidem* XXXI, 485, Vondrák: *Altkirchensl. Gram*³, p. 164.

4) Vondrák: *Ib.* p. 190.

această prefacere în *e* s'a întâmplat nu numai în corpul cuvintelor, ci și la sfârșitul unui numar restrâns de cuvinte, la cari, din cine știe ce pricină, *κ* final nu a amuțit ca la majoritate, ci s'a mai păstrat câtva, până ce și acesta, ca *κ* interior din silabe rămase închise, devine *e* (cf. p. 366, 417),

Dar acel *e* în loc de paleoslovenicul *κ*, care în textele-copii paleoslovenice apare rar și excepțional, se îndesește foarte mult și ni se arată mai mult ca regulă în limba în veacul al XII; de acum și în veacurile următoare, adică în vremea curat mediu-bulgară, *ε=e* în loc de *κ=e* ni se arată ca fenomen nu anormal, cum e limba propriu paleoslovenică, ci ca normal și obicnuit în limba așa numită bulgară de apus mai ales, dar rar și în cea de răsărit. Astfel, în Paremeinicul lui Grigorovič din sec. XII e: *peklomκ* în l. de plsl. *pklomκ*, *denie* l. plsl. *dnije*, *studeneκ* l. plsl. *studenκκ* etc. Evangelia lui Grigorovič tot din veacul al XII: *Кѣκ* l. plsl. *κκκ*, *stekl* nica l. plsl. *st kl'nica*, *dverκ* cami l. plsl. *dvκκ* cami etc. In Dobrejșovo Evangelie din sec. XII: *dverκ*, *skrežește*, *ocetκ*, *temnica*. In codicele dela Berlin ¹⁾ din sec. XIII: *sl'peκκ* l. plsl. *sl pκκ*, *hromecκ* l. plsl. *hromκκ*, *silenc* l. plsl. *silκκ* etc. Intr'un Sbornik din sec. XIV e: *temnica* l. plsl. *tmκ* nica etc.²⁾ Evangelia dela Tarnovo are *dverκ* l. plsl. *dvκκ* *temnici*, *žezla*, pentru *žκzla* etc.

Iar limba bulgară de astăzi, mai ales în dialectu-i apusan, mai rar și în cel rasăritean, are *e* l. plsl. *κ*: *temnița*, *lesno* (plsl. *ksno*, rom. *lesne*), *dver* (plsl. *dvκκ* = *dvere*), *steklo* (plsl. *stκklo* = *steklo*), *slepeț* (plsl. *sl'p.κκ* = *sl'pețe*), *silenc* (plsl. *silκκ*), *denie* (plsl. *dnije*)²⁾, *stareț*, *oțet*, *stanžen*, *peveț*, *kupeț*, *Pavel* etc. Ba are și un *e* (din care, apoi *i*) final, care poate corespunde și el unui plsl. din care s'a dezvoltat: *alne* etc. (p. 366), *žoardi* etc.

Din aceste reese, dar, că vocalizarea plsl. *κ*—*ē* în curat *e* s'a început pe terenul limbei bulgare, (ca și întâia vocalizare a plsl. *κ*—*ă* în *o*), spre mijlocul sau sfârșitul sec. X, ca și *o* l. plsl. *κ*; ea a continuat, apoi, coprinzând din ce în ce mai multe cuvinte, atât în corpul cât și la sfârșitul lor, în veacul al XI. De atunci ele s'au perindat astfel, cu *e* l. plsl. *κ*, în epoca mediu-bulgară și până în bulgara de astăzi.

1) Cf. și Lavrov: *Obzor*, p. 36.

2) *Ibid*, p. 38, 42.

Potrivit cu aceste arătări, cuvintele slave vechi ale limbei române din Categ. IV sunară în bulgara secolelor X și XI : žale, korabe, pečate, pamęte, sęžen, steklo, temnița, prekupeț, koteț, dușegubeț, oțet, cînste (sau česte), spręten¹⁾, p ten, v ste, pov ste, l ne, pacoste, părte, mole, s.deț, Pavel, pestr, p'veț, sm'ren. spręten¹⁾).

Dar tot cu aceeași forma postplslovenică (care-i încă mediobulgară, adică cu *e* l. plsl. *ъ* *e*, sunt aceste cuvinte și au fost, cum arata vechile texte, și în limba română : jale, corabie, pecete, paminte, stânjen, stecla, temnița, precupeț, stareț, coteț, Pavel, șugubeț, oțet, cinste, sprinten, etc.

Așa fiind aceste cuvinte din Categ. IV, evident că, transformarea plsl. *ъ* *e* din ele în *e*, neputându-se produce pe terenul limbii române ci pe al celei bulgare, din motivele ce am arătat²⁾, -urmează că aceste cuvinte au intrat în limba română, ca și cele cu „întâia vocalizare a lui *ъ* în *o*“, nu în veacul plsl. (al IX) și cu atât mai mult nu în epoca lui Iordanes (sec. IV-VII), cum s'a pretins, ci numai după veacul al IX și anume cu începere dela mijlocul sau sfârșitul veacului X ; ele au intrat, adică, numai de când s'a început și dezvoltat în bulgara fenomenul, ei organic, de prefacere a plsl. *ъ* în curat *e*. Iar lipsa la unele din ele a sunetelor plsl. *ъ*==ă și *ъ*==ě finale sau interioare, care s'a întâmplat tot pe terenul bulgarei și începând iarăși numai din veacul al X (Categ. I), confirmă și mai puternic aceasta concluzie dela Categ. IV.

Categoria V : cu u în loc de plsl. *ъ*. Cuvintele acestei categorii³⁾, despre care am demonstrat⁴⁾ pentru ce nu au intrat din plsl. în limba română, nu puteau avea al lor *u*, decât dacă ne veneau cel mai devreme din postplslovenica și iata cum. Am arătat la Categ. I că, spre mijlocul sau sfârșitul veacului al X, plsl. *ъ*—ă și *ъ*=e au început a amuți (a se pierde) la sfârșitul cuvintelor, în deosebi, dar și în corpul lor. Atunci, din pricina acestei amuțiri, s'a născut, în limba bulgară, formele : *sto* în loc de plsl. *sъto*=săto, *kmotr* l. plsl. *kāmotră*, *z* br l. plsl.

1) Azi, în graiul bulgar dela Teteven, *e* : spreten (Stojcev, în *Sborn. nar. um.*, XXXI, p. 342). Cf. p. 195.

2) *Arhiva*, XXXII, 2, p. 87.

3) *Arhiva*, XXXI, 3-4, p. 470.

4) *Arhiva*, XXXII 3-4 p. 161.

z /brě, čębr l. plsl. čębră, molotr l. plsl. molotră etc. Acest nou fonetism bulgăresc, conform cu cele ce am aratat la Categ. I, a existat, firește, în vremea textelor-còpii plsl., adică în sec. X și XI, întocmai ca la toate cuvintele de categoria aceea, carora tot astfel le-a amușit atunci al lor **z**. Precum, adică, s'a pronunțat atunci în bulg. svada, pritča, bezdno, kto, mnogo etc. în loc de plsl. sāvada, pritča, bezdāno, kătō. mănogo, tot așa se va fi zis: sto, kmotr, z br, čębr, molotr etc. Nici un motiv nu e de a separa amușirea lui **z**=a în plsl. s to sto de amușirea lui în cuvinte ca celelalte cari au grupul final cons. + ρz, uneori și cons.

αz¹⁾, Drept e că bulgara are azi în general reflexul cons. + ăr și cons. + ăl în locul acelor cu **z** plslovenice; însă regional are, în așa cazuri, chiar și cons.+r și cons.+l, adică cu r, l vocalis sonans. Astfel, posedă nu numai general întinsele forme mândăr. vetăr sau ventăr, corespunzătoare plslovenicelor m đrз =m đră, rom. mândru, și vetrz, ci încă și mandr, ventr²⁾. Acestea sunt, cred eu, chiar resturi ale primului moment³⁾ post-plslovenic, când a amușit **z**=ă la cons.+ρz etc.; caci apoi limba bulgară apucă alt drum aci.

Anume, în urma acestei amușiri rămânând cu prea multe consonante, ceea ce le îngreuna pronunțarea, limba bulgară, după câțava vreme, spre a o ușura, începe a „interecala“, a „introduce“, treptat între consonante o vocală: pare-se că mai întâi tot un *ă*⁴⁾ ca cel amușit. Acest nou *ă* ramase în unele graiuri ale ei chiar pâna astazi; în altele, însă, el, poate de când și prin „adoua vocalizare“ (p. 386), se prefacu în *o* mai des, ba chiar și în *e* une-ori⁵⁾ (ca la întâia și a doua vocalizare).

A doua vocalizare va fi început în sec. XII (p. 166), și,

1) Cf. mai jos la capitoul „Cuvinte slave vechi cu grupele **rpzr rpbr**“ etc.

2) *SbMin.* XI, 524; Oblak: *Maced. Studien* p. 23, 20.

3) Se înșală, dar, Conev (în *Dobrejs. četveroov.* p. 55), când crede că nu ar fi existat în bulgara forme cu r l vocalis sonans. Cele ce arătăm aci la cuvintele slave vechi din limba română îi dovedesc că se înșală: acelea bulg. cu r, l s'au păstrat de atunci în româna.

4). Poate că după cum fusese sau **z** sau **h** cari au dispărut de lângă ρ = r, λ = l.

5). De aceea Conev crede că acest nou *ă* „vtoricen er“, adică „er secundar“, ar fi nu o nouă apariție. ci o metatezare a celui plsl. **z** de după ρ λ, m etc.

unde s-a făcut, se va fi ispravit, se poate, la sfârșitul veacului al XIII ¹). Așa că, între acest timp se va fi produs și aceasta „introducere” și a doua vocalizare” a lui *z* în *o*, și *e* la poziția de lângă *r* și *l* și la alte poziții.

În textele-còpii plslovenice nu există fenomenul acestei „introduceri” a lui *ă* sau *o*, *e*, pe cât știu eu, la substantive comune în general, nici chiar în interiorul lor (al cuvintelor); ci în ele se află, dacă nu mă înșel, numai la două numi proprii: Pavel_z pronunțat Pavel, care e scris totdeauna și ПИВЛАЗ = Pavel_z în loc de régulat și normal plsl. Pavl_z — în Cod. Suprasl. și Glagolita Clozianus; și Peter_z pron. Peter, în loc de normal Petr_z în Cod. Assemanicus ²); și înainte de *m* în: os_zm_z pronunțat osăm, în loc de normal osm_z — în Cod. Marianus ³).

Această excepționalitate de apariție arată, desigur, că «introducerea», «intercalarea» lui *ă* (sau *o*, *e*) după dispariția plslovenicului *z* = *ă* nu exista în limba plslovenică a secolului al IX, ci că se va fi început, la așa grupe, într-un număr de cuvinte, în sec. XI din care vor fi Cod. Suprasl., Glag. Cloz. și Cod. Mar., dăr că atunci acest fenomen încă nu cuprinsese substantive comune ca molotră) etc. din Categ. V. Găsim, însă, acest fenomen, relativ întins, și la substantive comune (ca molotr_z) în textele bulgare de după veacul al XI, postplslovenic, adică în epoca propriu mediobulgară cu începere din sec. XII și îl constatăm și în bulgara de astazi rămas, poate cristalizat, încă de atunci ⁴); îl aflăm nu numai la grupul cons. + *rz*, ci și la cons. + *lz* uneori și pe lângă alte consonante. Apostolul dela Ohrida (sec. XII) are: hrabor_z, în loc de plsl. hrabr_z pron. hrabră. Dobrějšovo četveroev. (sec. XIII) are: es_zm. pronunțat esăm, are

1). Conev (în *Dobr. js. četveroev.*, p. 55) crede că nu ar fi „introducere” („vmetnăt zvuk”). ci metateza plslovenicului final *z* înaintea consoanei care l preceda. Dar, ori cum, și dănsul socoate că această „metateză” („introducere”) s-a început numai de când a început a amuți *z* și *h* finale, deci tot numai din sec. X. Tot Conev mai crede că acest fenomen (metateza introducere) s-a sfârșit în sec. XIII. Cf. p. 402, nota 1.

2). Sobolevskij: *Drevnij cerkovno-slav. jazyk*, p. 141; Conev: *Dobr. js. četveroev.* p. 55.

3). Cf. Oblak, în *SbMin.*, XI, 563,

4). Conev, în *Dobrejs. četv.* p. 57, crede că acest „vtoričen er e bil v XIII v. k veče svršena rabota”, adică: „acest er secundar e deja lucrare (fenomen) sfârșită în sec. XIII”.

ogxn* pron. ogăn, odxn* pron. odăr, v' t' r n* pron. vêtăr (ori veter ?) etc., în loc de plsl. pronunțate cu x sau h finale : iesm*, ogn*, v' t' r*. Alte texte mediobulgare au la fel acest «introdus» ă (c, t) : hrabxn, Pavel, osxm (plsl. osm*), p' xst' r, (plsl. p' str*) etc. 1). Iar limba bulgară îl are astăzi, la fel în vihar, hrabăr și hrabor, odăr, vjatar, osăm și osem, ogăn, păstăr, Pavel, Petăr. Graful din Kostur, Macedonia sudică, are de regulă xr, xl, dar excepțional și cu o : svekor, zolva etc. 2).

Dar, în locul amușitului între consonante postpslovenic x și chiar numai între consonante succesive (fără x = ă între ele), limba bulgărească, tot spre a-și ușura pronunțarea acelor alăturate consonante, a mai «introdus», la unele cuvinte, și sunetul u (deci nu numai o). Acest fel de u nu se află în textele plsl., ceea ce arată că el nu e fenomen postpslovenic (ca o), ci posterior acestei epoci, deci poate mediobulgar. Ast-fel are : osum, sedum, kumet, čuvrăsto, guvozd etc., în loc de plsl. osm*, sedm*, kmet*, čvrkst*, gvozd* 3). Are, de asemeni : mšica pentru plsl. m' šica (din primul moment postpslovenic al amușirii paleoslovenicului x = ă), cuvânt care se află, rămas sub această formă, și în limba greacă : μσιτσα = msița ; însă are bulgara și mušica (rom. mûșița), cuvânt care s-a păstrat și în greaca sub forma μουσιτσα = musita 4). Tot astfel, limba greaca mai are, desigur tot cu acest fonetism bulgăresc, cuvintele bulgare : σουλαπι corespunzător plsl. zxl*, σουβέλι coresp. pslovenicului kxblx (rom. câblă , ζουμέλη și ζούμελη coresp. plsl. hmeli (rom. hămeli), poate și σουχάλο, coresp. plsl. s hl* (rom. săhlă—sihlă). 5)

Formele grecești cu acest u „introdus“ între consonante în loc de x = ă ar putea să nu fie considerate ca fiind bulgarești împrumutate limbii grece chiar așa, ci să fie socotite numai ca o adaptare a sunetului specific bulgar x = ă, pe care nu-l are și nu-l poate pronunța grecul, la această din urma

1). Lavrov : *Obzor*, p. 41—42

2). Ar. Kuzov, în al al lui Miletic ; *Izv' estija na Seminara*, Sofia 1921, IV, p. 104-5.

3). Lavrov *Obzor*, p. 124 ; Miletic : *Das Ostbulg*, p. 99 ; Oblak, în *SbMin.*, XI, 534-5.

4). Cf. G. Meyer : *Neugriechische Studien*, II, p. 43.

5). Gustav Meyer : *Neugriech. Studien*, II, ad. voc.

limbă care l-a perceput ca un sunet *u* (aşa cum, depildă Ungurii, percep pe *ă* ca *o*, zicând s. ex. borbat pentru rom. barbat). Aşa ar fi gr. muşița, zulăpi, kuvéli, súhalo. Formele grecești cu *u* care nu corespunde unui $x = \text{ă}$ bulgaresc însă, ca *huméli*, cuvânt pe care limba bulg. nu-l are astăzi astfel, arata, alături de bulg. *mușica*, *guvozd* etc., că fenomenul „intercalării” lui *u* între consonante (unde nu fusese și nu era un $x = \text{ă}$) era altă dată mai întins de cât astăzi în limba bulgărească. Iar dacă admitem, după cum ne arată textele plslovenice în care el nu se afla, că fenomenul nu exista încă în epoca lor paleosl. și postplslovenică (sec. XI incl.), atunci urmează că el se va fi început a se produce în bulgara cel mult în epoca mediobulgară (sec. XII și XIII); în această de pe urmă vreme dar, limba bulg., care „intercala $x = \text{ă}$ ” ($> o$ și e) mai ales în grupuri de consonante în cari se aflau licvidele *r* și *l*, *hrabor*, *vihor*, *vetăr* etc.) „introducea” și *u* între alte consonante de cât acestea, fie că între ele se găsiseră, în epoca anterioară (paleosl. și postpls.) un $x = \text{ă}$ (*mușica*), fie că nu avuseseră acest $x = \text{ă}$ (*guvozd*).

Istoriceste, adică cu mai multă precizie, vorbind, acest *u* a început a se produce din acel $x = \text{ă}$ „introdus”, mai întâi când $x = \text{ă}$ se afla lângă cons. nazale *m* sau *n*. ¹⁾ El e dar ceva mai nou, ca timp, de cât „intercalatul” $x = \text{ă}$, deși tot din epoca mediobulgară.

Astfel s-a născut mai întâi *mușica*, *osum*, *sedum*, *kumet* etc. Dar repede apoi acest *u* va fi început a se „introduce”, prin analogie cu acestea, și lângă alte consonante de cât *m*, *n*, anume și între *gv*, *čv* etc., s. ex. în *guvozd*, *čuvrsto* etc.

În aceasta de pe urma perioadă mediobulgară, adică când se introduce *u* lângă *m*, *n*, trebuie să admitem că s-a născut în l. bulgară și **kumótrx* $>$ **kumótăr* și *kumótr* din pls. și postpls. *k·mótrx*, așa cum s-a produs în ea și *mușica* (pronunțat mușița) din pls. și postpls. *m* și 'ca, amândouă cu accentul pe penultima. De altfel, o indicație că se poate să fi existat în bulgara forma **kumótr* (*kumótăr*) ($<$ lat. *commater*) ni-o dă cuvântul ei *kupotr* ¹⁾ ($<$ lat. *compater*) care va fi avut, ca și *k·mótrx*, și o formă **k·potrx*.

Tot atunci, precum prin analogie cu aceste cuvinte cari au

1). Cf. și Oblak în *SbMin*, XI, 534-5: «ne o pr d m minava v u, ¹⁾ *x*, *h*, napr. *osum*, *sum*», adică: „nu o trece în *u* dinaintea lui *m*, ci *x*, *h*, s. ez. *osum*, *sum*”.

2). Cf. *AfslPh.*, XXX, 311.

m, *n* limba bulgară a produs și forme cu *u* între alte cons. de cât *m*, *n*, ca : *čvrъsto*, *guvozđ* etc., din plsl. și postplsl. *čvrъstъ*, *gvozđъ*, tot astfel a mai produs ea și **sutó*, cu accentul pe ultimă, din un postplsl. și mediobulgar *stó*, „introducând“ *u* între *s* și *t*.

Dar în aceeași perioada, sau postplsl. sau mediobulgară, limba bulgară, se știe, în dialectu-i numit vestic și-a ridicat accentul, ca în limba sârbească, adică dela silaba ultimă cu o silabă în sus spre începutul cuvintelor. De aceea bulgara are s. ex. *mărtuvéc* și *mărtóvic*, *pitók* și *pétuk*, *pisók* și *pésuk* etc. 1). Această ridicare de accent se va fi întâmplat și la **sutó* care a devenit **súto*, când, potrivit cu înclinarea regională a limbii bulgare 2), și-a schimbat, pe câte undeva, și genul din neutru în fem. devenind chiar **súta*. Ba va fi făcut și **kúmotr* din **ku-mótr*.

Limba bulgară nu ne-a păstrat ea însăși până astăzi nici pe **kumótr*, nici pe **sutó* sau **súto*—**súta*. Dar nu ے exclus că aceste forme există în ea prin vre-o regiune încă neexploată de dialectologi, pe câtă vreme, cum arătai, tot astfel limba nu a păstrat, sau încă nu s-au descoperit undeva, nici unele forme ale ei, pe cari i le-a păstrat însă limba grecească în: *zulápi*, *kuvéli*, *súhalo*, *huméli*.

Forma din limba română *súta* este însă tocmai cea mediobulgară. *U* dintr-însa nu este „introdus“, deci, pe terenul românei 3) de către această limbă, cum se crede de obicei 4). Așa că, această formă nu ne-a venit din plsl., ci din mediobulgara, și este pe deantregul, cum o vedem, intrată din limba bulgară în româna după sec. XII; ea este dar o formă bulgărească pe care limba bulgară se pare că a pierdut-o, dar care i-a păs-

1). Cf. *SbMin.*, XVIII, 436.

2). *Arhiva*, mai sus.

3) Așa cum ar fi s. ex. la popa Grigore din Măhaci în sec. XVI) în: spurcăciune, porucilor (Hasdeu : *Cuvente*, II, 489), unde cirilicul *ș* reprezintă nu pe *u* ci pe *u* (cf. a mea *Fonetică alfabetului cirilic*).

4) S. ex. de Miklosich în *Beiträge, Lautgruppen*, p. 6 și după acesta de ceilalți ca Ovid Densusșianu în *Histoire*, I, p. 245. Cf. Caracostea, în a lu Gustav Mayer : *Mitteilungen*.

trat-o limba română (ca și greaca pe zulăpi, kuvéli etc.) dela sec. XII încoace.

Cuvintele acestei a V categorii cari au un *r*: cumătru, zâmbtru, molotru, cinbru, etc. (cf. și adj. mândru, hâtru, pistru), cari n'au intrat în româna sub forma lor plslovenică, cum am arătat, n'au intrat nici sub acea mediobulgară cu „introdus“ *ă* sau cu *o* născut din acesta prin „a doua-i vocalizare“. De ar fi venit astfel în româna, trebuiau să sune și în ea ca în bulgara: cumatăr sau cumător, zâambar sau zâmbor, molotăr sau molotor, cimbăr sau cimbor; căci cele astfel venite, astfel și sună. Așa: rom. cîubăr corespunde plsl. čebre ¹⁾, bulg. modern ča'băr; rom. vihor, vifor coresp. plsl. vihră și bulg. modern vihăr-vihor ²⁾; ori, rom. hrabor ³⁾ coresp. plslovenicului hrabrъ, bulg. modern hrabăr—hrabor care se află deja în manuscrisul Apostolul dela Ohrida (sec. XII) sub forma hrabor ⁴⁾. Așa încă maistor sau maistăr, care se află deja în vechile texte româno-slave și în limba bulgară (format acolo din grec biz. μαῖστρος < μᾶγιστρος = vechi dalmat maistru) ⁴⁾.

Fonetismul organic al limbii române nu impunea, deci, schimbarea postplslovenicelor sau mediobulg. -ăr, -or finale în -ru; căci, de ar fi impus trebuia să avem și: vihru, cîubru, precum e molotru, zâmbtru etc. ⁵⁾.

Rom. molotru, zâmbtru etc. au intrat, însă, în româna sub forma imediat de după amuțirea plslovenicului *z* = *ă* final, -din postplslovenica; au intrat adică sub forma acesteia din urmă: molotr, zâmbtr, cenbr, etc, anume cu formele de dinainte de a se „intercala“ acel *z* = *ă* (o) de mai în urmă prin care s'au născuț bulgăreștile: molotăr, cenbăr ca vihăr, hrabăr etc. Acest *r* final din stadiul formelor molotr, zâmbtr, cenbr era un *z* vocalis sonans în postplslovenica. După cât ne arată vechile texte ro-

1) Miklosich: *Lexicon palaeosl.* p. 1128. Deși poate fi plsl. č.b.ră sau č.bără; cf. Vondrak: *Vegl. slav. Gram.* I, 430 și Berneker: *Slav. Etym. Wörtl.*, p. 165.

2) Lavrov: *Obzor*, p. 41.

3) S. ex. în Cronica olteanului Moxa lin a. 1620, alături de: vihor (Hasdeu: *Cuvente*, I, 441).

4) Cf. C. Jireček, în *AfslPh.*, XXXI, 415 și Teodorov-Balan: *Sveti Kliment Ohridski*, Sofia 1919, p. 47.

5) Cf. însă și Șandru-Șandor, în Ardeal Nandru-Nandor, de origine maghiară (Cf. Iosif Popovici: *Ru nânische Dialecte*, I, p. 14).

mâne ¹⁾, limba română primea sub forma fonetică *ar* pe slavicul *r* interior cuvintelor; așa *c^{ar}pa*, *t^{ar}g* etc. Inșă, când un *r* slav se găsi cu desăvârșire la sfârșitul cuvântului, ca în aceste *kumotr*, *z^{ar}br*, *molotr*, etc., atunci, dacă observăm azi pronunțarea lui în Români, vedem că, spre a-i susține întreaga-i amplitudine de vibrații, limba produce și un redus *u* după *r* în afară de acel *â* de dinainte-i. Adică, în așa cazuri se pronunță: *kumot^{ar}u*, *cinb^{ar}u*, *molot^{ar}u*. Și nu e nici un motiv de a nu admite că tot așa a pronunțat Românul aceste cuvinte și în momentul când le-a luat din postplslovenica.

În rezumat, asemănarea aci arătată a fonetismului formelor române din această a V categorie cu fonetismul postplslovenice și mediobulgar arată că cuvintele acestea și altele de felul lor cari, din motivele expuse, n'au venit în româna din plslovenic și nici mai nainte, au intrat în ea: cele cu *r* (*zâmb^{ru}* etc.) îndată dupe dispariția pls. *z*, *n* finale, adică spre mijlocul ori sfârșitul veacului X^a), iar cele ca *sută* (cu „introdusul *u*“) în sec. XIII sau XIII al epocii mediobulgare.

Ilie Bărbulescu

1) Ilie Bărbulescu. *Fonetica Alfab. Cir.* p. 424.

2) Postpaleoslavonismul lui *zâmb^{ru}*, *zimbru*, dealtfel, se dovedește și prin nazalizmul lui, despre care vezi maijos ca pitolul „Cuvintele slave cu *x* paleosl. în limba română“; iară *cumătru* are și primul *u*.

Dialectele italiene de sud și limba română.

(v. nr. 1, vol. XXXIII al «Arhivei»)

73. Sic. *lagu*: *essiri 'nt'on lagu di suduri essere* în un laco di sudore, *essere fradicio mezzo di sudore*—rom. *a fi lac de sudoare*.

Sic. *latti d'oceddu* „vale cibo squisito e quasi impossibile a trovarsi: latte di gallina“—rom. *lapte de pasăre* id. Cf. lat. *lac gallinaceum* (Georges s. v. *lac*) și construcțiile analoage din limbile balcanice citate de P. Papahagi în al XIV-lea Anuar al

lui Weigand, pag. 163, nr. 408.—Sic. *fitiricci la vucca di latti* „per dire che uno è ancora bambino: aver ancora il latte alla bocca“: cf. rom. *a avea caş la gură* id. (s'a zis probabil întâiu despre puii de pasăre și apoi despre oameni).—Sic. *frati di latti* „che ha poppato lo stesso latte che un altro, frater di latte“ —rom. *frate de lupte* sau *de țiță* (se zice despre un copil care a supt la mama altuia, străin: este obiceiul ca două vecine, cu copiii de țiță, să facă schimb câteodată cu pruncii, când vor să-i alăpteze).

Abbr. ² *lebbre* la lepre: *durmi' nghe ll'uocchie de lu lebbre* dormire a occhi aperti come la lepre, dormire leggermente — rom. *a dormi Țepurește*.

Teram. *lengue: levarse la carne de sott' a la langue* „di quello, soprattutto dei genitori, i quali, per educare i loro figliuoli, fanno i più grandi sacrifici“: cf. rom. *a-șă rupe bucățica* (sau *pînea*) *dela gură* id. — Sic. *lingua: iri la lingua comu un mulinu a ventu* (di chi parla molto) seccar una pescaja, avere rotto lo scilinguagnolo—rom. *a-Ń merge* (s. *umbla*) *gura ca o moară* (*hodorogită*).

Sic. *lettu: iri a lettu comu li gaddini* andar a letto quando i polli (a buon' ora)—rom. *a se culca* (*odată*) *cu găinile*.

Sic. *liccari 'leccare': liccarisi li jidita d'una cosa* „(quando essa piace assai) leccarsi le dita o i baffi di una cosa, succhiarsene le dita“ rom. *a-șă linge degetele* (s. *buzele*). Cf. lat. *lingere digitos*.

Sic. *ligatu: star cu li manu ligati* star colle mani a cintola, star ozioso: cf. rom. *a sta cu mînile în sîn* (sau *în buzunar*) id. *A fi cu mînile legate* însemnează a fi 'împiedicat în acțiunile sale, a nu se putea mișca în niciun fel'.

Cal. Gr. *ligna del fuoco* legna da ardere—rom. *lemne de foc*.

Sic. *linzolu: stenni lu pedi, quantu linzolu teni* („non si deve consumare più di quel che si può), bisogna distendersi quanto il lenzuolo è lungo“ — rom. *întinde-te cît ți-Ń* (s. *cît te-ajunge*) *plapuma*.

Sic. *livari di 'mmuca 'na cosa* (dire ciò che altri voleva o stava per dire) torre di bocca—rom. *a lua vorba din gură* id.; *livarisi di 'mmucca* (dividere con altri l'alimento, dare del suo

ad alcuno) cavarsi di bocca una cosa—rom. *a-șî lua* (s. *rupe*) *pînea dela gură* id. (cf. mai sus s. v. *teram. lengue*).

Sic. *longu quantu la simana santa o la quaresima* lungo quanto la fame o quanto la settimana santa o più della quaresima—rom. *lung cît postul cel mare*: pentru oamenii credincioși și săraci, care păzesc cu sfințenie prescripțiile bisericii, postul pare fără sfîrșit. Acelaș lucru se petrece cu leneșii, cînd se gîndesc la muncă: o zi, în care sînt siliți să muncească, durează o veșnicie; deaceia se zice, adică au zis întăiu leneșii, *mare cît zîua de mîni*.

Camp. *lopa gran fame* (supt nr. 48), sic. (s. v. *manciarî*) *manciarî quantu un lupu* mangiare quanto un lupo:—rom. *foame de lup s. a mînca ca* (s. *cît*) *un lup*. În latinește *lupus* se întrebuița metaforic spre a numi unele animale lacome (v. Georges s. v.). Și alte animale răpitoare simbolizează lăcomia, foamea; cf. Leo Spitzer, *Die Umschreibungen des Begriffes „Hunger“ im Italienischen* (68. Beiheft zur Zeitschrift f. rom. Phil.), Halle 1921, pag. 174 urm., unde se găesc numeroase exemple de acest fel. V. și R. Riegler, *Das Tier im Spiegel der Sprache*, Dresden u. Leipzig 1907, pag. 31 urm. pentru alte limbi.

Sic. *luciri com' un oru o com' un specchîu* essere terso, pulito, rilucere come di argento, lustrare come uno specchio—rom. *a (stră)luci cum î* (s. *ca*) *aurul, cum î oglînda*. Cf. *să fie oglîndă!* (și: *să fie lună!*) în limbajul cazon, cînd e vorba de lustruit nasturii, cizmele, armele. etc., deunde a trecut apoi și în graiul civililor, mai ales al gospodinelor iubitoare de curățenie desăvârșită.—Sic. *nun vidiri luciri* non veder comparire d'auru: cf. rom. *vreaș să vād lucînd ceva*, cînd este vorba de bani (de aur sau de argint, ca pe vremuri).

Sic. *luntanu di l'occhi, luntanu di cori* lontan dagli occhi, lontan dal cuore: cf. rom. *ochiș care nu se vād se uită*, cu acelaș înțeles ca și întorsătura stilitică din siciliană.

Agn. *luoke* un pezzo di terreno—rom. *loc* id. (cf. *loc de casă, loc de vie*, etc.; *am căpătăt și eș loc* zice țăranul împrîrietărit).—Sic. *'nta di ddocu* a un di presso, infra cotesto numero: nel torno, in circa, costi presso, de ex. *eramu dieci o dudici*, *'nta di ddocu* eravamo dieci o dodici in circa: cf. rom. *eram zece saș doisprezece la un loc*. Sic. *cu' muta locu muta vintura* chi muta lato muta stato—rom. *cine-șî schimbă locul țșî schimbă norocul*. Pentru sensul de 'bucată de pămînt' cf.

Georges s. v., nr. 5, care, fără a cita exemple, traduce pe *locus* prin 'ein Stück von einem Gute, ein Gut, Grundstück, Acker'. Și vejl. *luk* înseamnă 'Landgut' (v. M.-Lübke, *Rom. Etym. Wb.* nr. 5097).

Sic. *lupu*: *jiri o mettiri mmucca di lu lupu* (in potere del nemico) andar o mettere in bocca al lupo—rom. *a se duce* (s. *a intra*) în (s. *pe*) *gura lupului* 'a se pierde, a nu mai veni înapoi'. *Lu lupu cangia lu pilu, nun perdi lu viziu sau lu lupu è sempri lupu* il lupo cangia il pelo, ma non ìl vizio — rom. *lupu-și schimbă părul, dar năravul ba sau lupul tot lup rămîne*.

74. Sic. *mali*: *pariri mali* (rincreștere, dispiacere) parer una certa cosa, parer male, disconvenire—rom. *îmă pare rău*. *Di mali 'm peggju* (da cattiva condizione andar in peggiore) di mal in peggio—rom. *din rău în mai rău*. *Mal pri mia!* ohimè! lass' a me!: cf. rom. *rău (și amar) de mine!* *Cu' cerca lu mali lu mali trova* chi cerca rognă, rognă trôva—rom. *rău caț, rău găseșt*.

Sic. *mamma* la madre, *mamma*: *essiri la mamma di...* (essere nel suo genere la cosa migliore o più grossa) essere la mamma di....—rom. *mamă* cu aceeași însemnare; de ex. *î-am tras o mamă de bătaie, nu-mă pasă nici de mama frigului*, etc.—Abr.⁸ *mammase!* 'figliol mio', tot așa *tatasé!* id., *fratesé!* 'fratel mio', *sorasé!* (și *soresé!*) 'sorella mia', *zizazé* 'nepote mio' (v. Finamore. *op. cit.*, pag. 22): avem aici o particularitate stilistică foarte interesantă, care constă în faptul că vorbitorul, nu se adresează membrilor familiei sale cu numele gradului de rudenie respectiv, ci cu al său însuș, însoțit de persoana III a adjectivului posesiv. În *Literaturblatt f. germ. u. rom. Phil.* XV (1894), Sp. 236 M.-Lübke crede că avem de a face cu expresii din graiul copiilor: aceștia vorbesc de obicei la persoana III, prinurmă zic mamei lor *mammase*, iar aceasta la rîndul său, ca să vorbească la fel cu copiii, repetă cuvîntul spus de ei. Cu vremea repetarea a fost privită ca un răspuns la chemarea copilului, căpătînd astfel însemnarea 'fiul meu'. Leo Spitzer se ocupă în *Germanisch-romanische Monatschrift* X (1922), 247-248 și XII, 247-251 de aceeași particularitate și de altele asemănătoare, puse la un loc supt titulatura „schimbare de persoană” (citează și cazuri de 'schimbare de număr', care au același substrat psihologic ca și celelalte). Păreerea lui

este că originea acestui chip de a vorbi trebuie căutată în limbajul doicelor, care, cum se știe, cuprinde nu numai cuvinte de ale copiilor, ci și de-ale părinților și doicelor, dar atribuite tot copiilor. Spitzer găsește particularități stilistice de această natură și în alte limbi, deasemenea trimete pe cetitor la diferite studii de-ale sale și de-ale altora, unde se pot găsi informații asupra chestiei discutate. Ceiace ne interesează pe noi direct aici este faptul că și în românește constatăm existența fenomenului acestuia pe care Spitzer îl numește schimbare de persoană. În adevăr este lucru cunoscut că adesea părinții își zic 'mamă' și 'tată', în loc de 'nevastă' și 'bărbate'. Mai mult decât atîta: în multe familii am auzit spunându-se obișnuit 'măso!' (la vocativ) și 'tatsule!' în aceleași împrejurări. Este evident că aceste expresii își au obîrșia în tendința părinților (ca și a tuturor oamenilor maturi) de a se scobori la nivelul psihologic al copiilor, de a-și însuși pentru un moment psihologia lor: fiindcă aceștia zic 'mamă' și 'tată', părinții nu vor să se deosebească de dînsii în felul lor de a vorbi, nu vor să-i facă să simtă că există și alt soi de oameni afară de copii, și atunci întrebunțează aceleași cuvinte ca și odraslele lor. Se înțelege că acest lucru s'a întîmplat mai întăiu în prezența copiilor: mama zicea soțului ei 'tată', întocmai cum zicea și copilul care era de față; cu alte cuvinte ea spunea bărbatului 'tată', dar înțelegea 'tatăl său', adică al copilului prezent la convorbire. Deaceia s'a mers ceva mai departe, încercîndu-se oarecum să se precizeze sensul acestei vorbe: părinții se temeau că un străin, depildă, ar putea interpreta pe 'tată' și 'mamă', cu care se adresau unul altuia, în chip greșit, ceiace i-ar fi făcut să se jeneze, și atunci au adăugat posesivul persoanei III, spre a evita orice confuzie și a lămuri deplin că au în minte pe 'tatăl' și 'mama' copiilor lor. Poate că au contribuit la nașterea acestor particularități stilistice și sentimentele reciproce dintre părinți: dragostea unuia față de celălalt i-a îndemnat să se dezmiere de ca niște copii, iar în cazul cînd întîlnim acelaș fel de a vorbi în familii fără copii, este de admis că avem de a face cu o influență venită de la familiile cu copii. 'Tată' și 'mamă' întrebunțate în condițiile arătate au atras după ele și pe celelalte nume de rudenie, adică pe toate acele ale căror posesori au putința să se găsească în situația părinților față de copii din punctul de vedere al vrîstei: 'țată' (sora

mai mare), 'nene' și 'bîdie' (fratele mai mare, precum și unchiul, dacă nu-i prea în vrîstă ca să i se zică 'moș', apoi în popor orice cunoscut sau chiar străin mai mare de ani), 'mătușă', 'unchiu', 'moș', etc. Cu o singură deosebire, totuș, care ne amintește de explicația lui M.-Lübke, citată aici mai sus: ruda mai în vrîstă, vorbind cu cea mai tină, i se adresează cu aceeași titulatură de care se folosește ultima față de prima. Ex: *Tac! cu țafa!* (spune o soră mai mare fratelui care plînge), *vin' la nenea* (sau *la bîdia!*), *hai cu moșu!*, *al mîeu ești, moșicile!* (în „Cei trei frați de cruce“, poveste de I. C. Fundescu) ș. a. Un exemplu foarte interesant, căci ne arată că, din punct de vedere morfologic, și alte cuvinte pot fi întrebuițate exact la fel ca 'tatsule' (*tat'su* socotit ca o singură vorbă și deaceia articulat cu *-le* la vocativ, tot așa *măso!*), am găsit în bucata *Suprema consolare* de Sărmanul Klopstock („Adevărul literar și artistic“ dela 14 Sept. 1924):—Mergi cu unchiu-tău la Ada-Kaleh, la Turci?—Merg, nene Iancu.—Haidi, *nențule!*)—Irp. *mammamia!* misericordia!—rom. *măiculița mea!* (cf. și *vai de mama lui ce-a pățit!*): poate că trebuie să pornim dela *măiculița mea, de ce m'ai mai născut?* (scil. *ca să îndur o nenorocire ca asta*), care din pricina afectului, foarte puternic într-o astfel de împrejurare, a devenit o construcție eliptică, așa cum o întâlnim în dialectul italian citat aici și în romînește. În aceleași condiții și cu aceeași însemnare se zice *Doamne!*, *Dumnezeule!* (scil. *ai milă de mine*

1) Acum de curind s'a ocupat de particularitatea stilistică din dialectul abruzzez G. Rohlfs în *Archivum Romanicum* IX (1925), pag. 439—442. Rohlfs se ridică împotriva explicației lui M.-Lübke pentru mai multe motive: pedeoparte copiii nu zic mamei niciodată *mammase*, pedealtăparte părinții nu se adresează copiilor în felul arătat decît atunci cînd aceștia se află în apropierea lor, cînd părinții vor astfel să arate strînsa legătură afectuoasă dintre ei și odraslele lor. Afară de asta în alte graiuri italienești de sud (lecc., calabr. și neapol.) se zice *la mamma tua* (deci persoana II în loc de III) în aceleași împrejurări. Infine tot în Italia meridională găsim *la mamma*, fără adjectiv posesiv. (Cf. rom. *deschide, mamă, ușa*: vorbește mama cătră copil; *hai, tată, cu mine*: vorbește tatăl cătră copil). Toate aceste tipuri merg împreună, spune Rohlfs, și deaceia trebuie dată o explicație valabilă pentru toate. Aceasta ar fi următoarea: *mamma* și celelalte expresii analoage sînt un fel de cuvinte menite să dea copilului singuranța că n'are de ce să se teamă, întrucît mama, etc. se află lingă el și-l poate, deci, apăra de orice primejdie. Explicația aceasta mi se pare prea artificială și deaceia nu mă convinge; rămîn, prin urmare, la cea expusă mai sus.

sau pentru ce m'ai adus pe lume, etc.). Cf. Leo Spitzer, *Italienische Umgangssprache*, pag. 17 urm.

Sic. *manciarì* 'mangiare' are și însemnarea 'pizzicare, prudere': *mì mancia* = *mì pizzica*, ca rom. *mă minîncă* (*pîlea*, etc.); *manciarisi ad unu cull 'occhi* (guardar fissamente alcuno con affetto sensuale o disordonato) *mangiarisi uno cogli occhi*—rom. *a mînca pe cineva din ochî* s. *cu ochiî 'a iubi mult pe cineva* (nu are sensul peiorativ al întorsăturii siciliene); *lu cancaru o la pesta chi ti mancia* (nelle imprecazioni) *cancero ti mangi*, ecc.—rom. *mînca-te-ar holera, cîuma*, etc. *să te mînînce*; *l'ura di manciari, pri li ricchi è quannu hannu fami*; *pri li poviri, quannu hannu dinari* l'ora del desinare, pei ricchi quando hanno fame; pei poveri, quando hanno da mangiare: cf. rom. *bogatul mînîncă cînd vrea, săracul cînd poate*.

Abr. ³ *mannà* 'mandare; chiedere in moglie: *ha mannate pe' la fijje de...* ha chiesto la mano, fatto la chiesta, della figliola di...—rom. *a trimes la fata lui...*; *ce manne tanda ggende!* è chiesta da tanti!—rom. *aũ trimes atîŷta!* Acest fel de a vorbi se explică prin obiceiul de a cere pe o fată în căsătorie nu direct, ci prin mijlocirea unor rude sau prietini.

Neap (App.) *mano*: *na mano lava l'altra e tutte doje lavano la faccia* l'uomo ajută l'uomo, ed entrambi si giovano a vicenda, cal. Cr. *una manu lava l'altra e due la faccia*, sic. *una manu lava all'altra e tutti dui lavanu la facci*—rom. *o mînă spală pe alta și amîndoă obrazul* id. Cf. lat. *manus manum lavat* la Seneca și Petronius (Georges s. v. *manus*).—Sic. *aviri li manu longhi* rubare, grancire nascostamente—rom. *a avea mînă lungă* sau *a fi lung de mînă* id.; *dari di manu* percuotere; *darsi a fare*—rom. *a da din mînă 'a se mișca*; a face treabă; a fi energic'; *aviri li manu ligati* (non poter operare, essere impedito) avere le mani legate—rom. *a avea* (s. *a fi cu*) *mînile legate*; *farisi o lassarisi scappari din mmanu 'na cosa* (lasciar l'occasione o lasciar che alți s'impadronisca di checchessia) lasciar uscir di mano una cosa—rom. *a scăpa* (s. *a lăsa să scape*) *din mînă un lucru, o afacere*; *lavarisi li manu di qualchi cosa* (non se ne impicciar più) lavarsi le mani di checchessia—rom. *a se spăla pe mînă* (cum a făcut Pilat din Pont! Deaceaia întîlnim această particularitate stilistică în multe limbi: s'a răspîndit prin biserică); *mettiri li manu supra li focu* (affer-

mare calorosamente o fermamente) metter le mani nel fuoco—rom. *a pune mîna* (s. *mînile*) *în foc pentru cineva* s. *pentru ceva*; *mettiri manu* (cominciare) dare, mettere o por mano; impiegar la sua opera: por mano—rom. *a pune mîna* 'a se apuca de o treabă'; *muzzicarisi li manu d'una cosa* (pentirsene, rabbiarsene) mordersi le mani di una cosa—rom. *a-șî mușca mînile* (*de cîudă, de năcaz, etc.*); *purtari 'n chianta di manu ad unu* (proteggerlo, amarlo) portar in palma di mano alcuno—rom. *a purta* (s. *ținea*) *pe palme pe cineva*; *mettiri li manu supra d'unu* (impadronirsi, arrestarlo) mettergli le mani addosso—rom. *a pune mîna pe cineva*.

Teram. *mar' a me!*, întrebuițat ca interjecție și explicat de G. Savini, *op. cit.* 81 prin „quasi amaro me!“, abr. *mara triste, misero* (evident că avem în acest cuvînt un *amaro* + prepoz. *a*: cf. '*mare amaro*), de ex. *mara me me misero, mar' a vvu', mar' a jisse, etc.*, abr.² *mare mé!* sau *mar' a mme!*, *mare té* s. *a tté!*, *mare ésse* s. *a ésse!* *povero me, te, lui!*, vast. (s. v. *case*) *mar' a chile casa...* *povera quella casa, irp. maramé!, maraté!*, me, te misero, *maraiddo!* lui infelice, *maraédde!* lei misera, agn. *maramaja, maramé* amara me, amaro me; misero, misera me, *marisse, maressa* amaro lui, amara lei, neap. *marisso!* (esclamazione di dolore) misero lui! tristo lui!, *maressa* misera lei, trista lei (ap. Salvioni în *Studj romanzi* VI, supt nr. 43)¹⁾, cal. Sc. *amaru tia, amaru iddu* guai a te, a lui, sic. *amaru mia!* misero me! lasso a me—rom. *amar mie!* s. *amar de mine!*, *amar fie!*, etc. (v. exemple din texte vechi și nouă în Dicț. Acad. s. v.). Hasdeu, *Etym. Magn. Rom.* 999 citează, afară de exemple siciliene, și v. portug. *amaro de mi!*, după Diez, *Etym. Wb. der rom. Spr.* Din punct de vedere al înțelesului poate fi socotit ca un derivat dela *amar* v. rom. *mărat* = macedorom. *mărat* 'biet, sărman': s'a format întâiu un verb de conjugarea întâia, care cu vremea a dispărut, lăsînd în urma lui numai participiul trecut, notat aici, și infinitivul substantivat din meglenoromîn: *mărari* 'amărire, amărăciune' (P. Papahagi, *Meglenorom. glosar*).

1) Salvioni crede că între această exclamație italienească de sud și v. franc. *mar* 'par malheur' ar exista un raport oarecare (fie împrumut, fie origine comună). G. Bertoni, *Romania* XLIV (1918), 308 constată deosebiri sintactice între cele două limbi, iar M.-Lübke, *Rom. Etym. Wb.* pune pe v. franc. *mar* s. v. *horu* (nr. 4176), pecînd pe sudital. *mar* s. v. *amarus*.

Dar nici în privnița formei nu întîmpinăm dificultăți la derivarea lui *mărat* din *amar*: un lat. *amarare* este atestat (Georges s. v. și Candrea-Densusianu, *Dicț. etim.* nr. 55), iar dacă trebuie să credem lui P. Papahagi, *Basme aromîne*, glosar, s. v. *amărăscu*, acest infinitiv există până azi în macedorom. *amărare*, apoi în megl. *mărari*. În acest caz, *a amări*, de conjugarea IV, s'a dezvoltat ulterior din **a amăra*: treceri delă conjug. I la IV și invers sînt așa de obișnuite în romînește, încît nu-i nevoie să mai dau exemple. La căderea lui *a*- din **amărat* a putut contribui fie fonetica sintactică, fie dublete de felul lui *amestec* și *mestec*, *amiros* și *miros*, *amușesc* și *mușesc*, etc. Deaceia M.-Lübke, *Rom. Etym. Wb.* pune pe macedorom. *mărat* s. v. *amarus*, (nr. 406), la un loc cu *amar*.') Etimologia lui Pușcariu, *Etym. Wb.* nr. 1024: *mal(eh)abitus*, admisă și de Tiktin, *Rum. d. Wb.* s. v. *mărat*, prezintă prea multe greutăți, mai ales fonetice, pentru a fi considerată ca valabilă. În schimb bulg. *marja* se soucier de, s'încuier de, propus de Pascu în *Archivum Romanicum* VI (1922), 217 merită toată atenția¹). În legătură cu *amar mie* și corespunzătoarele italienești cred nimerit să discut alte expresii, sinonime, care deasemenea se regăsesc în Italia sudică. Se știe că în macedoromîn cuvintele care însemnează 'negru' se întrebuițează figurat cu înțelesul de 'nenorocit': *laŭ* (ex. *laŭlu di amiră* 'nenorocitul de împărat', *laŭa feată* 'biata, nefericita de fată', ect.; v. Papahagi, *Basme*, glosar s. v.); *ngernu* s. *ndzernu* (< slav. *čern-*), după Pascu, *Archivum Romanicum* IX, 302; *gal* 'negru; nenorocit' (Pascu, *Dicț. étym. macédooroum.* I, 90), apoi *corbu*, desigur tot din cauza culorii negre a acestei păsări (ex. *nu și ștea corbul* 'nu știa nefericitul, sărmanul', *corbe!* 'nenorocitul!', *corba* 'nefericita, sărmana', Papahagi, *op. cit.*, glosar s. v.). Din-

1) Această explicație provine dela G. Pascu *Arhiva* XVI (1904) pag. 324.

2) Cf. și *Dictionnaire étymologique macédooroumain* II, 198 de același P. Papahagi citează în *Dunărea* I §(1923-4), 186 și II, 100-1 macedorom. *mar di nîs*, *mar di el* 'sărmanul de dinsul; sărmanul, bietul de el; nefericitul, amărîtul de el' și vede în acest *mar* pe lat. *malus*. Cred că n'are dreptate și că dimpotrivă *mar* provine din *amarus*, cum dovedește construcția sintactică (cf. dacorom. *amar de nine*); apoi schimbarea de înțeles dela 'rău' la 'amărît, nenorocit' are nevoie de o explicație mai amănunțită. Căderea lui *a*- din *mar* < *amarus* întărește derivarea *mărat* **amărat* și mi se pare firească în vorbirea stăpinită de afect, chiar într'un dialect ca cel aromîn, cu ațîți *a* protetici. Și G. Giuglea discută cuvîntul nostru în *Dacoromania* II, 393.

tre limbile balcanice, neogreaca și, mai cu samă, albaneza ne oferă transformări semantice asemănătoare (cf. Papahagi în al XIV-lea *Anuar* al lui Weigand, pag. 151, nr. 327, unde se citează cîte un exemplu din aceste limbi): alb. *korb* Rabe, Unglücksvogel, Unglücklicher, *murg* grau, schwarz, unglücklich, *mjer* unglücklich, (ursprünglich) schwarz (cf. *mjergull* Nebel), *zi* schwarz, unglücklich, deunde *zeza* (das Schwarze) Elend, Unglück (toate aceste cuvinte, împreună cu traducerea lor, le-am luat din Weigand, *Alb. d. und d. alb. Wb.*) Deasemenea bulg. *čerenx* 'negru' însemnează și 'nenorocit' (Pascu, *op. cit.* I, 69 s. v. *corbu*). În graiurile italienești meridionale am găsit următoarele paralele: neap. *nigro-me*, *nigro-te*, —*se*, —*isso*, —*essa* tristo me, etc., sic. *niuro nero*, (fig.) tristo, misero, abr. ² (pag. 29, nr. 169) *scure mé!* misero, misera me (*scure* = ital. *oscuro*), agn. *skeúramè*, *skeúramaja* „oscuro me,—a me, ossia misero,—a me¹⁾). Cutoatecă trecerea delă sensul 'negru' la cel de 'trist, amărit, nenorocit' s'a putut face independent și fără nicio dificultate în fiecare din limbile amintite, merită să se noteze faptul că v. grec. $\mu\epsilon\lambda\alpha\varsigma$ însemna 'noir, sombre, triste, funeste', tot așa lat. *niger* 'schwarz, finster, düster, unheilvoll, unglücklich' (este curioasă potrivirea de înțelesuri între cuvântul latinesc și cel grecesc, ceia-ce se poate pune pe socoteala unei influențe din partea limbii grecești). Și în alte limbi dăm peste transformări semantice analoge. Depildă germ. *trübe* 'sombre, obscur, 'are sensul de 'mélancolique' și îi corespunde oland. *droef* 'traurig', deasemenea germ. *betrüben*, format delă *trübe*, însemnează '(s)affliger, (s)attrister' (Fr. Kluge, *Etym. Wb. d. Spr.* ⁹, pag. 463-4 s. v. *trübe*).

Sic. *mari* mare: *prumettiri mari* (s. *màrisi*) e munti (promettere molte e belle cose) *prometter mari* e monti: cf. rom. *a făgădui marea cu sarea*. Dictonul sicilian există aidoma în latinește: *polliceri maria et montes*. În romînește *montes* pare a fi fost înlocuit prin *sal*, -*lis* din motive de ritm.

Sic. *matinu*: *di lu matinu si vidi lu bon jornu* il buon di si conosce da mattina—rom. *ziua bună se cunoaște de dimineață*.

Sic. *'mbriacu* ubbriaco: *'mbriacu come un porcu cotto* come

1) Interesant este că macedorom. *albu* are sensul de 'fericit' (Pascu, *op. cit.* I, 31 s. v.).

una monna, briaco fradicio—rom. *beat ca un porc*. Porcul este simbolul murdăriei, de aici comparația aceasta care exprimă disprețul și scirba față de un om beat, murdar din punct de vedere fizic și moral.

Sic. *meli*: *cu' avi lu meli a lu manu si la licca* chi ha buono in mano ne gode—rom. *cine umblă cu mțere trebuțe să-șl lingă degetele*.

Abr. *mende* mente, memoria: *tié' nna mende* ricorda, tie-ne a mente, *tié' mmende!* guarda, abr. ² *tené' mmende* guardare, por mente, (s. v. *tené'*) *tí mmende!* mira, ma guarda, agn. (s. v. *mende*) *tiè mende* poni mente, guarda, *tenè mende* guardare attentamente, neap. (s. v. *tenere*) *teneremente* (sic!) „v. comp. di cui si conjúga soltanto il radicale: affissare, mirare, squadrare“, cal. Sc. (pag. 67) *tenire a mmente*, sic. (s. v. *menti*) *teniri a menti* ricordarsi — rom. *a ținea minte*; ¹. a nu uita, a-și aminti; ². a băga de samă' (adică ambele sensuri pe care le vedem și în Italia sudică).—Sic. *nesciri di menti* (dimenticarsi) usciri di mente — rom. *a țeși din minte*; *veniri in menti* (rammentarsi) venir in mente—rom. *a veni în minte*. Cf. lat. *venire in mentem*.

Sic. *mettirist* cu unu (provarsi, contendere e anco azzuffarsi con alcuno) porsi con alcuno—rom. *a se pune cu cineva*; *mettiri la tavula* (apprestar la mensa) metter la tavola—rom. *a pune masa*; *mettirisi 'n testa* (voler fare, ostinarvisi) ficcarsi in capo—rom. *a-șl pune în cap 'a se hotărî (să facă ceva)'*.

Teram. *mezze mezzo*: *na cose de mezze*, nè grande, nè piccola, nè buona, nè cattiva, mediocre—rom. *un lucru de mijloc* id.; ex.: *Cum a fost grțul anul acesta?*—*De mijloc* (=potrivit). Sic. *menzu mezzo*: *mettirisi 'n menzu* (esser mediatore) essere o entrar di mezzo—rom. *a se pune la mijloc 'a interveni'*.

Sic. *milli* mille: *parir mill' anni* (attender con ansietà grande) parer mille anni—rom. *mi se pare 1000 anł pânăla vacanță*.

Sic. *minna* poppa: *minna di vacca* (sorta d'uva) brumesta —rom. *țța vaciı 'o specie de struguri'*.

Sic. *misura rasa* (spianata) misura rasa—rom. *măsură rasă* (și *baniță rasă*: plină exact pânăla nivelul buzei; cînd se măsoară cereale cu banița, se 'rade' cu o lopățică tot ce trece peste acest nivel); *d'una misura* (uguali, pari) d'una misura—rom. *de-o măsură 'deopotrivă, la fel'*.

Abr. *móneche* (și *préute*) scaldaletto ad arcuccio—rom. *că-*

lugăr(aş) 'steclă plină cu apă fierbinte servind la încălzirea așternutului înainte de culcare'. Este curios că nici Tiktin, nici Dicț. Acad. nu înregistrează acest înțeles al cuvântului *călugăr*, așa de răspândit prin unele locuri. Și în alte limbi întâlnim exemple asemănătoare: irc. *moine* 'Bettwärmer', span. *fraille* și catal. *frare* (ambele = *frate*, adică monah la începutul carierei) id.; în italiana aceiaș însemnare o are *marito* (v. *Archivum Romanicum* VIII, pag. 483, recenzia lui R. Riegler despre Alfredo Panzini, *Dizionario moderno*). Foarte probabil, obiceiul românesc de a se încălzi patul în chipul arătat aici este importat, prin urmare și sensul cuvântului *călugăr(aş)* 'Bettwärmer' trebuie pus pe sama unui împrumut; deunde? Această metaforă conține o aluzie foarte transparentă la moralitatea nu tocmai ireproșabilă a călugărilor (și a preoților catolici; și aceștia necăsătoriți, cf. abr. *préute*). Că Români au luat obiceiul din altă parte, dovedește, poate, și anecdota despre călugărul care, fiind în gazdă la o casă unde servitoarea, angajată chiar atunci, nu știa încă ce însemnează 'călugăr', a fost purtat din odaie în odaie, pentru că femeia înțelesese că trebuie să ia pe monah și să-l ducă pe rînd în fiecare cameră: aceiaș anecdota o povestește Riegler, *loc. cit.*

Sic. *morti morte: chista è la sò morti* (și dice delle vivande, cioè così vanno apparecchiate) questa è la sua morte—rom. *asta i-Ń moartea* (despre o mîncare care place mult, după care „moare“ cineva; ex.: *sarmalele sînt moartea cutăruŃa*); *aviri vistu la morti cull 'occhi* (essero stato in pericolo di morte) aver veduto la morte cogli occhi—rom. *a fi văzut moartea cu ochi*.

Abr. *mosca!* silenzio! e si accenna con la punta dell' indice destro alla bocca chiusa, abr. ² (pag. 29, nr. 169) *zitte! mosche!*, (s. v. *mosche*) *mosche!*, *mosc' a la cește* „mosca! zitto!, silenzio!, buci!, acqua in bocca“, neap. (App.) *mosca!* sta bene, vedrai—rom. *sst! musca!* [construcție eliptică pentru: *să se audă musca!*, sau. *să... nu se audă (nici) musca!* cum zic unii, contaminînd *să se audă musca* cu *să nu se audă niciun zgomot*].—Neap. (App.) *mosca* ciuffo di peli che molti si lasciano sul mento, o nell' incavo che se para esso mento dal labbro inferiore, pizzo, abr. ⁴ *muschette* ciuffetto di peli tra il labbro inferiore e il mento—rom. *muscă* id. (probabil că-i vorba de un înțeles nou, creat supt influență străină, după cum și obiceiul de a-și lăsa păr între bărbie și buza de jos va fi deosemena importat: cf. franc. *mouche*, germ. *Fliege* cu acelaș sens).

Irp. *muorto* cadavere, agn. *muorte* il cadavero—rom. *mortul* (de ex.: *am văzut mortul, a trecut mortul lacimitir*).—Sic. *'nnamuratu mortu* (grandemente) innamorato morto—rom. *îndrăgostit mort* (cf. *a umbra mort* sau *a muri după cineva* = a muri de dragoste pentru cineva, dupăcum se zice *a muri de frig, de foame, etc.* = a suferi mult de frig, de foame, etc.); *mortu di siti, di fami*, etc. (sommamente assetato, affamato) morto di sete, di fame—rom. *mort de foame, de sete, etc.*; *cchiù mortu ca vivu* (spaventato) trambasciato, più morto che vivo—rom. *mai mult mort decît viș*.

Sic. *munnu mondo: essiri 'ntra l'autru munnu* (essere fuori di sè) essere nell' altro mondo—rom. *a fi pe lumea cealaltă* s. *pe cēja lume 'a fi absent cu spiritul'*; *lu munnú a la reversa* (dicesi delle cose che son al contrario di come dovrebbero essere) il mondo a rovescio—rom. (*s'a întors*) *lumea pe dos 's'a schimbat mult'*; *essiri cosa di l'autru munnu* (strana, straordinaria) esser cosa dell' altro mondo—rom. *a fi un lucru depe lumea cealaltă; essiri pri lu munnu* (andar errando di qua e di là) essere per il mondo—rom. *a fi prin lume; da chi lu munnu è munnu* (da tempi antichissimi) da che il mondo è mondo: cf. rom. *decînd (îș) lumea (și pămîntul)*.

Sic. *munti: muntî cu muntî nun si juncinu mai* (cioè i monti non si muovono, ma gli uomini s'incontrano) i monti stan fermi e le persone camminano—rom. *munțe cu munte nu s'ajunge, dar om cu om s'ajunge* (se spune așa cînd cineva nu se poartă cum trebuie într'o împrejurare oarecare sau cînd își iau rămas două persoane, dintre care una se teme că nu va mai revedea pe cealaltă).

Sic. *muriri di rabbia, di sdegno* (travagliato grandemente dalla rabbia) morir di rabbia, di sdegno, *muriri di fami, di siti, di sonnu, di friddu*, ecc. (patir molta fame, sete, ecc.) morire di fame, di sete, di sonno, di freddo—rom. *a muri de cîudă, de năcaz, de foame, de sete, etc.*; *muriri di fami* mai însemnează și 'esser mendico: morir di fame', ca și rom. *a muri de foame* = *a nu avea ce mînca*; *muriri di li risati o di lu ririri* (ridere molto) morir dalle risa—rom. *a muri de rîs*; *muriri di una cosa* sau *murirîni* (averne veemente desiderio) morir di checchessia o di voglia di checchessia: cf. rom. *a muri după ceva* sau *de dorul unuș lucru* (și: *a se omorî după ceva*); *pozza muriri* (di

subbitu) (maniera di giuramento) io caschi morto, vo' morire, poss' io morire, ch' io assaetti—rom. *pot să mor sau să mor, dacă...* (și: *să mor pe loc, să dea Dumnezeu să mor...* etc.); *moru!* *la testa, moru!* *lu vrazzu* esclama così chi ha un fiero dolor di capo, di braccio, ecc.—rom. *mor! capul, mor! mina*, etc.

Sic. *muru*: *stari muru cu muru* (abitare accanto, non avere che un muro che li divide) stare a muro a muro—rom. *a sta părete în părete cu cineva*; *parrari cu lu muru* (parlare a chi non ascolta) dir al muro—rom. *a vorbi la păreț*.

Sic. *mussu muso*: *fari mussu* (far certo segno di cruccio) far muso—rom. *a face bot*; *mittirisi cu lu mussu* (imbronciarsi) far muso—rom. *a pune botul* (se zice mai ales despre copii, când sînt gata să plîngă); *essiri mussu cu mussu cu unu* (stargli vicino) viso a viso—rom. *a fi sau a sta bot în bot cu cineva* 'a fi mereu împreună cu cineva'; *mettiri lu mussu a tutti banni* (impacciarsi negli affari altrui) metter bocca in checchessia—rom. *a-șî vîri botul în toate*.

Sic. *muzzicari* mordere: *muzzicarisi li manu o li jirita* (pentirsi o dolersi di checchessia) mordersi le mani o le dita—rom. *a-șî mușca mînile sau degetele* (v. mai sus s. v. neap. *mano*); *muzzicarisi li labbra* sforzarsi di non ridere; e anche frenare l'ira—rom. *a-șî mușca buzele* (cu ambele înțelesuri din siciliana). Cf. lat. *labra mordere*.

75. Irp. *naso*: *tenè naso* essere ben educato: cf. rom. *a-șî cunoaște lungul nasului* 'a fi rezervat, discret'; sic. *ciusciarisi lu nasu* (buttar da naso il moccio nella pezzuola o altro) soffiarsi il naso—rom. *a-șî sufla nasul*; sic. *aviri nasu* esser avveduto, accorto: cf. rom. *a avea nas* 'a îndrăzni, a se încumeta'. Construcția siciliană se apropie ca sens de lat. *habere nasum*: ex.: *non cuicumque datum est habere nasum*, în care *nasum* este tradus de Georges prin 'spöttischer Witz, Satire'.

Cal. Sc. *nchiudire* copriși (il tempo), piovere dirottamente: și rom. *a se închide* se întrebuintează despre vreme cu înțelesul de 'a se înoura' (se închide cerul din cauza nouriilor, întocmai ca o fereastră cu perdeaua lăsată sau o odaie cu ușa închisă, ori poate e vorba de culoarea închisă, adică întunecată, a cerului și a atmosferei, atunci cînd sînt nouri?).

Cal. Sc. *ndirizzarsi* (detto del tempo) rimettersi—rom. *a se îndrepta (vremea)*. S'a zis întăiu, probabil, despre oamenii bolnavi:

dupăce s'au însănătoșit, s'au sculat din pat, s'au ridicat drept în sus, s'au 'îndreptat' adică (până atunci stăteau culcați). Sau poate s'a pornit dela constatarea că obiectele flexibile, dacă-s îndoite, revin în poziția dreaptă dela început, adică se 'îndreaptă'. După aceia s'a zis și despre alte lucruri, care, dupăce și-au schimbat înfățișarea, o recapătă așa cum o avusese dela început. *Vremea se îndreaptă* însemnează *vremea se face bună*, din rea cum a fost, întocmai ca *afacerea s'a îndreptat* (dupăce se stricase mai întâiu).

Teran. *nengue nevicare*: *ci ha nenguute* „metaf. si dice di chi comincia ad incanutire: și în romînește se întrebuițează *a ninge* cu acest sens figurat; de ex.: *ca s'ajungî acolo...*, *va să-ți ningă în cap nițel* (din *Opincaru* de Jipescu, citat de Tiktin s. v. *ninge*).

Sic. *nesciri uscire*: *nesciri di menti* (dimenticarsi) uscir di mente—rom. *a țeși din minte*; *nesciri lu ciatu* morire, sbasire—rom. *a țeși sufletul*; *nesciri di mastro* (chi arriva all' età da uscir di tutela paterna o del maestro, o simili) saltar la granata—rom. *a țeși calfă, meșter, profesor, doctor*, etc. 'a ajunge...' (poporul așa întreabă totdeauna pe cel care urmează la o școală oarecare: *ce țeșî dupăce sfirșești învățătura?*).

Sic. *nettu netto*: „vale anche interamente, del tutto o drittura, in un tratto”: *'mbriacu nettu, pazzu nettu*, etc. ubriaco, pazzo affatto, del tutto—rom. *curat nebun* (și *nebun curat*), etc. (*curat* este adverb în romînește, cînd precede adjectivul, și însemnează acelaș lucru ca *adevărat*: X. *este curat nebun* = X. este așa de nebun, încît din cumințenia de altădată n'a mai rămas nimic, care să-i știrbească într'un chip oarecare deplinăta-tea nebuniei).

Abr.³ *'nfulse, 'mbusse* „p. pass. (di 'nfonne', 'mbonne) e agg. bagnato, molle, intinto, inzuppato”: *sta gné 'na hallina 'nfulse* é come un pulcin bagnato, avvilito, buttato giù—rom. *a sta* (s. a fi) *ca o găină* (s. *curcă*) *plouată*.

Cal. Cr. *nghiuttiri* inghiottire: *nghiuttiri una pillola* ingozzare; soffrire in silenzio qualche cosa che dispiace—rom. *a inghiți* id. (construit eliptic).

Abr.³ *'ngristallirse* degli occhi: divenir lucidi e riflettenti; pr. di chi ha mal di capo, di chi ha i bachi, di chi dà in tisico, di chi é

moribondo: cf. rom. *a sticli ochiŭ*, întrebuiţat cam în aceleaşi împrejurări.

Teram. *'nnomenapatre* „la fronte, forse perchè facendosi il segno della croce, dicendosi: in nomine patris, si tocca la fronte, Si usa nelle fraşi: *ha cascade e ha schiuppate lu 'nnomenapatre, mo te dinghe na 'bbotte su lu 'nnomenapatre*”—rom. *a căzut şi s'a lovit în numele tatăluŭ, acu îŭ daŭ una în numele tatăluŭ*, etc. (explicaţia dată de Savini: fruntea este locul unde se pun degetele, cînd se spune' în numele tatăluŭ' corespunde evident adevărului).

Sic. *notti: fari di la notti jornu* (vegliare o essere occupato anco la notte) far della notte giorno—rom. *a face din noapte* (s. *a face noaptea*) zi.

Sic. *nudu: nudu como lu fici so matri s. comu Diu l'ha fattu* (affatto nudo) nudo come Dio l'ha fatto, ignudo nato—rom. *gol cum l-a făcut maică-sa s. Dumnezeŭ*.

Abr.³ *'n zene* nel grembiule, nel grembo, sulle cosce, stando seduti: *purtà' 'n zene* portar nel grembiule, *mette' 'n zene* mettere nel grembiule, posare sulle cosce stando seduto, *tenè' 'n zene*, etc., neap. (s. v. *tenere*) *tenere nzino* avere in grembo—rom. *a purta, a pune, a ŭinea*, etc. *în sîn*.

(va urma)

I. Iordan.

IV.

Pribegia lui Constantin Vodă Őerban

2. Cucerirea Moldovei de către Constantin Őerban.—Re-luarea Tronului Munteniei.—A doua domnie moldoveană Ői moartea sa¹⁾.

Inainte de a se realiza schimbarea în aceste domnii, când bătrânul domn moldovean Gheorghe Ghica aştepta oştile tătăreşti spre a porni spre Muntenia, apăru de peste munţi Constantin Őerban. La 21 Oct. 1659, pribegul pornea din Braşov spre munţii Moldovei pe care-i trecu pela Oituz²⁾ de unde luă drumul spre

1) A se vedea *Arhiva*, XXXIII, 1, p. 45.

2) Nekesch-Schuller 250-1.

capitala țării. Când auzi Ghica Vodă de primejdia ce-l amenința își mută tabăra la Capu Stâncei¹⁾, lângă Țuțora în preajma Bugeagului și trimise împotriva lui Constantin Șerban toată călărimea în frunte cu Hăbășescul Hatmanul și cu Grigore Paharnicul. Prin ștafete se află despre taria oastei lui Constantin care era întovărășit de Nemți, «călări cu foc», de Seimeni și de Unguri și nebuzuindu-se călărimea moldoveană să se lovească cu năvălitorii, se hotărăște să se retragă înapoi. Spre a lua contact cu oastea lui Constantin s'au lăsat trupele lui Voicevoschi căpitanul—vreo 200 la număr—și mai în sus de Movile pe Bahlui, s'a produs întâia ciocnire. Oștirea moldoveană ce se retrăgea, luă direct drumul Țuțorei dar oprindu-se Hatmanul Hăbășescul la mănăstirea lui Aron Vodă, ostașii au rămas în Iași—pustiu de boeri și de cea mai mare parte din negustori și din populație.—«Iară oastea de sub steaguri au umplut târgul prin pivnițe slobode cu vinuri, pren case, pren poduri, morți beți pe uliță». Cu toată bătaia întrebuițată de căpitani spre a readuce sub steaguri pe ostași „ce care beat ascultă la treabă ca aceia?” Voicevoschi Căpitanul retrăgându-se până în marginea orașului s'au oprit în laturea târgului cu oamenii săi. Iar Constantin Vodă sosind la Valea Copoului și trimitând ștafete să afle ce oaste e în târg, au luat'o cu oastea pe desupra Copoului „prentre vii” și la capul viilor s'au oprit pregătindu-și oastea de luptă. În fruntea oștilor sale erau lefegiii leși ce fusese a lui Gheorghe Ștefan.

Câțiva din ostașii moldoveni, înfierbântați de beție, fără porunca nimănui au început o mică hărțuială cu avangardele lui Constantin; dar apropiindu-se grosul oștilor năvălitoare, Moldovenii printre cari era și Miron Costin împreună cu Voicevoschi Căpitanul au început retragerea spre târg. Au fost urmăriți de gonașii lui Constantin până în marginea târgului unde s'a oprit apoi toate oștile spre a cerceta dacă nu se ascund forțe puternice în oraș. Aflând prin oameni că Ghica Vodă e plecat cu tabera la Țuțora, n'a mai lăsat oștirea să intre în târg, ci pe deasupra orașului, peste valea Călcăinei au început a urmări pe fugari cari mergeau spre Țuțora, înconjurând și prinzând în oraș o mulțime de ostași beți. În retragerea ei desorganizată, oștirea moldoveană primește ordinul de a se opri la Capul Stâncii și

1) Miron Costin în Kogălniceanu, I, 362 - ed. Barwinski, 194.

să întâmpine pe năvălitori. Astfel „toate steagurile“ au stătut pe deal, aranjându-se de bătae. Constantin Vodă puse în fruntea oștirii de luptă pe călareții nemți iar în urma lor veneau Leșii cu arme de foc.

Oștirea moldovenească era cu mult inferioară și ca număr și ca armament, lucru de care și-au dat seama conducătorii ei, dar având ordinul de a întârzia înaintarea lui Constantin, se începu lupta în aceste condițiuni. Entuziasmul Moldovenilor făcu ravagii în primele rânduri de Nemți «intrând cu săbiile în ei» în așa fel încât rândurile din urmă nu mai puteau da foc spre a nu omorî pe înșiși ai lor. Indată însă intrând în luptă toată oastea lui Constantin și fiind pericol de a-i înconjura pe toți, trupele moldovene încep retragerea cu mult mai dezastruoasă decât lupta. Retragera trebuia să se facă pe o pantă foarte repede, ce dă de pe dealul Stâncei jos la Jijia iar aici trebuiau să treacă râul spre a merge spre Țuțora. Jijia era foarte greu de trecut fiind aici tinoasă, nefiind nici vad nici de înotat. Pe un pod mic ce se afla nu puteau trece toți așa că îmbulzindu-se, cădeau de pe el în apă. Multă oaste a pierit înecat. Câți n'au putut trece au căzut vii în mâinile lui Constantin printre cari și boerii, Bucioc, Buhuș slugerul cel mare și Gavriliță Costache vel jignicer pe cari însă i-a eliberat și le-a lăsat mai departe boeriile lor.

Oastea lui Constantin n'a mai trecut Jijia, iar Ghica auzind de soarta bătăliei dela Stânca, plecă înspăimântat spre Lăpușna, trimițând la el Agasi in Bugeac, veste despre cele întâmplate. În retragerea ei însă oastea lui Ghica intră în descompunere. Făcându-li-se cunoscut promisiunile de lefuri mari ale lui Constantin, ei părăesc pe domnul lor și se întorc înapoi. Boerii cari însoțeau oștirea n'au îndrăsnit să încerce a o convinge să rămână pe lângă domnul lor. El însuși a fost insultat când a încercat aceasta. Rămânând numai cu boerii, Ghica Vodă a plecat îndată spre Tighina, iar Seimenii și Dărăbanii care-l părăsiseră, merg la Iași unde se închină lui Constantin Vodă căruia, dela Mohilău îi sosise tot atunci și Tălmăciu Paharnicul cu câți-va oameni de-ai lui Gheorghe Ștefan.

Astfel se instalează Constantin Șerban domn al Moldovei și, din capitala țării trimetea-soli la Turci spre a-l întări în noua

Domnie ¹⁾). Paralel cu acțiunea lui Constantin Vodă în Moldova Mihnea desfășura pe a sa în Muntenia. După întâlnirea cu Rakoczy el plecase la Dunăre cu scopul de a face un pod de luntre și a lovi cetățile turcești de pe malul drept. Cu ajutorul lui Gaudy bătu în drum o oaste turcească, surprinsă în Vlașca când tocmai, sosindu-i știrea despre alungarea lui Constantin din Moldova, el pârși orice acțiune și fugi în Ardeal la Craiul. Căci și Turcii aflând despre cele ce se petrec la Dunăre se hotărâsc din nou pentru o expediție care avea, de astă dată, să pună capăt tulburărilor. Ei rânduesc pe Ali Pașa Vizirul de Buda spre a merge în Ardeal contra lui Rakoczy, iar asupra lui Mihnea pe Calga Sultanul de Crimeia. Pentru a putea instala pe Ghica în Țara Românească Calga avea de aranjant situația din Moldova. Pornind pe urmele lui El Agasi care se unise cu Ghica Vodă la Cășuteni îl ajunge și unindu-și trupele se așează cu tabăra la Bolota mai jos de Țuțora. De aici oastea Tătărăscă cu El Agasi și boerii moldoveni cu gloatele sunt trimiși la lași contra lui Constantin Vodă, Calga rămânând în tabără cu Ghica Vodă. Apropiindu-se oștile tătărăști, nenorocosul domn al Moldovei își ridică oastea din târg și își puse tabăra la Galata, sus pe deal. Pe deasupra râului „ce se desparte de pârăul Bârnovei și vine pe sub Galata“ au pus ostașii să facă șanț mare în dosul căruia s'a așezat toată pedestrimea. Călărirea toată stătea în deal „sus la dreapta“. Oastea tătărăscă s'a adunat încetul cu încetul concentrându-se toată la Cîric și de aici au început hărțuile mergând Tătarii până la pârău. Dărăbanii de după șanțuri au început focul, un foc însă care nu aducea Tătarilor nici o pagubă întrucât ei nu băgaseră în luptă decât patrule răslețe spre a încerca forța inamicului. Spre seară o parte din Seimeni cari părăsiseră pe Ghica au ieșit din șanțuri, viind la iaz pe lângă pârău până la podul Bahluiului și trecând podul au început a da din sânețe în Tătari. El Agasi încălecând, pogori singur pe șesul Bahluiului și îndemnând pe niște Tatari sprinteni asupra Seimenilor, îi pun pe fugă. Panica produsă fu atât de mare încât cele 2 steaguri de catane, care erau pe șes fugeau la un moment dat, gonite de un singur Tatar. Această mică harță s'a întâmplat în seara de 20 Noembrie ²⁾ într'o Joi și frica oștilor lui Constantin a fost

1) Cf. și Szilagyî, II 553 ; 562 și 566.

2) Cum presupune D-l Iorga în Studii și Doc. IV CCCIV.

așa de mare încât toată noaptea au dat «din sânețe, nemtește» stricând pulberea în vânt, întrucât Tătarii se retrăsese «la mas». A doua zi Vineri 21 Noembrie, El Agasi chemă pe boeri la el spre a le spune că în această zi ei nu fac războiu nimănui ci numai dacă sunt atacați de alții primesc lupta de oarece îi oprește legea dela aceasta. Totodată le cerea boerilor informațiuni asupra oștirii lui Constantin, asupra poziției și locurilor pe unde l'ar putea lovi mai bine, când în mijlocul acestor discuțiuni se aud tobele și trâmbițele oastei aceluia care pe Bahlui se și pusese în linie de bătae. Pedestrima și tunurile se cuprindeau între pârăul ce venea alătura cu Galata de jos și astfel așezată, oastea lui Constantin își începu înaintarea spre podul Bahluiului în număr de vre-o 8000 de oameni. Tătarii în număr de vre-o 3000 și Moldovenii de vre-o 300 au luat poziție dincoace de Ciric, pre podiș asupra Tătărășilor așteptând înaintarea lui Constantin.

Au început a trage cu tunurile dar prost, fără să nimerească în dușman și mai ales fără să-l înspăimânte. Ajungând la Bahlui au început a trece râul. Când au început însă a ridica dealul pe lângă Tătărăși, El Agasi în frunte a dat semnalul atacului urmat de Tătari. Focurile dese ale Nemților lui Constantin produc la început frică Tătarilor, cari se opresc dar nu cad de loc dintre ei. Văzând că focul lor nu produce nici un efect asupra dușmanului, o parte din dărăbani care se aflau mai în urmă o iau la fugă. Aceasta a fost semnalul desastrului. Tătarii încurajați dau năvală și intră în pedestrima lui Constantin cu săbiile făcând un măcel îngrozitor. Toate carele cu provizii și munițiuni rămân la Galata iar ostașii s'au împrăștiat pe unde au putut, spre a nu cădea în robie așa cum s'a întâmplat cu banul Craiovei Băleanul. Constantin lua drumul Scânteei ¹⁾ și apoi spre munți în Țara Românească de unde pe la Timiș ajunse în Ardeal ²⁾ unde găsi și pe Mihnea. Acesta nu mai avu neplăcerea de a încerca o luptă cu Tătarii cari aduceau pe Ghica dar trecu prin primejdii și mai mari. Era să fie arestat de trupele sale care voiau să-l dea Turcilor și trebui să se răscumpere plă-

1) Salardi ap. Șincai, III. 83, ne spune că Constantin ar fi scăpat în Muntenia lui Mihnea.

2) Hurmuzaki Doc. V, 75.

tind o mare sumă de bani,¹⁾ iar în Ardeal era să fie prins de oamenii lui Acatiu Barcsai pe cari Turcii îl reîntronaseră în domnie²⁾).

Astfel se termină aventura lui Constantin în Moldova și a lui Mihnea în Muntenia care în loc să aduca vre-un folos «Craiu-lui» care-i îndemnase la aceasta, îi aduc din contra noi primejdii.

La intrarea pribegilor în Ardeal, Rakoczy nu mai era singurul stăpânitor al țării. Barcsai fusese reintrodus de Turcii din Timișoara și cucerind Sibiul fu înconjurat aici de trupele lui Rakoczy. Dar Poarta era hotărâtă a-l înlătura cu orice preț din Ardeal. Ea intervine la imperiali asupra cărora plana bănuiala că ajută pe Rakoczy și pe cei doi domni români maziiliți, suferindu-i pe teritoriul lor. Poarta cerea extrădarea lui Francisc Rakoczy, fiul Craiului și a lui Kemeny cari erau refugiați în Ungaria de sus, spre a se putea înlătura bănuiala ce o avea asupra lor³⁾).

În acest timp Rakoczi continua a asedia Sibiul și se pare că era izolat în partea de nord-vest a Țării sale având ca centru de putere Orade-Mare și Cluj. În oastea de asediu a Sibiului erau și cei trei domni români: Constantin, Mihnea și Gheorghe Ștefan cari, văzând că lucrurile merg greu părăsesc asediul căutând fiecare să-și aranjeze socotelile. Gheorghe Ștefan lua calea uni exil de unde n'avea să se mai întoarcă. Constantin Șerban se întâlnește în 10 Februarie 1660 în Elesd⁴⁾ de unde scria lui Rakoczy că va veni la Cluj să-l vadă. În Aprilie el se găsea împreună cu Mihnea la Sătmar unde, în 23 ale lunii dădea un prânz mare „prietenului“ și compețitorul aceluiaș tron. Prânzul, poate așa pregătit, i-a fost fatal lui Mihnea care de în-

1) Pentru întâia invazie a lui Constantin în Moldova vezi: Miron Costin I, 361—367 = ed. Barwinski pag. 194—204, isvorul cel mai de căpetenie pe care l'am urmat în expunerea de mai sus precum și: Cronicile muntene în Mag. I și IV; Chron. Fuchsio-Lupino-Oltardinum, II, 19 unde se socoate 25 data înfrângerii lui Constantin: Nekesch Schuller, care ne spune că durata domniei lui Constantin în Moldova e 4 săptămâni; Hurmuzaki Doc. V². raportul din 8 Dec. 1659; Șincai III; Szylagi II, 553, 566 și 562.

2) Ziarul lui Ion Nemeș loc. cit. 277-268.

3) Hurmuzaki III, 316.

4) Mon. Hung, Hist. Diplomataria XXIII 661.

dată ce se întoarce acasă la Țiitoarea sa, o circasiancă¹⁾ muri pe neașteptate în bucuria rivalului său Constantin Șerban.

Unindu-și astfel trupele sale cu acele ale lui Mihnea, Constantin Vodă se pregătea a trece munții în Țara Românească; poate nu pentru a-și relua un tron pe care nu era sigur că l'ar mai putea ține, ci pentru a-și ridica bogățiile mari lăsate acolo la plecarea sa din țară în 1658.

În 26 Aprilie 1660 Constantin Șerban reintră în țara Românească pe la Turnu Roș cu 3-500 ostași după unii²⁾, 2-3000 după alții³⁾. La 11 Mai el intră în București și adunând pe dărăbani și pe seimeni câți îi găsi, le promise lefuri mari spre a veni la el dându-le în același timp voe de pradă.

Prădând, oastea seimenilor se adună sub steagurile lui Constantin și se îndreaptă spre Giurgiu unde se afla Ghica Vodă. Aici îl lovire pe neașteptate într'o dimineață în zorii zilei producând mare învălmășeală în trupele sale: mulți voind a se salva în șeici dincolo de Dunăre au pierit înecându-se în fluviu iar câți n'au putut scăpa au căzut robi în mâinile lui Constantin. După această ispravă oastea se întoarce la București⁴⁾. Pentru a pune capăt acestor tulburări din Țara Românească, Sultanul dădu ordin pentru robia țării. Husein Aslan Pașa și Kemal Pașa cu oști turcești și Ak Mărza cu Tătarii, erau însărcinați să instaleze în scaun pe Ghica Vodă și să limpezească situația de aici. Aceștia împreunându-și oștile cu ale lui Ghica la Giurgiu au plecat în ziua de 21 Mai spre București⁵⁾. Auzind despre aceasta Constantin Vodă, după ce-și desgropă din heleșteul dela Dobreni, bogățiile pe care le cufundase în 1658 la fuga sa din țară, luă drumul în 25 Mai spre a trece în Ardeal. În părțile muntelui Constantin bizuindu-se pe oastea sa mărită prin numărul seimenilor și dărăbanilor veniți la el și formată mai ales din Poloni, Nemți și Unguri, încearcă o rezistență în contra Turco-Tătarilor. Aceștia au trimis o ceată de vre-o 300 de Tătari spre a cerceta poziția și puterea trupelor lui Constantin care întâlnindu-se cu o strajă din trupele pribeagului o pune pe fugă. În fuga ei, această strajă ajungând la

1) Șincai III 83.

2) Frank ap. Șincai III, 83, Trauschenfels op. cit. 405-5.

3) Hurmuzaki Fragm, III, 316.

4) Stoica Ludescu în Mag. IV, 345 cf. Hurmuzaki, Fragm. III, 316.

5) Cronicile Țării în Mag. I și IV.

tabără provoacă o panică așa de mare încât oștile toate au luat-o la fugă. Cu câți a putut ține pe lângă dânsul—vre-o 2-3000 de oameni—Constantin Vodă a trecut munții în Ardeal ¹⁾, unde căpeteniile de graniță cu ordine dela Acațiu Barcasi așteptau să-l prindă. Constantin Vodă ²⁾ trecând în Ardeal și scăpând de urmăritori, n'a mai putut merge la Rakoczy care era în toiul luptelor cu Turci ci „urcându-se alături cu munții aproape de Maramureș pe la Bistrița, trecând prin cetatea Dornii au ieșit la Câmpu Lung moldovenesc și trecând mai pe din sus de Suceava, au lovit pe la Hotin și au trecut Nistrul pe la Mohilău mergând la Cazaci ³⁾).

În Ardeal se petreceau acum ultimile scene ale dramei lui Rakoczy. La 8 Mai Craiul dădea un manifest în care arătându-și planurile și lupta cea mare ce-o duce contra Turcilor, îndemna pe toți ca la 15 ale lunii să fie adunați la Oradea Mare spre înfrângerea mândriei turcești. Lăsând asediul Sibiului ⁴⁾ la 31 Mai 1660 după 6 luni, Rakoczy se pregătea să reziste trupelor cari veneau din Țara Românească și pe care Constantin Șerban nu le putuse opri. Rakoczy și-a așezat tabăra între Feneșul Săsesc și Gilău, în preajma Someșului celui mic, așa fel ca în caz de înfrângere să se poată retrage în Ungaria. În 14 Mai, Vizirul ardea Șimplăul și trecând pe lângă Cluj se așeză în 22 Mai la Feneș în fața trupelor lui Rakoczy pregătindu-se deocamdată de odihnă. Dar lupta se începu îndată, semnalul ei fiind dat de trupele lui Rakoczy. Un vânt puternic sufla oștile Turcești drept în față, ceea ce făcea bucuria Ardelenilor. Dar în curând vântul se întoarse invers lovind în față trupele Craiului. După puțină vreme trupele săcuesti așezate în primele rânduri încep retragea. Spre a nu intra în debandadă întreaga oaste, Rakoczy alergă într'acolo spre a-i opri. Sărind prin albia râului ce curge din Feneșul românesc s'a lovit în față de mai mulți

1) Miron Costin în Kog. I, 367-8 = ediția Barvinski 205-206.

2) Acta dierum sub quibus Geor^gius Rakocius et Acatius Barczai, una cum suis adhaerentibus, intra et extra civitatem Cibinium super regimine regni Transylvaniae contendunt, anno 1660, Extrase in Jorga, Studiu și Doc. IV, 252.

3) Ibidem 368.

4) Deutsche Fundgruben, Capitolul XI, Wehrhaftige Berchreibung de Ioan Kemény.

Turci și până să-i vie ai lui în ajutor a primit în cap patru tăeturi de sabie, mortale. Pus în car și dus la Oradea „Craiul” mai trăește până în 8 Iunie 1660 când moare ¹⁾ lăsând țara în mâinile rivalului său Acatiu Baresai.

Ultima încercare a lui Constantin Șerban de a lua tronul Moldovei.

După moartea Craiului lucrurile nu s’au liniștit definitiv în Ardeal. Alte răsmirițe așteptau pe craiul cel nou. Săcuii fuseseră partizani înfocați ai lui Rakoczy și lesne i-a fost lui Ștefan Lazar să-i convingă a alege în locul lui Barcsai pe Ioan Kemeny, partizan infocat al craiului mort. Acesta reușise a se salva în Ungaria și la alegerea lui i se supuse tot Ardealul inclusiv Clujul. Barcsai părăsește de bună voe tronul așa că Staturile, în ziua de 1 Ianuarie 1661 confirmă alegerea făcută de Secui, alegând pe Kemeny ²⁾ de prinț al Ardealului.

Dar aceasta însemna iarăși tulburare în acest colț sud estic al Europei. El era prieten cu imperialii, fusese un devotat prieten al lui Rakoczy și-l întovărășise în toate expedițiile acestuia, așa că Turcii nu vor admite cu nici un chip domnia lui în Ardeal.

Instalarea lui Kemeny dădea noi speranțe lui Constantin Șerban, care, refugiat la Cazacii ce-i fuseseră totdeauna prieteni pregătea o nouă aventură militară. Imprejurările erau și ele favorabile pentru aceasta. Cazacii erau supărați pe domnul Moldovei Ștefăniță, pentru că acesta îndrăsnise să atace Rașkovul unde stătea sora sa Ruxanda după moartea lui Timuș ³⁾. Kemeny însuși va fi deșteptat lui Constantin noi speranțe de domnie ⁴⁾. Cu vre-o 5000 ⁵⁾ de Cazaci—parte recrutați de el parte dați de ei—Constantin Șerban trecu Nistrul pe la Soroca spre a lua domnia Moldovei ⁶⁾.

Intrarea trupelor Căzăcești în Moldova a pricinuit o ade-

1) Galeazzo ap. Sincai III, 84-6 și Hurmuzaki Doc. V' psg. 77.

2) Sincai III, 88.

3) Miron Costin în Kog. I, 368 ad. Barwinski, 205.

4) Dovada am avea-o și în Cronica lui Miron Costin (Kog. I 386—ed. Barwinski 368) unde ni se spune că Rakoczy la îndemnat la aceasta; la această dată însă Rakoczy era mort.

5) Sincai III 99.

6) Neculce, o samă de cuvinte în Kog. Let. II 190.

vărată groază pretutindeni așa că aproape toata populația s'a refugiat la munți și în păduri. Oastea năvălitoare fu întâmpinată la Coiceni pe Prut de călarașii de țară și mazilii moldoveni comandați de Catargiu, de Grigore Paharnicul și de Mihalcea Hâncul sardarul—cam vre-o 200 de oameni.—Au fost însă împărăștiați numai de sunetele trâmbițelor cazăcești. Dela Coiceni Ștefaniță s'a retras în jos până la Posadnici; trecând apoi în grabă pe la Iași au mers în jos în preajma Bugeagului să-l găsească pe El Agasi pentru ajutor ¹⁾). Constantin trecând Prutul se instalează la Iași împreunându-se cu prietenii săi ²⁾), de unde în 26 Ianuarie dădea un act de danie ³⁾).

Dar domnia sa era să fie de scurta durată. Aflând Turcii despre această tulburare a Moldovei, trimit ordine severe Pașei de Silistra și hanului pentru alungarea lui Constantin Vodă și reinstalarea lui Ștefăniță. Acesta, ajungând la el Agasi din Bugeag, s'a întors înapoi spre Iași cu 3000 de ostași. În capitală domnul cel nou adunase pe episcopi și câțiva boeri din nordul țării spre a-și forma divanul. Lovit însă pe neașteptate de trupele tătarăști, Constantin Vodă ieși în grabă spre marginea de sud a orașului urmărit deaproape. Nestatornicii Cazaci, văzînd puterea mare a Tătarilor, concep planul de a preda în minile lor pe Domnul pentru care luptau.

Stamatenco, șeful Cazacilor, trata cu El Agasi vinderea lui Constantin Șerban și dacă n'ar fi promis lefuri mari trupelor sale mercenare, și-ar fi terminat atunci cariera. Făgăduindu-le de fiecare om câte 20 lei, la Mohilău și dând chiar atunci însemnate sume de bani stolnicilor căzaci mai ales lui Kiașca Stolnicul, Constantin Vodă reușește să se salveze.

În retragerea sa desordonată spre Nistru a mai fost atacat de două ori de către Tatari, odată la dealul Tatărașilor și a doua oară la mănăstirea lui Aron Vodă, când viața lui Constantin Șerban a fost din nou în pericol. Ajuns cu mare greutate la Nistru trecu în Polonia de unde n'a mai încercat niciodată să ocupe tronul Moldovei ⁴⁾).

1) Miron Costin în *Kog. I* 366 ed. Barwinski pag. 208.

2) Galeazzo la Sincai, III 90.

3) Iorga, *Studii și Doc. IV*, CCCIX păstrat la Acad. Rom. To. LXXIX.

4) Miron Costin în *Kog. I*, 368-371 = ed. Barwinski 208-212, Hurmuzaki V² 81 și 83, IX¹, Mon. Com. Trans. XII. Kraus II, 138-9; 145.

Astfel reistalarea lui Ștefăniță se face de către Tătari cari duc drept răsplată, din țară, un mare număr de vite. Deabea după alungarea lui Constantin, sosește și pașa de Silistra spre a desăvârși pustiirea țării ¹⁾).

* * *

Este greu a urmări mai departe viața pe care a dus'o pribeagul domn al țării românești după ultima sa încercare de a lua tronul Moldovei. Imediat după retragerea sa la Camenița, pe teritoriul Poloniei, marele Vizir cere dela ambasadorul polonez extrădarea fugarului cu intențiunea de a-l decapita ²⁾). Ambasadorul refuză categoric. În urmă s'a luat înțelegere cu hanul să se închee pe cale pașnică o învoială cu Regele Poloniei în ceiace privește modalitățile extrădării și luării în primire a Vocvodului reclamat ³⁾). Extrădarea însă nu a avut loc, datorită unor împrejurări pe cari nu le cunoaștem și Constantin Șerban a continuat a trăi, nesupărat de nimeni în Polonia. O singură știre avem despre pribeagul domnitor în rășimpul dintre 1660—70. Anume în 13 Martie 1665, Constantin Șerban scrie mitropolitului Ștefan sa se prezinte cu scrisoarea sa Domnului Radu Leon Vodă spre a-i dovedi—cu mărturia sa—că moșiile: Lipovățul, Runcul și Crasanii sunt cumpărate de el cu bani dela bătrânul Hrizea și dăruite mănăstirii sale—mitropolia Bucureștilor de azi—; deci Hrizea Vornicul fiul lui Hrizea bătrânul nu poate să le ia îndărăt dela mănăstire—cum făcuse—pe motiv că au fost luate cu de-a-sila de Constantin Șerban dela tată-său. Ceiace Mitropolitul face, câștigând astfel moșiile mănăstirii, devenita din acest an reședința mitropolitană ⁴⁾).

Se pare însă că în Polonia, contra căreia luptase în alianță cu Rakoczy, Constantin Vodă își găsisse nu numai un adăpost al vieții sale ci și un sprijin al speranțelor sale pentru recăpătarea domniei. Căci începând cu deceniul al 8-lea din al XVII-lea veac, pribeagul domn începe a da iarăși semne de viață

1) Hurmuzaki, Frag. III 320.

2) Hurmuzaki, Doc. V^r pag. 82 și 85.

3) Hurmuzaki, Frag. III, 321.

4) Scrisoarea publicată în Biserica ortodoxă Română, XVII, pag. 751 cfr. Gheorghe I. Negulescu, Ștefan I Mitropolitul ungro-Vloahiei 1647-1668, Buc. 1900 pag. 47 și Gh. M. Ionescu, Istoria Mitropoliei Ungro-Vloahiei, 1359-1718, Buc 1906 pag. 171-173.

în această privință. Intr'adevăr prin August 1670 întâlnim pe Constantin Vodă „cu mila lui Dumnezeu domn al Țării Moldovei“ la Iastrzebiec de unde scrie pentru o datorie de 5000 de galbeni ce-o avea de luat din Ardeal¹⁾. Pentru această datorie Constantin Șerban poartă o lungă corespondență cu Appafi, dela care primește,—cam între acești ani 1670-1673—o scrisoare, ca răspuns la una din 18 Februarie, în această chestie²⁾. Neprimind din Ardeal suma cerută, pribeagul Voevod al Munteniei își îndreaptă speranțele în altă parte spre a-și procura banii de care avea mare nevoie. Dintr'un hrisov din 4 Ianuarie 1672, dela domnitorul Antonie din Popești (1669-1672) reesă că Constantin Șerban încercă la această dată să ia îndărat moșiile Loloeștii și Pestenii, pentru trebuințele sale pe care le dăruise mănăstirii sale din București (Mitropolia). „Înțelesam domnia mea —ne spune chrisovul domnului—cum au vrut Constantin Voda să înstrăineze dela sfânta mitropolie (moșiile); iar domnia mea socotit'am dimpreună cu toți cinstiții dregători ai domniei mele că nu se cade fiind d-lui pribeag în țări străine să ia moșiile și le înstrăineze dela Sfânta mitropolie care d-sa le-au dat³⁾

Pentru Constantin Vodă intervine însuși regele Poloniei—tot cam în anul 1673 în Ardeal în mai multe rânduri și de unde regele primește răspuns în favoarea voevodului exilat⁴⁾. De sigur că regele va fi vorbit principelui Ardealului nu numai pentru datoria reclamată de acesta ci și în favoarea planurilor politice ale lui Constantin Vodă, pe cari, se pare, neastâmpăratul voevod, a încercat să și le aducă la îndeplinire cu ajutorul Polonilor. În 1673 Decembrie el veni cu Polonii la Iași pentru a lua Țara Românească, dar nu isbuti și la 29 Ianuar el se găsea la Snyatin de unde șcrie iarăși în Ardeal pentru cei 5000 de galbeni⁵⁾. Pe vremea adăpostului lui Miron Costin în Polonia, Constantin Șerban, mai era încă în această țară⁶⁾.

1) Scrisoarea e în Török-Mag. Allan Okm. IV, 4 4-5.

2) Scrisoarea e în: Bibl. Acad. Maghiare, Hist. act. 135, pp, 256-7 (Citată la Iorga, Studii și Doc. IV, 260.

3) Arch. Stat. Cond. Mitr. 2 fila 9 v. și 10 v. (ap. Gh. M. Ionescu, op. cit. pag. 165 nota 2).

4) Scrisoarea lui Appafi, către regele Poloniei, în Iorga, Studii și Doc. IV, 259.

5) Iorga, Studii și Doc. IV, 260 nota 1 (cfr. Török Mag.-Allan okm. V, p 183, 190-1, 199-200, 219).

6) I. Bogdan, Cronice inedite, 165.

În timpul răscoalelor Polonilor cu Cazacii, cucerindu-se dela aceștia cetatea Raskov, este asignată pribegilor domni Constantin Șerban și Petriceicu ca loc de ședere. (1774). Cu toate că, pe această vreme era la o vârstă foarte înaintată, totuși Constantin Șerban se mai gândea încă la recuperarea scaunului sau domnesc. Căci în 10 August 1674 Țarul Rusiei răspunde din Moscova lui Petriceicu și Constantin Șerban la o explicație ce aceștia o adresară țarului în 26 Februarie acelaș an,—condițiile pe care el le pune pentru încheerea unui tratat de alianță—între el și cei doi principii¹⁾. Dar aceste planuri nu s'au mai realizat niciodată și urma lui Constantin Șerban se pierde pentru totdeauna. Să fi murit oare în cetatea Raskov unde își avea în aceste ultime vremuri locuința?

N. C. Bejenaru

Caracterizarea și împărțirea Istoriei Românilor O nouă concepție²⁾

(urmare)

De-acelaș, vis se contaminară și unii principii români. Se atribue încă lui Mihai Viteazul gândul ascuns de-a alunga pe turci și a se opri la Constantinopol; în acest scop cuceririle sale și alianța cu Boris Godunov. Mai sigur și precis nutri acest gând ambițiosul Șerban Cantacuzino; el adăugă la titlul său un enigmatic „Ț. Ț.“ poate „țar țarigradului“ = împărat al Constantinopolei. Fratele său, Constantin Stolnicul pune pe învățatul prelat Ion Comnen să scrie viața strămoșului lor, Ioan Cantacuzino împăratul. Vasile Lupu, ca următor împăraților de răsărit în tutelarea patriarhiei de Constantinopol și a bisericii ortodoxe, urmărirea acelaș vis învăluit în haina religioasă, pe care faptele de stăpânire în Muntenia și Ucraina îl descopereau. De altfel, mai toți domnii români, dela Neagoe la Brâncoveanu, fură considerați ca „urmași ai Cezarilor bizantini“. Neagoe Basarab căuta

1) Condițiile acestui tratat sunt publicate în : Polnoe Sobranie Zaconov, Tom. II, 968; Mitiliniu, Colecțiune de Tratatetele și Convențiile României; Acte și Documente relative la Ist. Renașterei României Vol. I, 9-12.

2) A se vede: *Arhiva*. XXXIII, 2, p. 101.

să imite în totul pe împărații bizantini, dela încercările literare la zugrăvirea chipului său cu cununa de aur a acelora. Domnii Alexandru și Mihnea din Muntenia se întitulau „basileis“, iar după ei și ceilalți domni. Un patriarh afirmă că Petru Șchiopul, domnul Moldovei, ar merita să fie împărat bizantin!

* * *

Renașterea culturală din întreaga Europă nu s'a oprit la granițele Principatelor. Tipografiile, ca cea mai însemnată invenție, ajung în jumătatea de veac și la romîni. Radu cel Mare aduce cea dintâi tipografie în preajma anului 1500; peste un veac întrebuițarea tiparului e răspîndită. Petru Rareș este „un om al Renașterei“¹⁾, Alexandru Lăpușneanu, fiul acestuia Bogdan IV, Despot Vodă, Petru Șchiopul, sunt patrunși de însemnătatea culturii apusene a strălucitului veac XVI, introdusă în Principate prin vecinătatea Poloniei și a Ungariei. Cronicarii Macarie și Eftimie, istoriografi subiectivi, deși imitatori ai cronicelor bizantine, prin apologia domnilor care-i susțin, se pot compara cu legiștii și biografiile regilor franceji. Neagoe Basarab s'a devotat numai bisericei și artelor, se crede a fi fost el singur desăvîrșit scriitor; faptele sale sunt laudate de Gavril Protul dela Athos. Demn urmaș al lui Neagoe fu mai puțin cunoscutul Radu Paisie; Petru Cercel fu poet și humanist format în anturajul Medicilor florentini și franceji. Renașterea culturală din prima jumătate a veacului XVI datorește mult și unor femei, Despina Milița a lui Neagoe și Elena lui Rareș; iubitoare de carte și artă, prinseseră acest gust de-acasă, dela vechea tradiție bizantino-apusună, strălucitoare odată la curțile despoților sîrbi. Aplecarea lui Petru Rareș, către cultură începe datat din clipa căsătoriei a doua cu Elena, iar iubirea Despinei pentru artă chiar poporul a immortalizat-o în legenda jertfirei odoarelor personale pentru terminarea catedralei dela Argeș. Ele inspirară un curent de Renaștere culturală, cași italiencele de Medicis, regine pe tronul Franței.

În veacul al XVI se formează limba literară romînească înlăturîndu-se haina slavonă, după cum renașterea literaturilor naționale în apusul Europei înlăturase limba latină. Idiomul dela

1) N. Iorga «Revista istorică», X, 10-12 p. 298, Buc. 1925; iar de curînd comunicarea interesantă a d-lui Ciobanu la Academie.

Țirgoviște se impune ca limbă literară prin scrierile lui Coressi, după cum dialectul toscanez fu adoptat de literatura italiană sau cel din Ile de France pentru cea franceză. Nici precursorii Renașterii nu lipsiră: autorii anonimi din veacul XV ai textelor mähăcene și ai celorlalte codice religioase sau notiștii istorici ai Analelor dela diferite mănăstiri. Dar chiar pentru lumea slavă, cotropită la sudul Dunării de turci și încă neînsemnată în Rusia, principatele joacă acum rolul precumpănitor. Pe timpul lui Radu cel Mare se tipărește cea dintâi carte religioasă pentru toată lumea slavă; Macarie tipograful îl numește pe Radu „Mare Voevod a toată Valahia și a Padunopei“, titlul despoților sîrbi. În veacul următor Vasile Lupu e susținătorul întregii ortodoxii, singurul sinod ținut în Țările romînești fu prezidat de el la Iași.

În veacul al XVII Renașterea se desfășoară în linii mari pe timpul domniilor culturale ale lui Matei Basarab și Vasile Lupu, Șerban Cantacuzino și Constantin Brîncoveanu. În acest veac scriu cei mai mari cronicari și istorici, între cari Dimitrie Cantemir cîștigă o faimă europeană cum n'a avut-o nici un român până azi; se tipăresc cele mai frumoase și desăvîrșite cărți bisericești ale mitropoliților Varlam, Dositei, Ștefan; apar cele dintâi cărți de legi scrise și tipărite în romînește.

După cum nu numai regii, dar și alți seniori încurajau cultura și'n Principate mulți boieri înlesneau pe scriitori. Familia Craioveștilor sau Banoveșii, ctitorii Strehaiei și Bistriței, au jucat un rol însemnat politic și cultural la finele veacului XV și'n decursul celui următor, dînd mai mulți domni sau susținînd pe alții. Cantacuzinii iau locul în veacul următor, cei mai însemnați cărturari ai timpului aparțin familiei lor. În Moldova contemporanii Costinești au dat doi din cei mai însemnați cronicari; iar înaintea lor Movileștii au împrumutat culturii slavone pe mitropolitul Petru al Kievului. Vasile Lupu fu ajutat de Evstratie Logofătul, pe timpul lor familia Ureche dă culturii pe un mare ctitor și un cronicar. Matei Basarab e ajutat de cărturăreasca familie Udriște Năsturel. „Știința de carte începuse să pătrundă în boerime, iar „contactul cu nobilimea polonă aduse la noi obiceiuri apusene, „care schimbară întrucîtva traiul primitiv de până atunci al clasei stăpînitoare“¹⁾). Curtea lui Bogdan Lăpușneanu era atît de

1) R. Rosetti, op. cit., p. 38.

polonizată, că boierii geloși pe tinerii lehi de care se 'nconjurase domnul, uneltiră împotriva-i și-l alungară. În Polonia și-au făcut studiile cronicarii Costinești, Ureche, Milescu, celalt învățat român de renume europeană și probabil și alți boieri moldoveni. Pentru boierii din Muntenia era mai aproape Viena, unde învăță arhitectura un Cantacuzino și chiar Italia.

Cultura română înflorește spre deosebire de cea slavonă și greacă. Vechea școală de 'nvățătură slovinească, ale cărei începuturi merg până la 1566, se transformă în veacul XVII într'o școală cu scopul de-a pregăti și scriitorii în românește. La școala lui Vasile Lupu dela Trei Erarhi, intitulată, după modelul apusan, colegiu, elevii învățau și literile latine—mărturisește Bândinus. Colegiul vasilian fusese organizat, după modelul școalei din Kiev a mitropolitului Petru Movilă, cu învățămîntul după sistemul, medieval în trivium și quadrivium, încoronat de teologie; învățămîntul clasic din Polonia influențase pe *toți cronicarii moldoveni, pe care se cuvine să-i numărăm printre humaniștii Europei*. La școala din București a lui Șerban și Brîncoveanu se învăța gramatica, logica, retorica, metafizica, fizica și astronomia, —cași 'n programul școlilor din apus¹⁾. Pe lingă literatura religioasă și istorică, apar și lucrări în versuri ca lucrările lui Miron Costin („Viața lumii, „La stema țării“), Psalmii lui Dositei, visurile dela „Pravilele împărătești“, unele încercări ale lui Cantemir și alții; se statornicește acum literatura juridică.

Cultura e atît de dezvoltată în paturile de sus că cele mai însemnate lucrări ale Renașterii europene, tipărituri din veacul XVI și XVII, sunt cetite adnotate și colectate în biblioteci costisitoare. Una din cele mai vaste fu cea lui Șerban Cantacuzino cu tipărituri din Italia, Germania, Franța, Ungaria, Polonia²⁾. În veacul XVIII Movrocordații și 'ndeosebi Constantin, posedau biblioteci cu ultimele noutăți ale literaturii europene. Cărțile tipărite s'au răspîndit și 'n popor; până și literatura poporană înflorește în această epocă. Udriște Năsturel traduce „Alexandria“, pătrunsă adînc la țară; „Halimaua“, „Varlaam și Ioasaf“ se răspîndesc acum.

Deși unii istorici nu recunosc influența Renașterii artistice

1) V. A. Ureche „Istoria școalelor“, passim.

2) Em. Grigoraș în „Adevărul literar și Artistic“ din August 1925.

decît superficial, ea pătrunde încă dela începutul veacului XVI și e puternică în veacurile următoare. Biserica dela Dealul a lui Radu cel Mare e un amestec de spirit răsăritean și inspirații apusene cu liniile arhitecturii simple a Renașterii; multe din bisericile din Moldova și Muntenia au podoabele ornamentative din sculptura Renașterii. Influența artei italiene e exclusivă pe vremea și la monumentele lui Brîncoveanu—frumoasa mănăstire Hurezul, de pildă. Dacă aruncăm o privire generală asupra artei romînești, raporturile ei cu arta europeană sunt frecvente și generale. „Toate marile epoci ale artei europene sînt reprezentate „în țara noastră și uneori prin exemplare de toată frumusețea“ —sunt cuvintele unui specialist în materie, dar străin de preocupările noastre¹⁾. În Ardeal s’au dat de urme ale omului paleolitic—daca ne scoborîm în preistorie, cînd Dacia este un mare centru—, pretutindenî apar stațiuni de civilizație și artă neolitică. În această epocă România a jucat un rol în „deslegarea marilor probleme ale migrațiunelor și ale curentelor ce au influențat vechea Europă“—; pictura pe vase din neolitic se crede a fi opera popoarelor din partea de jos a șesului dunărean. În epoca tracică Agatirșii sunt cunoscuți ca „purtatori de aur“; în timpul dominației romane „Dacia felix“ nu cunoaște nici o deosebire față de ’ntreaga civilizație și artă din restul imperiului. Odată cu apariția statelor romînești s’a dezvoltat o artă oficială, paralel cu cea veche populară, în care se resimt străvechi moșteniri, nascute din contopirea influențelor străine²⁾. „Din Orient „și din Apus s’au întilnit pe pamîntul romînesc curentele artistice cele mai deosebite: antipodul gotic cu cel bizantin, de pildă“. În primele manifestări și cele mai generale caracteristici arta romînească este o artă religioasă de influență bizantină, întrucît Biserica gravita în jurul patriarhiei dela Constantinopol, capitala imperiului bizantin, mai firziu către Athos. Artele medievale specifice apusului au influențat la rîndul lor arta romînească. Și dacă urmele romanice sunt foarte slabe — unele se confundă cu caracterele generale bizantine—, acele gotice sunt evidente și numeroase. În apus artiștii erau organizați în bresle,

1) Al. Tzigara-Samurcași «Arta Romîniei Mari» în «Convorbiri literare» Ian.-Febr. 1924, p. 9.

2) P. Constantinescu-Iași în „Arhiva“, Aprilie 1924.

multe opere arhitectonice și sculpturale gotice sunt anonime; orașele se'ntrec primind la lucru meșterii conduși de-un „maître“, al cărui nume s'a păstrat mai repetat. În Principate comanda aparține domnului, boerului și numai mai târziu și colectivităților orașenești. Numele cititorilor s'a păstrat în consecință, pentru cele mai mici opere; al artiștilor foarte rar. Și la români artiștii—lucrători erau grupați pe bresle, în frunte cu câte un vătaf care singur era pomenit prin vreo însemnare.

* * *

Reforma religioasă n'a prins la români. Cu toate încercările Despotului Eraclide în Moldova, ale Sașilor luterani și Ungurilor calvini din Ardeal de-a introduce reforma, nu s'a reușit de cît indirect: introducerea limbei naționale în biserică, ca și'n țările reformate din apus. Despot Vodă înființează la Cotnari o universitate cu învățați reformați: Ioan Sommer, Ioachim Rhetecus și Gașpar Peucer, prietenul lui Melancton. În Ardeal reforma prinsese rădăcini mai adinci. Ea cîștigase mai mulți preoți care se adunaseră la 1569 într'un sinod la tind, sub conducerea episcopului lor Pavel din Turda. Hotărârile lor după percepțele reformei fură multă vreme ținute de mulți credincioși; a trebuit să lupte din răspuțeri împotriva-le ierarhia ortodoxă din Ardeal.

Reforma fu mișcarea burgheziei germane la început, împotriva despotismului papal, care pe deoparte storcea biruri necentenite pentru «dinariul Sf. Petru», pe de alta impunea prin cultul catolic formalități cheltuitoare de bani și timp. În Franța lupta contra reformei fu dusă de Parlament, format din nobili și Sorbona, centrala clerului înalt, ambele forțe sociale dușmane burgheziei. În Germania Luther aproba cu tărie înăbușirea răscoalei țărănilor, care credeau că noile idei înseamnă liberarea lor; nu vru să se'nțeleagă cu Zwingli, tocmai pentru că acesta reprezenta «reforma» clasei țărănești din Elveția. Un singur aliat avu burghezia germană reformată, pe principii germani și scandinav, care vedeau în reformă un mijloc de-a se'mbogăți prin secularizarea averilor mînăstirești. La români nu existau condiții prielnice pentru reformă. Clasa burgheză era foarte restrînsă, înstrăinată și fără însemnătate; ea nu suferea de pe urma despotismului bisericesc. Prinți în felul celor din Germania nu existau; certurile bisericeii papistașe nu-i priveau pe români. În

Ardeal trăiau Sașii burgheji și magnații unguri, care primiră imediat reforma. Prin aceștia se răspindiră unele învățături reformate și la români. Încă din veacul XV urmașii lui Huss ajung până'n Moldova—unde se crede a fi întemeiat Huși—și'ndeamnă pe unii preoți din Maramureș să traducă biblia în românește. Unele din traduceri s'au păstrat la Vorneț, altele în Ardeal, iar cele mai multe au circulat prin bisericile și satele românești. Reformei corespunde învierea limbei poate și'n Principate. În 1544 se tipărește cea dintâi carte românească, catehismul calvinesc din Sibiu; între 1566—1580 se tipăresc la Brașov cărțile lui Coressi, înfăptuitorul limbei literare.

O altă urmare fu slăbirea intoleranței bisericești ortodoxe în Principate. Pe când la Constantinopol se urmăria cu strictețe orice abatere un patriarh fusese caterisit, numai pentru că păruse «infectat» de idei reformate,—în Principate se realiza o apropiere de noile confesiuni, cași la ortodoxii din Polonia. Vasile Lupu sprijinit de mitropolitul Petru Movilă, dă în căsătorie pe una din fetele sale după principele polon Radzivill, calvin, făcînd nunta la Iași după ritualul reformat. Faptul scandalizase pe unii boieri, pe alții nu; între aceștia din urmă fu și cronicarul Ureche, pătruns de spiritul apusan tolerant.

Așa dar, a treia epocă a istoriei românilor este epoca modernă, care ține dela începutul veacului XVI, dela domnia lui Petru Rareș, și pînă cînd se fixează terminus ad quem pentru istoria modernă a Europei, adică pentru români 1821, cînd se resimt influențele Revoluției franceze. Se poate subîmpărți și istoria modernă a românilor în două perioade bine distincte. Întîia dela începutul veacului XVI și pînă la epoca fanarioților—1527—1716,—pe care o putem numi «epoca luptelor interne» între domni și boieri, între boieri și țărani și «a renașterii culturale.» A doua 1716—1821—este «epoca fanarioților», cînd se desăvîrșește decăderea economică, socială, politică și culturală a Principatelor, anunțînd vremuri de noi prefaceri, cași veacul XVIII din apus. În acest veac apar raționaliștii și enciclopediștii anglo-franceji, pregătitorii revoluționari ai epocii contemporane; la români apar scriitorii ardeleni, povestitorii renașterii naționale din veacul următor.

P. Constantinescu-Iași

Rolul lui I. C. Brătianu în revoluția dela 1848 ¹⁾

30 Iunie—4 Iulie 1848.

(guvernul interimar).

Așa dar în ziua de 29 Iunie coloneii Odobescu și Solomon, eliberați din închisoare erau numiți în fruntea armatei și cu ei vechiul regim reînvia în capitală. Dorobanții poliției sub comanda vestitului Costache Chihaia și a lui Căpitan Gheorghe aparură stăpînitori pe ulițele Bucureștilor, punând în practică uneltele lor de cârmuire, datorită cărora cel dintâi se putea lăuda că „o să-și îmbrace biciul cu piele de român. ²⁾ Domnia reacțiunii a fost însă de scurtă durată. În 30 Iunie,—când am văzut că rolul lui I. Brătianu a fost hotărător,—ea era din nou răsturnată. Căimăcamii Emanoil Băleanu și Banul Teodor Văcărescu au fost înlăturați de mișcarea populară și li s'a plătit cruzimea lor de-o zi prin devastarea locuințelor. Mitropolitul a trecut iarăși de partea revoluției. Guvernul interimar n'a putut înlocui însă în aceiași zi de 30 Iunie pe coloneii Odobescu și Solomon cari se găseau din nou în fruntea armatei, fie că nu va fi voit să provoace o vărsare de sânge, întru cât ei rezistau contra mișcării fie că se va fi temut de o înfrângere a răscoalei. Ori, guvernul provizoriu, refugiat în munți, nu consimțea cu nici un chip să se mai înapoeze în capitală în situația de a fi iarăși la discreția celor doi comandanți reacționari în cari nici poporul n'avea încredere. Cu toate că în ziua de 30 Iunie se ajunsese la o înțelegere între cetățeni și cei doi comandanți, totuși a doua zi, la 1 Iulie poporul alergă din nou la mitropolit spre a se asigura de gândurile acelora ce aveau oștirea țării în mână. Nu căpătară însă vre-un răspuns satisfăcător. O deputațiune merse pentru acest lucru și la cazarmă unde găsi trupa înarmată. Spre seară, cetățenii în număr mare înconjurară cazarma pe care tocmai atunci soldații, înarmați, o părăseau fără să se știe unde se duc și în ce scop. Un preot ieși din mulțime și punându-se înaintea tunurișor se adresă soldaților: „Pentru

1) Vezi Arhiva, an XXXIII No. 2 pag. 121—129.

2) Ziarul „Pruncul Român“, 1348. 6—8 Iulie, No. 8—10 reproduc și în „Anul 1848 în principele Romane“. vol II 324,

ce să mai trăim când voi călcați crucea care ne dă soare și apă. ?" Cuvintele acestea își avură efectul lor căci trupa se întoarse înapoi. Poporul entuziasmat dă navala în curtea cazarmei. În înălmășeală însă o armă se sloboade și mulțimea crezându-se atacată, începe a arunca cu pietre în soldați. În momentul acesta critic interveni Ioan Brătianu care, sosind aici împreună cu Mitropolitul și cu Câmpineanu, se puse în mijlocul mulțimii reușind să calmeze spiritele. Se produce o împăcare între armată și cetățeni, aceștia declarând că iartă pe cei doi colonei însă cer îndepărtarea lor din slujbă deoarece nu inspirau încredere revoluției ¹⁾.

Tratativele pentru rezolvarea acestei chestiuni duc la o înțelegere, astfel că în 2 Iulie guvernul interimar dădea un ordin de zi către oștire anunțând că „după dorința poporului se iartă celor doi comandanți greșala făcută recăștigându-și rangul și toate drepturile ce decurg din el“ ²⁾ dar în aceeași zi ambii ofițeri își dădeau demisia din armată ³⁾ și părăseau țara.

În aceste condiții membrii guvernului provizoriu consimt să se întoarcă în capitală. În ziua de 4 Iulie sosea Eliad primit cu aclamațiuni de popor și în unire cu guvernul interimar dădea o proclamație prin care arăta însemnătatea evenimentelor din 30 Iunie, laudând curajul cetățenilor cari salva eră revoluția ⁴⁾.

4—28 Iulie

Cu întoarcerea lui Eliad, guvernul interimar își termisese misiunea trecând iarăși în mâinile guvernului provizoriu puterea ce o deținuse timp de 4 zile. Rând pe rând sosesc în zilele următoare și ceilalți membri cari se refugiaseră odată cu Eliad așa că în 7 Iulie guvernul provizoriu era complet refăcut.

Atențiunea principală și-o îndreptă de aici înainte spre a lămuri populația asupra drepturilor ce decurg pentru ea din re-

1) Articol din „Pruncul Român“ 6—8 Iulie 1848 No. 8—10 (și în anul 1848, II 326). Ascendența ce Ioan Brătianu și-o căpatase asupra mulțimii era foarte mare. Totdeauna în momentele când poporul adunat trebuia să ia vre-o hotărâre, n'o lua fără a fi consultat. Pentru activitatea lui neobosită simpatia populară îl botezase cu numele de „Firiricu.“

2) Anul 1848, Vol. II, 241.

3) Idem, 242.

4) Proclamațiunea gov. prov. No. 167 în Anul 1848, II, 287.

voluție căutând prin aceasta să intereseze la mișcare ¹⁾ întreaga țărănime. Se dădeau ordine tuturor Administrațiilor să adune în capitalele județelor câte un preot și un delegat din fiecare sat cărora să li se explice sensul celor 22 articule din proclamația dela 9 Iunie spre a le face cunoscute astfel în toată țara. Guvernul însuși surprins de succesul neașteptat al revoluției studia reformele cari cereau o grabnică realizare și printre cari erau: chestiunea țărănească, eliberarea robilor și convocarea constituantei ²⁾. O intensă activitate au desfășurat revoluționarii spre a convinge Poarta de temeinicia mișcării lor, căutînd să-i obție aprobarea. Ei își dădeau seama de marea importanță ce avea aceasta—mai ales când Rusia le era în spate—și erau siguri ca reușita revoluției atîrnă de atitudinea Turciei.

În sînul guvernului provizoriu însă, reînviase discordia dela început. Începînd din 15 Iulie, I. Brătianu nu mai iscălește decretelor guvernului ce iace arata ieșirea sa din minister deși nu avem o demisie formală păstrată. Retragerea lui Brătianu este confirmată de scrisoarea lui Maiorescu ³⁾ din 15 Iulie, către A. G. Golescu în care își arată nemulțumirea că în guvern „nu e unire“ și că „Brătianu s'a tras la o parte.

Evenimentele externe se precipitau, peste animositățile revoluționarilor.

În 14 Iulie Suleiman pașa, comisarul Porții pentru a restabili ordinea în principat, sosea la Ruscioek de unde avea să intre în Muntenia. Este sigur că Turcii nu vedeau cu ochi răi mișcarea revoluționară munteană. Dacă totuși au trebuit să procedeze în aparență energic au făcut-o spre a salva aparențele și a nu da de bănuț Rusiei. Suleiman pașa refuză așa dar, să primească pe I. Voinescu II în calitate de reprezentant al guvernului provizoriu și *incins cu eșarfa revoluționară* iar în 18 Iulie înștiințează pe Administratorul de Vlașca, că va intra în Mun-

1) Decretele No. 185 și 186 ale Guvernului prov. în Anul 1848, II, 315—316.

2) Din nenorocire guvernul nu era unitar întru rezolvirea chestiunilor ce i se puneau în față. Deosebirile de vederi erau câteodată profunde mergînd până la sdruncinarea unității guvernului, fapte, de care va încerca să profite reacțiunea în orice moment.

3) Anul 1848, II, 519, 520.

tenia trimițând în acelaș timp și o scrisoare „tuturor boerilor“ prin care le făcea cunoscută misiunea sa ¹⁾).

Situația era critică. Pe deoparte guvernul avea informații de bună voința Turciei pe de altă parte Suleiman pașa intra cu oștile în țară și se adresa reacționarilor. Guvernul provizoriu protestă în ziua intrării Turcilor contra încălcării teritorului țării iar a doua zi la 20 Iulie poporul era adunat pe câmpia Libertății spre a decide asupra măsurilor ce trebuiau luate.

Se vede încă odată că marele animator al mulțimei în revoluția dela 1848 din Muntenia a fost Ioan Brătianu. Deși, după cum am văzut mai sus, din ziua de 15 Iulie el se retrăsese din guvern, totuși în momentul acesta critic el reintră în scenă. Marea întrunire din 20 Iulie care avea să impresioneze foarte mult pe secretarul lui Suleiman pașa, Tinghir Efendi—trimis ca intermediar între acesta și București—a fost presidată de Ioan Brătianu. Peste 30.000 ²⁾ de oameni au venit la chemarea sa pe câmpia Filaretului spre a asculta expunerea situației în care se găsea țara. Luând cuvântul el arată acuzațiile false aduse revoluționarilor la Constantinopol, ceru mulțimei sa protesteze contra intrării Turcilor în țară și să declare în acelaș timp supunere și credință Sultanului. După terminarea întrunirii punându-se în fruntea mulțimei porni spre locuința secretarului turcesc, căruia-i face o imponentă manifestație de simpatie ceiace impresionează profund pe acesta și-l convinge de sinceritatea Românilor ³⁾). Scrisoarea lui Suleiman pașa este „politicos“ restituită sub motiv că boeri nu mai exista în țară și Tinghir Efendi reușește a convinge pe comandantul oștirii Turcești să o adreseze din nou, nu numai boerilor ci și „notabililor“ Țării ⁴⁾). Însfârșit după tratative urmate și sub impresia evenimentelor petrecute, Suleiman pașa se declara gata în 23 Iulie,

1) Anul 1848, II 606–609. Cu scrisoarea aceasta a venit la București secretarul lui Suleiman pașa, Tinghir Efendi. Șefii mișcării au veghiat tot timpul pentru ca trimisul turcesc să nu ia contact cu reacționarii și nici să rămână numai împreună cu Mitropolitul spre a nu uneli contra revoluției. Ei au isbit să convingă pe secretarul pașei de lealitatea țării față de Poartă. Poporul i-a făcut o manifestație de simpatie la locuința sa când el a eșit în balcon și ca semn al aprobării revoluției, el sărută steagul tricolor în uralele mulțimei. (Ibidem. 652-644).

2) După alte știri 60.000 de oameni.

3) Anul 1848, II, 654-664; Ibidem, 668-9 și Idem Vol. III, pag. 78.

4) Ibidem, Vol. II.

a recunoaște constituția ¹⁾. Ștefan Goleșcu aducând această veste dela Giurgiu, mai înștiința că, pașa puse drept condiție a acestei recunoașteri, schimbarea guvernului provizoriu în locotenența domnească. Se provoacă o altă mare adunare ²⁾ a poporului pe câmpia Filaretului la care iau cuvântul Boliac, Balcescu și Brătianu; de aici merg la palat unde se numește locotenența compusa din: Mitropolitul Neofit, Eliad Goleșcu, Tel și Minco ³⁾.

A doua zi se dadea o proclamație prin care se arăta constituirea locotenenței domnești înștiințându-se că va avea putere desăvârșită numai după aprobarea lui Sulemian pașa și după sancțiunea Sultanului ⁴⁾. Fiind însă numai o reeditare a guvernului provizoriu comandantul turc nu aproba această formație mai ales ca era compusă din 5 membri deci contra prevederilor regulamentului organic. In 27 Iulie o nouă adunare avu loc în câmpia libertății când reacționarii încercară chiar a face tulburari. In timpul cuvântării lui Ioan Brătianu s'au produs strigate împotriva constituției ⁵⁾ dar mulțimea înfuriată a sărit să pedepsească pe tulburatori, cari au fost scapați numai prin intervenția lui N. Balcescu. In sfârșit dupa alte tratative, Sulemian recunoaște noua formație a locotenenței domnești compusă din: Eliade, Tel și Goleșcu.

29 Iulie—19 August 1848.

Indată dupa recunoașterea noiei orândueli, membrii locotenenței și ai fostului guvern provizoriu iau contactul cu trimisul turcesc pentru a-i expune principiile dupa care aveau să dea țării o constituție și de a căuta să-l convingă spre a le aproba. In 3 August se forma o deputațiune—din Șt. Goleșcu, N. Bălcescu, Gr. Grădișteanu, D. Brătianu, Vasiliadi și Ubicini—care trebuia să meargă la Constantinopol să arate Sultanului supunerea Românilor ⁶⁾ și a lucra pentru recunoașterea Constituției iar in 4 Au-

1) Idem II, 701-2.

2) In 5 August, deci înainte de înăbușirea revoluției, Bălcescu într'o scrisoare către A. G. Goleșcu acuza pe Brătianu și pe Rosetti că s'au făcut tribuni și „arangează” mereu publicul în câmpia Filaretulu (An. 848, VI, 4).

3) Idem 705.

4) Anul 1848, II, 704-5.

5) Ziarul „Pruncul Român”, No. 21, din 31 Iulie 1848 (Reprodus și in anul 1848, III 95-96).

6) Decretul locotenenței domnești din 3 Aug. 1848 in Anul 1848, I, 186.

gust Suleiman înștiința că va veni cu o mică gardă la București¹⁾ „aceasta pentru ca să corespundă dorințelor repetate ale nației valahe“. În 8 August pașa sosea în capitala Țării unde i se făcea o primire triumfală²⁾.

Alături de mulțumirea generală pentru succesele obținute factorii raspunzători ai noiei situații luară măsuri pentru organizarea țării pe toate târâmurile. Se instituiră comisii pentru organizarea armatei³⁾, justiției etc. toate formate din șefii mișcării. Pentru întocmirea constituției se numi o comisie de 4 membri, între cari era și I. Brătianu. Acestuia, în 11 August—în urma nimirii lui Margarit Moșoiu ca supleant la curtea apelativă de comerț i se încredință și postul de Șef al poliției capitalei, post de mare însemnătate pentru revoluție⁴⁾.

Între timp Rusia, care privea pieziș toate cele ce se petreceau în Muntenia, luă poziție hotărâtă. Titof ambasadorul Țarului la Constantinopol, ceru cu insistență înlăturarea lui Suleiman pașa din București și trimiterea unui alt comisar care să restabilească „ordinea“ dinainte de revoluție. În 19 August Poartă înștiința pe ambasadorul rus că a însărcinat pe Fuad Efendi cu înăbușirea revoluției din Muntenia⁵⁾. Acesta va trebui să meargă în țară spre a instala un Căimacam și a rasturna vechiul regim.

19 August 13 Septembrie 1848.

Firește că succesele Rusiei pe lângă Poartă au fost cunoscute reacționarilor munteni. Numărul lor în țară sporise întrucât după recomandarea lui Suleiman pașa, guvernul provizor rechemase în țară—asigurându-i de protecția sa—pe toți boerii fugiți după evenimentele din Iunie. Aceștia informați probabil prin ambasada rusă de hotărârile Porții, încep a întreține o puternică agitație în popor arătând că în curând revoluția va fi

1) Proclamația lui Suleiman Pașa adresată locuitorilor Țării Românești în „Anul 1848, III, 220-221“.

2) Anul 1848, III 282; Vezi și Articolul din ziarul „Popolul Suveran“ No. 18 din 13 Iulie unde se descrie pe larg intrarea lui Suleiman pașa în București și primirea făcută.

3) Din care făcea parte și I. Brătianu.

4) Decretul No. 420 al locotenentii domnești diu 11 August 1848 în Anul 1848 Vol. III pag. 339.

5) Anul 1848. III, 551.

înfrântă și vechea situație restabilită¹⁾. Se pare că până și unii corifei ai revoluției au fost intimidați de aceste știri tendențioase. Spre a împedeca întinderea neîncrederei în guvern și în noua orânduire a țării, Ioan Brătianu în calitate de șef al poliției Capitalei dădea—probabil în ziua de 22 sau 23 August o publicație pentru liniștirea spiritelor²⁾. El amintea cetățenilor că dușmanii revoluției cărora le place să nascocească lucruri fantastice cu scopul de a arunca groaza în inimile lor, au răspândit șvonul că „retrograzii“ sunt gata să facă o reacțiune spre a restatornici regulamentul, ca „reglementiștii“ nu vor îndrăzni să aducă streini asupra lor de oarece vor avea să dea socoteală nației pentru acest lucru și, spre a insufla încredere populației înspăimântate își exprima speranța chiar în patriotismul boerilor cari nu vor îndrăzni să facă o crimă contra neamului prin aducerea armatelor străine în țara. Asigură pe boeri și pe reacționarii răspânditori ai știrilor false că mulțimea nu se va răsbuna pe ei—cum circula șvonul—întrucât „frații voștri, acei cari chiar în ziua biruinței în loc să-și răsbune v'au întins o mână frățască și v'au invitat la ospațul de bucurie“, nu vor putea veni acum „ca niște scelerati spre a vă ucide pela casele voastre³⁾“. Toată populațiunea era invitată—oricare i-ar fi opinia politică—să nu dea ascultare minciunilor criminale și să aibă încredere în conducători cari vor da regulat știri oficiale despre cursul evenimentelor⁴⁾.

A doua zi, în 23 August locotenența domnească „slobozea,

1) Gazeta de Transilvania No. 70. 1848, 26 August; reprodus și în An. 1848, III 621

2) Anul 1848, III, 604-605. Dintr'o corespondență publicată în Gazeta de Transilvania No 70, 1848, 26 August, aflăm că reacționarii trecuseră chiar la fapte. În 20 August, noaptea câțiva bandiți plătiți de aceștia încercară să asasinaze pe membrii locotenenței domnești. Înainte de această dată mai întâlnim pe I. Brătianu în noua sa slujbă, la 13 August când cercetează o plângere a lui Barbu Iancovescu cu privire la decorarea teatrului (Idem, 401) și la 14 ale lunii când dădea o publicație prin care obliga populațiunea, în interesul salubrității generale să se îngrijească fiecare de curățenia porțiunii de stradă corespunzătoare (Anul 1849, III, 446). La câteva zile după aceea, în tot cazul înainte de 20 August, șeful poliției capitalei printr'o altă publicație interzicea fumatul pe uliță de oarece „uscăciunea fiind foarte mare, e de ajuns o scântee ca să se dea foc Bucureștilor. (Idem, III 574).

3) Anul 1848, III, 604-605.

4) Ibidem, 604.

În primirea șefului poliției capitalei suma de 400 galbeni împărătești pentru organizarea gardei municipale ¹⁾. Suma era pusă la dispoziția lui I. Brătianu în mod extraordinar și aceasta arată gravitatea evenimentelor cari se apropiau și nevoia de a le preîntâmpina ²⁾. În aceeași zi el înainta Ministerului trebilor din lăuntru proiectul pentru înființarea acestei garde municipale care avea să fie compusa din oameni atât călari cât și pedestri, ³⁾ și care avea menire a apăra orașul București.

Înființarea acestei garde o socotea I. Brătianu cu atât mai necesară cu cât rivalitatea dintre cele doua partide—reacționar și revoluționar—creștea. În seara de 24 August, cei dintâi încercară un nou atentat contra lui Cezar Boliac. Însă victimă cazu un tânăr Romanescu ⁴⁾, care voind să meargă la acela fu luat de de bandiți, în poarta casei sale, drept Boliac și fu rănit la gât cu un foc de revolver. Se pare că Rosetti care ținea locul Ministrului din lăuntru, ar fi voit să pedepsească pe reacționari pentru aceasta, chemând poporul iarăși la luptă, în care scop și dadu o proclamație în ziua de 25 August ⁵⁾. Tot atunci I. Brătianu spre a preîntâmpina o asemenea mișcare care ar înrăutăți mult lucrurile acum când Turcii stau gata a intra în țara și în acelaș timp spre a nu primejdiu încrederea poporului în guvern „lamuri“ poporului printr'o laconică, publicație, ca: „vrăjmașii revoluției răs-pândind vestea printre reacționari că veața le este în primejdie, aceștia se înarmară iar publicul bănuind o reacțiune fu în picioare, gata a se sacrifica, ca întotdeauna pentru libertatea lui. *Iată toată istoria de astă noapte* ⁶⁾“. Dar tensiunea dintre cele două tabere în luptă, ajunsse prea departe pentru ca s'o poată înlătura o proclamație plină de menajamente pentru una și aproape jignind pe cealaltă. A doua zi la 26 August I. Brătianu era obligat a se adresa din nou populației, și de data aceasta mai energic. El aducea la cunoștința tuturor cetățenilor—pe care-i conjura în numele patriei amenințate de vrăjmași—că guvernul

1) Ibidem, 604, Decretul locotenenței No. 476 din 23 August 1848.

2) Ibidem, 604.

3) Anul 1848 III 607-8.

4) Gazeta de Transilvania, No. 71 din 30 August 1848; Pruncul Român din 26 Aug. 1848.

5) Anul 1848, III, 671-662

6) Idem, III, 672

le cere în 24 ore să-și depună la poliție fiecare armele ce posedă¹⁾. Nimeni nu va trebui să se ascundă dela această obligație spre a nu atrage banuelile autoritaților asupra lor.

Cererile guvernului n'au fost ascultate mai ales de reacționari cari primeau știri despre apropiata și sigura intrare a Turcilor în principat și înăbușirea revoluției. Așa că în 27 August numai peste o zi—șeful poliției capitalei, în mâinile căruia se pare că se pusese soarta revoluției cere printr'o nouă publicație predarea armelor. De data aceasta I. Brătianu sub imperiul evenimentelor grave ce se anunțau era foarte energic. El ordona ca nimeni sa nu mai iasă pe stradă înarmat, afară decât oamenii cari fac parte din garda națională: cel ce va contraveni va fi privit cu drept cuvânt „cugetător de vre-o crima“²⁾. Măsurile acestea severe erau dictate de mersul evenimentelor din afară cari erau defavorabile revoluției: pentru a evita o surpriză din partea reacționarilor, I. Brătianu voia dezarmarea acelor deși nu boerii și „retrograzii“ vor fi aceia cari vor zdrobi revoluția.

Intr'adevăr în 27 August Fuad Efendi, comisarul turc însărcinat cu anchetarea situației, sosea la Galați, iar a treia zi pleca la Giurgiu spre a înlocui pe Suleiman pașa care plecase la Constantinopol în entuziasmul mulțimei³⁾. În 31 August trupele turcești dela Galați intrau în Muntenia sub comanda lui Rifaat pașa, fară a înștiința locotenența domnească, ceiace aduse protestarea lui A. G. Golescu Administratorul județului Braila⁴⁾. Vizita generalului Duhamel la Giurgiu spre a întâmpina pe Fuad, era de rău augur asupra intențiunii acestuia mai ales ca ambasadorul rus, în tot timpul șederii lui Suleiman pașa în țară, evitase orice contact cu dânsul.

Surprinși pe neașteptate de evenimente, în imposibilitate aproape a menține liniștea în capitală, capii mișcării erau desorientați și asupra atitudinii urgente pe care trebuiau s'o ia. Extremității ar fi voit o opunere armată contra Turcilor—măcar că o demonstrație a dorinței poporului de a trăi în libertate—iar moderații cereau pasivitatea. A biruit părerea din urmă datorită și sfaturi-

1) Anul 1848, III, 700-701.

2) Ibidem, 711-712.

3) Gazeta de Transilvania No 74, 1848, 13 Septembrie.

4) Anul 1848, IV, pag. 1.

lor agenților diplomatici ai puterilor streine. Agitația și nelinistea crescură datorită atitudinii lui Fuad) și a lui Duhamel. Ioan Brătianu favoritul maselor bucureștene care fusese numit probabil la 30 sau 31 August agent diplomatic al țării la Paris *) renunțase a mai pleca spre a fi de veghe în capitală în aceste zile critice. Poporul fu chemat iarăș a intra în scenă. În câmpia libertații se adună mulțimea spre a auzi glasul conducătorilor. I. Brătianu pronunța un discurs **) în care propusese ca mulțimea în masă sa meargă întru întâmpinarea trimisului turcesc la Giurgiu și a-i prezenta protestul ei contra încălcării teritoriului țării, ceiace se și făcu la 1 Septembrie. Mai mult de 10.000 de oameni †), luară parte la manifestația dela Giurgiu, însă atitudinea pașei fu rece și hotărât ostilă revoluționarilor.

Pentru a complica și mai mult situația avu loc în 6 Septembrie cunoscuta manifestație a poporului bucureștean când regulamentul organic și Arhondologia, fură arse cu o mare pompă funebră în asistența unei mulțimi imense care, entuziasmată, distruse și monumentul ridicat la mitropolie în onoarea lui Kiseleff. Șeful poliției capitalei arată într'o cuvântare impresionată importanța adunării din acea zi și a faptului săvârșit †). Aceasta decise pe Turci a interveni grabnic, spre a nu provoca nemulțumirea adevăraților stăpânitori al Țării: Rușilor.

Se știu evenimentele urmate. Fuad pașa înaintă cu armatele sale asupra Bucureștilor și oprindu-se în 10 Septembrie la Sinești, trimise o scrisoare Mitropolitului prin care anunță că vine în numele Sultanului pentru a restabili ordinea. Locotenența domnească, căreia înaltul prelat îi comunică scrisoarea, se socoti jignită și ceru ca Fuad pașa să se adreseze Ei, ceiace acesta nu făcu. În zilele de 11 și 12 Septembrie o mulțime mare de oameni se adunară în afara Bucureștilor, pe unde avea să vină Turcii spre a le ieși în întâmpinare. Aceștia însă pornind din Sinești la 12 Septembrie au ocolit drumul a-

1) Agitatorii reacționari putruseseră și în rândurile armatei. Un început de răscoală avu loc în oștire în 2 Septembrie dar fu repede potolită prin intervenția lui Tell și I. Brătianu. Pruncul Român No. 36 din 4 Sept. 1848 și Gazeta de Transilvania No. 75, din 13 Sept. 1848).

2) Scrisoarea de acreditare în Anul 1848, IV, 148.

3) Scrisoarea lui D. Golescu către Ioan Ghica, Anul 1848, IV, 146-6.

4) Anul 1848, IV, 194-6.

5) Pruncul Roman 1848 din 7 Septembrie.

jungând tocmai la Cotroceni în partea opusă de unde îl aștepta mulțimea. O deputațiune de aproape 400 membri se prezintă în audiența spre a arăta dorințele țării. Fuad pașa drept raspuns le citi un firman prin care Sultanul disolva locotenența domnească și numea caimacam pe Constantin Cantacuzino fost logofăt al dreptății iar pe Omer pașa, comandant al orașului București. La murmurele membrilor deputațiunii trimisul turcesc provoca răspicat pe acei ce sunt de partea regulamentului organic să-l urmeze ¹⁾ iar acei ce sunt pentru reforme să rămână pe loc. Toți aceștia, la un semn al pașei au fost înconjurați de soldații turci și arestați,

Violența și dușmania Turcilor se explica numai prin presiunile rusești caci populația—am văzut—luase hotarârea de a primi armata sultanului cu brațele deschise și cu manifestații de simpatie, ceiace Fuad pașa știa. Mai mult, se luaseră întinse masuri pentru a evita orice manifestație ostila cât de mică, spre a nu da prile Turcilor de a fi agresori cu populația. I. Brătianu în calitate de șef al poliției capitalei dădea, probabil la 12 Septembrie ²⁾ o proclamație prin care cerea tuturor cetățenilor ca, la manifestația ce se va face lui Fuad pașa nimeni să nu fie înarmat. Cu aceste sentimente de prietenie era de așteptat trimisul turcesc atât de popor cât și de armată. Intrarea Turcilor în București care s'a produs imediat după arestarea delegației la Cotroceni—a fost un dezastru. Mulțimea care aștepta pe Turci pentru a li se face o manifestație de simpatie, a fost călcata în picioarele cailor iar în dealul Spirei soldații români cari așteptau dezarmați, au fost măcelăriți fără vre-o provocare.

Tragica zi de 13 Septembrie încheie în acest mod revoluția munteană.

* * *

După dezordinele primelor momente, lucrurile începură să se liniștească. În 15 Septembrie „poporul“ român încă mai putea protesta pe lângă consulii puterilor străine contra celor întâmplute, cerând pe de o parte retragerea armatei turcești iar pe de altă parte eliberarea lui Ioan Brătianu și punerea lui din nou în slujba de șef al poliției capitalei „unde nația l'au ales ³⁾“.

1) Ziarul „Le National“ din Paris, 1848, Oct. 15 și scrisoarea lui Chr-Tell către Maiorescu, Anul 1848, IV, 335 și urm.

2) Publicația Șefului poliției din 13 Aug. în Anul 1848, IV, 316

3) Anul 1848, IV, 372-4.

Cererea poporului era o copilărie. În 19 Septembrie cei mai principali șefi revoluționari, între cari era și fostul șef al poliției orașului București, erau transportați la Giurgiu fără să se știe unde aveau să fie trimiși¹⁾, iar la sfârșitul lui Septembrie 1848 Ioan Brătianu se găsea la Paris, de unde împreună cu ceilalți refugiați ce ajunseseră acolo, trimeteau un protest sultanului contra celor petrecute în Muntenia²⁾.

N. C. Bejenaru

1) Anul 1848, IV 437.

2) Anul 1848, IV, 622-624

COMUNICĂRI

† Jules Gilliéron.

În ziua de 26 Aprilie a. c. s'a stins din viață marele dialectolog francez Jules Gilliéron, în vîrstă de 72 ani. Evenimentul acesta a trecut aproape neobservat, sau, în orice caz, n'a deșteptat emoția cu care sîntem deprinși în asemenea împrejurări. Nouă celor depe aici știrea ne-a venit întîmplător, datorită unui prietin, mare admirator al celui dispărut. Dacă stăruesc asupra acestui amănunt, o fac fiindcă-i caracteristic pentru întreg felul de a fi fost al lui Gilliéron.

Despre enorma însemnătate a operei săvîrșite de acest învățat,—iata un epitet, la care el nu numai n'a rîvnit niciodată, dar ar fi zîmbit ironic ori, mai degraba, ar fi izbucnit plin de mînie, dacă cineva ar fi cutezat să i-l acorde,—nu-i nevoie sa vorbesc aici. S'au pronunțat în această chestie specialiștii cei mai de samă, printre care mulți nu-i erau deloc partizani de concepție și metodă. Deasemenea vorbesc în sprijinul ei pedeoparte marile numar de lucrări alcătuite, pe baza datelor cuprinse în monumentalul Atlas linguistique de la France, de Gilliéron însuș și de elevii săi, împrăștiați prin toate țările de cultură, iar pedealtaparte numeroasele întreprinderi de atlase lingvistice privitoare la cele mai multe dintre limbile romanice. Cît de atrăgătoare și deschizătoare de orizonturi este geografia lingvistică, disciplină creată în chip absolut independent și personal de cătră Gilliéron, dovedesc, între altele, încercările lui Rein van der Velde, Thessalische Dialektgeographie, Nijmegen-Utrecht 1924, de a-i aplica metodele la studiul dialectelor vechi grecești, și a lui Ramón Menéndez Pidal, Sobre geografía folklórica. Ensayo de un método [Revista de filología española VIII (1920), pag. 229-338], de a studia produsele poetice populare la fel cu fenomenele lingvistice ale patois-

urilor. Se poate afirma cu toată siguranța că geografia lingvistică însemnează cea mai profundă revoluție produsă în filologia romanică, decind aceasta există ca știință propriu zisă; totodată ea a contribuit în cea mai largă masura la schimbarea concepției despre limba însăși și, prin urmare, a influențat puternic asupra lingvisticii generale.

Carierea științifică a lui Gilliéron este însă interesantă și instructivă și din punct de vedere, s'ar putea zice, pedagogic. Iată un om care nu s'a grăbit în viață! Când a întreprins Atlasul lingvistic al Franței, era ca și necunoscut, deși se apropia de 50 ani: publicase două lucrări de geografie lingvistică asupra unui graiu popular din Elveția romandă, precum și câteva articole prin „Romania“ sau prin volume festive, dar nu atrăsese într'un chip deosebit atenția asupra sa, cele dintăiu, desigur, pentruca veneau prea devreme să vorbească despre o metodă cu desăvârșire nouă. Dar și după ce s'a început tipărirea Atlasului gloria întârzie să vie, mai ales în Franța, unde Gilliéron a întâmpinat multa vreme o rezistență aproape neexplicabilă din partea reprezentanților oficiali ai științei noastre. Așa se face că în 1913, când avea mai 60 ani și când opera sa cea mai mareată, iar pentru Francezi cea mai națională în acest domeniu, Atlasul lingvistic al Franței, se gasea deja de câțiva ani în bibliotecile specialiștilor, Gilliéron era numai „directeur-adjoint“ la Hautes Études, adică deabia avea cu ce să-și ție zilele. Pentru a-și da samă de această situație, trebuie să-l fi cunoscut cineva și ca om. Era, cum zicem noi așa de expresiv, dintr'o bucată: nu înțelegea să facă niciun fel de concesie sau tranzacție în viață, după cum nu voia să auda de asemenea lucruri nici în cercetarile sale științifice, chiar când se afla evident în greșală. Nu se închina la nimeni, nu admira și nu flata pe nimeni. Avea, spunea el însuși cu mândrie, o încăpăținare de Elvețian, care-l făcea incapabil nu numai de a se adapta la mediul parizian, așa de îmbăcșit de politicianism chiar în cele culturale, dar măcar de a-și însuși ceva din viața și spiritul capitalei lumii, care este Parisul. Despre un profesor dela Sorbona, filolog cu nume foarte cunoscut și peste granițele Franței, marturisea că nu-l știe nici din vedere, deși traiau în acelaș oraș și-și țineau cursurile în acelaș local de 14-15 ani! Ii plăcea să se simtă și să se declare mereu Elvețian, iar prin faptele sale a dovedit cu prisosință aceasta: vacanțele și le petrecea la o mică proprietate din

Elveția romandă, unde traia ca un locuitor de față în adevăratul înțeles al cuvîntului. Acolo și-a dat el și obștescul sfîrșit. Nu-i, deci, o simplă coincidență faptul ca geografia lingvistică a fost dela început și este pană în momentul de față cultivată cu cel mai cald entuziasm tocmai în țara de baștina a lui Gilliéron, și că aproape toți ascultătorii lecțiilor sale erau, cum spune singur undeva în una din cărțile sale, straini. Astfel se explică epitetul, pe jumătate glumeț, pe jumătate serios, cu care-l numeau citeodata cunoscuții: „le monstre“. Il merita cu drept cuvînt în sensul că ieșea cu totul din linia oamenilor obișnuiți, mai ales supt raportul moral, care-i cu mult mai important decît celelalte, întrucît are o valoare absolută, și deaceia epitetul acesta era cea mai curată lauda ce i se putea aduce. În corpul său de uriaș se ascundea un suflet cu naivități de copil și de om primitiv, care-l faceau nespuse de simpatic. Cine-l vedea credea ca se gasește în prezența unui fermier, care traeste toata vremea la țara, între animalele și plantele lui, și pe care nevoile vieții îl împing să vie din cînd în cînd pela oraș, unde deschide ochi mari și sparioși. Și în expunerea ideilor la curs dovedea multă stîngacie, care apare cu atît mai izbitoare, cu cît profunditatea celor spuse cerea oarecare îndeminare oratorica.

În scurt, o personalitate lipsită de multe din însușirile de „specialist“, așa cum se înțelege curent și nu tocmai favorabil această vorba, dar înzestrată în schimb cu toate calitățile unui om, ale unui mare și desavîrșit om. Deaceia nu există printre foștii sai ascultători nimeni care să nu se fi legat pe vecie de el și să nu-și fi simțit inima strînsa de durere la aflarea veștii despre moartea lui.

I. Iordan.

În jurul chestiunii lui Negru Vodă și a întemeierii Munteniei.

Una din cele mai întunecate chestiuni din istoria românilor este desigur aceia care va face obiectul comunicării de mai la vale. Negru Voda, căruia tradiția îi trebuie întemeierea Munteniei, cași sălășluirea neîntreruptă a Românilor în Dacia traiană în evul mediu sunt chestiuni asupra carora s'au înscris adevărate biblioteci dar cari n'au fost nici astăzi definitiv rezolvate ¹⁾. Lipsa

1) A se vedea în chestiun a sălășluirii Românilor în evul mediu monumentală operă a domnului profesor A. Philippide : Originea Românilor, Iași 1925.

totală a izvoarelor pentru unele perioade ca și extrema lor raritate pentru altele au dat drum liber fanteziei—cum e cazul lui Hașdeu sau, a făcut posibil un discernământ extrem, silit și întortochiat al izvoarelor existente pentru a crea astfel teorii cu totul contrarii una de alta.

În chestiunea Munteniei și a lui Negru Vodă stau fața în față două păreri diametral opuse: I) acea sintetizată de Xenopol, a descălecării Munteniei de către un voevod din Făgăraș ¹⁾ și II) acea formulată de Onciul, a desfacerii statului Munteniei din imperiul Valaho-Bulgar din peninsula balcanică ²⁾. Cei doi învățați și-au susținut părerile până la moarte, fiecare având convingerea că teoria sa e cea mai apropiată de realitatea faptelor.

Intr'o excursie făcută în anul 1925 în Țara Făgărașului, am cercat să aflu sub ce formă se prezintă tradiția întemeierii Munteniei în patria de origine a întemeietorului — după tradiția noastră—și ce urme a existenței și stăpânirii lui Negru Vodă se găsesc în țara peste care el a domnit înainte de a trece munții ³⁾. Lăsând la o parte reflecțiile ce îi le impune o rătăcire prin munții făgărașului, unde fiecare pisc, fiecare culme și prăpastie te convinge că nu i-a stăpânit niciodată alta populație decât cea românească, voi aduce câteva date noi cu privire la Negru Vodă și întemeierea Munteniei, date cari se așează în balanța teoriei fostului profesor al Universității ieșene ⁴⁾.

1) Xenopol Istoria Românilor, ed Vlădescu vol III

2) Și Hașdeu a scris asupra întemeierii Munteniei formulând o teorie a sa care a avut, de altfel, cu mici modificări o oarecare viață. În linii generale ultima formulare a teoriei sale este următoarea: În Oltenia a existat un banat românesc independent sub conducerea dinastiei Basarabilor. Unul dintre voievozii Olteniei pe timpul luptelor dintre Manoil Comnen și Unguri s'a aliat cu bizantinii și a cucerit Făgărașul. De aici între 1200—1210 intră în Muntenia și ocupă partea muntoasă a țării de unde își întinde, gradat, stăpânirea până la Dunăre.

A se se vedea apoi și Stoica Nicolaescu: Radu Vodă Negru și urmașii săi, precum și „Dela întemeierea Țării Românești” unde tratează această chestiune.

3) Remarc, după câte știu că nici un istoric mai nou care a tratat chestiunea, n'a cercetat această latură a problemei.

4) Chestiunea întemeierii Munteniei a mai fost tratată în anii din urmă, de d. I. Minea prof. univ. în cursul său dela Fac. de litere lași însă nu s'a publicat nici litografiat partea respectivă a cursului, precum și de d. I. C. Filitti în Despre Negru Vodă, An. Acad. Rom. 1914.

Înainte de aceasta, un mic rezumat al celor două teorii antagoniste.

Xenopol își formulează teoria bazat pe următoarele argumente: Mai întâi termenul cu care se denota întemeierea Munteniei ca și a Moldovei, poartă în tradiția națională numele de „descalicare“ termen care ar arata prin el însuși că înființarea statelor române s'a făcut prin oameni veniți de departe și care sosiseră aici cațari ¹⁾. Intemeetorii aceștia sunt Români din Făgăraș cari sub conducerea unui Voevod numit Negru, trec munții, cam după anul 1290—91 din cauza persecuțiilor religioase la cari erau supuși de Unguri, întemeind o țara nouă cu capitala la Câmpulung. Existența lui Negru Vodă este adeverita de mai multe izvoare directe și indirecte ²⁾.

Dovezi directe despre existența lui Negru Vodă. Printr'o diplomă din 1324 regele Carol Robert răsplătește pe comitele Salagiului, Martin Bulgarul, între altele și pentru că „a purtat de mai multe ori soliiile noastre la Basarab, voevodul transalpin“, iar în 1327 papa Ioan XXII, adresează o scrisoare iubitului nostru fiu, nobilul barbat Basarab, voevodul transalpin ³⁾. Acest Basarab e, probabil unul din cei doi, pe care ni-i arată izvoarele, dinaintea lui Alex. Basarab, Ivanco și Tugomir Basarab, țătal lui Alexandru. Tugomir fiind numit mare Basarab Voevod, a trebuit să domnească și el ar fi, așa dar începătorul dinastiei Basarabilor. Tugomir este însă—dovedit documentalicește—una și aceeași persoană cu Negru Voda Basarab, pe care un fragment de document din 1352 îl arată drept tată a lui Alexandru Basarab ⁴⁾. Pe de altă parte existența unui Negru Vodă și coborârea lui din Transilvania este confirmată și de raguzanul Giacomo di Pietro Luccari, autorul unor anale scrise pe la 1540 în care pomeneste și despre întemeierea Munteniei ⁵⁾. Pe lângă acestea la ieșirea Argeșului din munți se află și astăzi ruinele unei cetăți numite de popor cetatea lui Negru Vodă care prin așezarea ei în munți arată originea transcarpatină a întemeetorului iar în-

1) Se va vedea în ce fel această părere este confirmată de tradiția făgărășană a întemeerii.

2) Xenopol, *Istoria Românilor*, ed. Vlădescu, vol. III.

3) Hurmuzaki, *Doc. priv. la istoria românilor*, vol. I, 601-2

4) Xenopol, *Istoria Românilor*, ed. cit. Vol. III pag. 14. Fragmentul e publicat în *Revista română*, II 1862 p. 245.

5) Luccari pretinde că a utilizat letopisețul boerului muntean Murgu⁴ astăzi pierdut.

ființarea Câmpulungului de către Negru Vodă—cum spune Lucacari ar însemna că descălciătorul venise pe la Turnul roș ¹⁾. În sfârșit un alt argument pentru existența lui Radu Negru este scos din hrisovul lui Constantin Șerban ²⁾ din 1656 cu privire la judecata dintre mănăstirea Băraților (Franciscani) din Câmpulung și mănăstirea ortodoxă pentru un loc pe care catolicii îl aveau „dela răposata doamnă Marghita care a fost catolică a lui Negru Vodă“ ³⁾.

Intru susținerea teoriei sale Xenopol aduce și dovezi în directe asupra existenței lui Negru Vodă și a întemeerii Munteniei. Mai întâi însăși originea numelui de *Muntenia*, dat țării—care apare în doc. încă dela începutul sec. XV—nu poate fi cautată decât în faptul coborârei Muntenilor adeca a oamenilor dela munte, nume care a figurat totdeauna alături de cel de Vlahia. În sfârșit succesiunea capitalelor țării dela Câmpulung, așezat mai aproape de locul de origine al întemeetorului, apoi curtea de Argeș și în urmă Târgoviște ⁴⁾.

Stăpânirea asupra ducatelor Făgărașul și Amlașul și titlul domnului de „stapânitör al Ungro-Vlahiei“ duce de tot la constatarea ca întemeetörul Munteniei a fost un voevod care a venit din Fagaraș și a stapânit și mai departe această țară în noua lui calitate. Identificarea lui Ugrinus din diploma din anul 1291 cu Negru Vodă, Xenopol o înlătură, pe drept cuvânt întrucât nu reesă din diploma citată că Ugrinus este stapânitörul ducatului Făgăraș cum s'a pretins ci numai a unei moșii cu acest nume; iar cauza principală a emigrării lui Negru Vodă din Ardeal ar fi persecuțiunile religioase la care au fost supuși Români pe timpul regelui Vladislav Cumanul 1272-1290. Aceste persecuțiuni au provocat răscoala din 1290 când probabil o bună parte din populație românească a trecut munții întemeiind o țara nouă,

1) Vom vedea că tradiția făgărășeană înlătură ca desăvârșire această ipoteză.

2) Asupra domniei lui Constantin Șerban vezi: N. C. Bejenaru, Constantin Vodă Șerban și vremea sa, Arhiva, 1924, 1925 și 1926.

3) Xenopol, op. cit. pag. 18.

4) Mutarea capitalei dela Câmpulung la Curtea de Argeș pare cea naturală și ar arăta că centrul de gravitate al țării se mută spre apus, după ce se face unirea între Oltenia și Muntenia propriu zisă.

Teoria lui Onciul. Fostul profesor al Universității din București, ajunge la concluzia că prin *Vlahii* din „Bulgaria și Vlahia“ din titulatura împăraților Asaneștii s’ar înțelege pentru *Vlahia*, Muntenia de astăzi iar Asaneștii ar fi stăpânit și această țară. Faptul ar fi confirmat prin aceea ca, mai târziu când Țara Românească se desface de sub stăpânirea imperiului bulgar, atunci și termenul de Valahia dispăre din titulatura împăraților suzdunarieni.

Argumentele ¹⁾ pe cari Onciul își sprijină teoria sunt următoarele: I) La răscoala Asaneștilor ar fi luat parte și Români din nordul Dunării, după cum mărturisește Nicetas Choniates. Acesta arată că Petru și Asan după înfrângerea suferită în prima luptă se retraseră peste Dunăre în Țara Românească și cu *ajutor dela Români de dincoace* și dela vecinii Cumani—cari sunt numeroși în oștile Asaneștilor în războaiele ce urmează—reputarea victoria asupra împăratului bizantin: II) Din corespondența Papei cu Ioniță ar reeși ca Valahii din imperiul Vlaho-Bulgar se aflau în vecinătatea Ungariei, deoarece se pomenește de niște neînțelegeri de hotare între Bulgaro-Vlahia și Ungaria. Valahia imperiului Româno-Bulgar pentru a fi vecina cu Ungaria trebuie să fi fost la nordul Dunării, ceiace s’ar adevăra și prin spusele calugărului francez de Rubruquis, care, enumerând țările tributare Tatarilor le înșira în ordinea următoare începând dela Constantinopol spre nord-est: Bulgaria apoi Valahia lui Asan. III) Această afirmație ar fi confirmată și de cronicarul persan Fazel Ullah Rașid care numește țara unde intră Tătarii după trecerea munților Galiției, țara Bulgarilor și care n’ar fi alta de cât Valahia dela nordul Dunării făcând parte din imperiul Româno-Bulgar al Asaneștilor.

Însfârșit în 1230 se înființează la hotarele imperiului Vlaho-Bulgar „catre părțile Bulgariei“ un banat al Severinului ceiace dă prilej regilor unguri să se intituleze și regi ai Bulgariei și Cumariei“. Acest tilu—susține Onciul—și l-au luat regii dela Buda, fiindcă banatul Severinului se întindea și peste județul Mehedinți deci peste o parte din Vlaho-Bulgaria. IV) Din faptul că Ioniță vorbește într’o scrisoare către Papa de principii vasali ai săi, Onciul scoate concluzia că acei principii nu pot fi decât predecesorii

1) Onciul *Originele principateior române*, Buc 1899.

lui Lyton și Seneslav iar din închinarea Basarabilor olteni către Radu Negru, scoate o închinare către imperiul Româno-Bulgar. Numele de Negru Vodă nu e decât personificarea Negrilor Valahi, nume dobândit dela Tătari cari obișnuiau a boteza cu epitetul de Negru popoarele supuse. V) Insfârșit interpretând documentul din 1285, Onciul admite că Lyton din Oltenia ar fi cucerit voevodatul lui Seneslau din stânga Oltului și a refuzat a plăti regelui tribut pentru această cucerire; fiind atacat însa de magistrul George, om al regelui, ar fi fost bătut și ucis iar fratele său Barbat ar fi cerut iertare dând sume mari de bani și astfel supunându-se regelui ar fi păstrat ducatul lui Seneslau. Tot Barbat ar fi unit într'un singur principat ambele voevodate de până atunci ¹⁾).

* * *

Acestea sunt, în linii generale cele două teorii antagoniste cu privire la Negru Vodă și întemeerea Munteniei. Toți ceilalți cari au atacat chestiunea fie în fond fie tangențial n'au modificat decât detalii ce nu schimbă deloc problema ²⁾). În timpul din urmă, teoria aproape unanim adoptată era aceea a fostului profesor al Universității din București. D. Onciul prin numeroșii sai elevi raspândiți pe la diferitele catedre universitare din țara reușise să-și impună părerea sa drept cea mai apropiată de realitatea faptelor ³⁾). Nimeni n'a îndrăznit cât a trait maestrul să ridice cea mai mică obiecțiune contra teoriei sale.

Iată însă că abea moare Onciul și elevii sai atacă cei dințai în mod distrugător opera sa adoptând în totul teoria lui Xenopol.

D-l I. Vladescu, doctor în litere fost elev și asistent al profesorului Onciul, docent de istoria românilor la Universitatea din București reeditează marea istorie a Românilor a lui Xenopol

1) Onciul, Originile, pag. 51 ; Titlul lui Mircea lui Bătrân în Convorbiri Literare, XXXV, 1902. pag. 37-38 și: Radu Negru, în Convorbiri, XXIV.

2) Vezi N. Iorga, în Geschichte des rumänischen Volkes ; I. C. Filitti, Stoica Nicolaescu în lucrările citate

3) De aproape 2 decenii printr'un monopol quasi-oficial D Onciul deținea în mâna sa, prin ex. de capacitate și formarea profesorilor secundari de istorie, așa că aceștia au răspândit și în lumea școlară părerea maestrului, părere ce se găsește în orice manual didactic. Acestea riscau să nu fie aprobate dacă n'ar fi fost scrise în spiritul școalei istorice bucureștene

și „ținând'o la curent“ cum spune domnia sa, nu face altceva decât o critică nemloasa contra teoriilor fostului sau profesor. In „Adaos-ul“ vol. III din sus zisă lucrare D-I I. Vlădescu combate punct cu punct argumentele pe care Onciul își sprijină teoria ³⁾). Domnia sa socoate ca este imposibil a se admite o stăpânire bulgarească la nordul Dunării într'o vreme când se ridicase la nordul Munteniei puternica stăpânire ungurească iar pe câmpia Munteniei se stabilise puterea Pecenegilor (970) înlocuita mai târziu cu cea a Cumanilor. Se poate vorbi în această vreme de o înrâurire bulgară în biserică și limba scrisă, care spre a se exercita, nu presupune numai decât o stăpânire politică,

I) Textul lui Nicetas Choniates, pe care se bazează Onciul când admite stăpânirea bulgară la nordul Dunării, vorbește exclusiv de Cumani și niciodata de Români spunând clar că *Petru și Asan s'au dus peste Dunăre la vecini lor Cumani și că barbarii ce întovărășiau pe Asan (adecă Români din Hemus trecând Dunărea se întâlniră cu Cumanii și strângând acolo tovarăși de arme se întoarseră înapoi în Mysia ca să întregească domnia Valahilor și a Bulgarilor cum a fost odinioară. Valahii alături de Cumani din oștile asanești sunt Valahii de dincolo de Dunare care se răsculară odata cu Asan caci nici un izvor nu ni-i arata că ar fi din nordul fluviului. II) In scrisorile Papei catre Ioniță se numește cu termenul de Bulgaria și Valahia, totalitatea imperului fără a se face vre-o deosebire teritorială și nu se poate scoate de aici un argument că Valahia lui Asan se întindea peste Dunare, iar Rubruquis enumera categoric printre țările suse Tatarilor și pe cele de dincolo de Dunare între cari: Valania, țara lui Asan și Bulgaria cea mică și nu vorbește prin urmare de o Valahie la nordul fluviului. III) Termenul de țara Bulgarilor cu care istoricul persan, Fazel Ullah Rașid numește țara în care au intrat trupele mongole după ce au trecut munții Galiției, nu este decat o reminiscență a stăpânirii bulgarești asupra Ardealului din vremea primului imperiu și aceasta reesă limpede din șpusele aceluiaș istoric care arată că, după ce trupele mongole au scoborât pâna la Brașov, o parte din ele sub Buggek trec munții, în Muntenia mare, asupra ducatului Karaulaghiilor, al voevodului Seneslau. Din apariția în titlura regilor Unga-*

3) Xenopol, Ist. Rom. ed Vlădescu, vol. III pag. 223-33.

riei a formulei: rege ai Bulgariei și Cumaniei nu se poate trage concluzia că Bulgaria stăpânea pe atunci țara românească întrucât e cunoscut obiceiul regilor unguri de a păstra în titulatura lor stăpâniri pe cari de fapt nu le aveau. IV). Prințipi valahi ai lui Icnită de care pomenește el, nu pot fi voevozii și cnezii din Muntenia ci din peninsula balcanică cu toate că Nicetas Choniates nu pomenește decât pe Chrisos. V), Înșfârșit din doc. din 1285 nu se poate scoate afirmația că Lytuon a cucerit voevodatul român din stânga Oltului căci răscoala lui s'a mărginit numai la refuzul tributului către regii Ungariei. Dacă s'ar admite aceasta atunci, după Onciul statul muntean ar fi fost întemeiat de Basarabii Olteni (ipoteza Hașdeu). Inșă pe de altă parte Onciul susține că Asaneștii sunt cei ce au pus temelile statului român din stânga Oltului și lor li se închină Basarabii din Oltenia. Ori, cucerirea ducatului din Muntenia a lui Seneslav de către Basarabii Olteni și predominarea Asăneștilor asupra Munteiei mari cărora li se închina Basarabii din Oltenia sub doua ipoteze ce se bat cap în cap.

* * *

Evident, greutatea argumentelor d-lui I. Vlădescu, sdruncină din temelie teoria fostului său profesor și impune o cercetare generală a problemei.

Nu năzuesc însă să fac, aici, aceasta; vreau numai după cum am mai spus să aduc câteva date noi în sprijinul teoriei lui Xenopol, teorie ce devine acum iarăși de actualitate atrăgând de partea sa pe unul din cei mai apropiați urmași ai celui mare adversar al ei.

Nici fostul profesor al Universității ieșene, nici alții n'au cercetat cum se prezintă tradiția asupra lui Negru Voda și a întemeerii Munteniei în Țara Făgărașului. Dacă pentru existența acestei tradiții în Țara Românească s'ar putea susține că e o legendă de origine cultă, produs al cronicarilor și răspândită apoi în popor, care în timp de atâtea veacuri s'a putut încetațeni, nu se poate însă, pretinde acelaș lucru pentru tradiția făgărașeană a întemeerii, întru cât aici nu a avut cine s'o răspândească. Prin urmare numai existența unei tradiții în acest sens în țara Oltului, singură ar confirma, atât existența lui Negru Voda cât și întemeierea Munteniei de către acesta.

În tradiția făgărășeana s'a păstrat amintirea unui Negru Voda, voevod al Făgărașului care a parasit la un moment dat această țară trecând muntele și întemeind țara românească. Negru Vodă însă n'a trecut dincolo pela Turnul Roș—cum credea Xenopol și nici pela trecătoarea Branului, ci a trecut deadreptul munții Făgărașului, urcând pe valea râului Breaza pâna la lacul Urlea de astăzi (aprox. 2000 m. altitudine) și de aici peste creasta muntelui, traversând o distanța numai de câteva sute de metri și peste o altitudine de 2000 m. s'a scoborât dincolo, la isvoarele râului Doamnei, care curge pe panta sudica a muntelui, în apropierea izvoarelor Argeșului cu care râul Doamnei se unește imediat mai la vale.

Tradiția ne mai da un amanunt demn de luat în seama. Negru Vodă pribegind peste munte cu tovarașii săi și-a *potcovit caii cu potcoavele întoarse pe dos* pentru ca urmaritorii conduși de urmele cailor să creadă ca au venit oameni de peste munți acolo, nu ca pribegi au luat calea muntelui spre a trece dincolo. Aceasta afirmație a tradiției ne face sa ne gândim ca nu numai persecuțiile religioase cum afirma Xenopol au silit o parte din românii făgărașeni să se expatrieze ci și luptele politice iar plecarea lui Negru Voda s'a făcut prin luptă caci ce alt motiv l'ar fi îndemnat sa-și mascheze astfel ieșirea din țară? Ba înca se poate afirma că strămtorările politice mai mult decât persecuțiunile religioase au fost acelea cari au determinat emigrarea lui Negru-Vodă și a tovarașilor sai. Stăpânirea ungureasca întinzându-se încetul cu încetul dela vest spre est în Ardeal a ajuns și la granițele țării făgărașului, țara rămasa până în ziua de astazi cea mai româneasca regiune a noastră, unde stăpânea un voevod român. La început acest voevod și-a păstrat o oarecare neatâr-nare însă pe măsură ce puterea ungurească creștea, drepturile și independența Românilor se micșorau.

Către 1310 mare cetate ungurească din Făgăraș care există și astazi—era gata, ceiace însemnează ca stăpânirea ungurească devenise atotputernica aici punând mâna pe Făgăraș și alungând pe voevodul român ce sălășluia aici, cu mult înainte de anul 1310, cel puțin 3—4 decenii. În fața întinderii stăpânirii Ungurești (cazul unгурului Ugrinus care obținuse moșiile Sâmbata și Făgărașul este tipic pentru a vedea penetrațiunea ungurească în aceste părți) voevodul român și-a mutat reședința din Făgă-

raș chiar la poalele muntelui, construindu-și deasupra satului Breaza o minunată cetate, cunoscută și astăzi sub numele de „cetatea lui Negru Vodă“, de unde se poate supraveghea cu privirea întreaga țară a Oltului.

După cunoștințele mele cetatea aceasta n'a fost cunoscută de istoricii noștri cari au tratat întemeierea Munteniei și mai ales n'a fost explorată de nimeni. Cetatea este așezată pe un bot de deal la aproximativ 6—700 m. altitudine și are forma dreptunghiulară. Zidul, numai până la suprafața pământului este bine conservat și e făcut din peatră bine înghegată având lățimea de peste 1 metru. În partea de nord cu privirea spre Făgăraș avea un turn din care n'a rămas iarași decât baza și care servea la observație. În partea opusă turnului se găsește și astăzi o fântână iar pe laturi două porți de eșire¹⁾

Cetatea dela Breaza este desigur ultimul refugiu al voevodului român care se retrăgea în fața penetrațiunii ungurești având aici siguranța apărării pe care i-o da muntele așa de familiar Românilor și așa de puțin accesibil popoarelor de stepă cum sunt Ungurii. Pribegia lui Negru-Voda peste munte s'a făcut cu siguranța de aici, ceiace ar confirma și existența celeilalte cetăți a lui Negru Vodă, așezată la ieșirea Argeșului din munți; aceasta ar fi sau prima etapa în luării în stăpânire a Munteniei de către Negru Voda sau va fi reprezentând un punct întărit de supraveghere a graniței dinspre Ardeal după ce Voievodul și stabilit capitala la Câmpulung

Așa fiind lucrurile am avea explicarea logică a mutării capitalelor țării dela Câmpulung la Argeș după unirea Munteniei cu Oltenia și apoi la Târgoviște caci dacă Negru Vodă ar fi venit pela Turnul roș, ar fi trebuit să avem din contră, capitala, întâi la Argeș și apoi la Câmpulung și Târgoviște. Evident ca nu se poate susține că Negru Voda și tovarașii săi vor fi fost primii locuitori români ai acestor locuri. Cine a strabătut vredodată munții Făgărașului s'a convins că Românul și atunci ca și acum n'a făcut deosebire între o clină și alta a muntelui și a tronat atât pe înălțimile lui cât și în văile sale singur și nestin-

1) Cetatea este acum acoperită cu pădure și numai un bun cunosător al locurilor o poate nimeri. Profesorul N. Tătaru din Lisă-Făgăraș mi a povestit că în timpul stăpânirii ungurești un profesor dela Universitatea din Cluj a venit să facă săpături în cetate. Românii localnici l'au indus în eroare arătându-i în altă parte locul pe care ar fi cetatea de oarece credeau că umblă să scoată afară bogățiile cari spun ei, se află înăuntru.

gherit de nimeni. Negru Vodă așa dară și-a mutat numai capitala de pe o cină a muntelui! pe cealaltă locuită însă de aceeași populație.

N. C. Bejenaru

**Monografii sau colecții de documente: Dorohoi,
Vaslui, Botoșani.**

Ne bucurăm mult când vedem că în diferite localități din țara noastră apar, de o serie de ani, volume sau broșuri, conținând, sub titlul de „monografia cutărui sau cutărui oraș ori sat“, texturi istorice sau quassi-istorice, privitoare la trecutul anumite localități.

Cea mai veche monografie, care sa merite titlul acesta, ce apără în țara noastră, fu desigur aceea a Bucureștilor, scrisă de regretatul profesor G. Ionescu-Gion. Fu o lucrare de mare valoare, scrisă cu pasiunea și cunoștințele unui cercetător serios, și sistematizată așa, că putu să deie normă multor altor scriitori, cari, în diferite puncte ale țării, s'ar mai bizui să scrie monografii ale altor orașe.

Monografia lui Gion, cu tot materialul, incontestabil interesant, ce a cuprins în ea, a avut totuși un caracter mai mult literar; căci s'a introdus în ea discuțiuni, păreri sau critici, de care autorul se putea dispensa, și s'au omis, în acelaș timp, mai ales statisticele, informațiile administrative și tehnice, cum și anumite alte capitole, ce ar fi trebuit să fie absolut încadrate și clasate în o asemenea frumoasă și utila lucrare. Dar, pentru un început, a fost tot ce se putea pretinde, cam în grabă, tânărului profesor, care la vrăsta sa și până ce a dispărut dintre noi, tot tânăr, a produs o serie de scrieri istorico-literare de un interes necontestat general.

Au mai apărut apoi alte încercări de monografii în diferite puncte ale țării, dela Târgul-Jiu până la Iași,—între cari și aceea a acestui din urmă oraș, al cărui autor sunt, fiecare în forma și dimensiunea ce autorii respectivi au crezut să le dea.

Bineînțeles că n'am a da aici vre-o relație „critică“ tocmai despre lucrarea mea; dar, nici de a altor monografiști ce au apărut dela Gion până astăzi ne-putând vorbi acum, cu oarecare amănunte,—să ne fie îngăduit a zice câte ceva de ultimele

trei lucrări apărute în acest gen, în anul curent și în cel precedent.

E vorba de monografiile unor orașe apropiate Iașului: *Dorohoiul, Vasluiul și Botoșanii*.

Monografia târgului Dorohoi este datorită valorosului nostru cercetător și colecționar de documente naționale, profesorul Gh. Ghibănescu, care a publicat și publică—și probabil va mai publica încă multă vreme, numeroase volume, conținând tot ce d-sa a putut găsi ori unde, ca hartii vechi, rătăcite sau rămase întâmplător într'o streșină, sau în pământul unei lazi răzășești, ori chiar târgovețe.

Ca demn urmaș și emul al lui Teodor Codrescu, vechiul editor al *Uricarului*, în 25 volume, în care și dl. Ghibănescu ș'a început mai cu temei cariera sa literară, d-sa îmbogățește în fiecare an biblioteca colecționarilor de documente ale țării românești. Așa, d-sa publică, până în prezent, o duzină de volume sub titlul de *Surete și Izvoade*; cam tot pe atâtea alte volume cu titlul de *Ispisoace și Zapise*; face apoi să se editeze marea colecție periodică de documente *Buletinul Ion Neculcea*, plus o serie de diferite alte asemenea culegeri și publicații.

Faptul însă că dl. Ghibănescu, după invitația Primarului respectiv, dedică unul din volumele sale din „*Surete și Izvoade*“ orașului Dorohoi, cu intenția de a dota acest oraș cu o *monografie comunală*, nu ne îndrăduiește a crede că d-sa ș'a luat în serios sarcina de a scrie o *monografie a orașului Dorohoi*, căci, în afară de înglobarea textului respectiv în seria „*Suretelor și izvoadelor*“, materialul documentar privitor la Dorohoi, este și el mai mult o simplă colecție de hârtii vechi, scrise pentru pricini de orice natură, dar nu în intenția de a servi datelor consecutive, absolut necesare pentru punerea în evidență a vieții publice, așa zisa comunală, a târgului Dorohoi. Anumite tablouri genealogice, anumite acte de hotărnicie sau transmiteri de proprietate, dintre care unele privesc chiar localități străine, vor fi servind negreșit cercetătorilor de un interes general; dar Dorohoiul, propriu-zis, nu se poate ilustra prin ele, decât într'o lumină absolut redusă.

Tot așa și cu altă *monografie, cea a orașului Vaslui*, lucrare ce i-a fost cerută de Prefectura Județului respectiv, care

formează un volum, acel al XVI-lea, al „Suretelor și Izvoadelor” d-lui Ghibănescu.

În una și alta din ambele monografii, *Dorohoiul* și *Vasluul*, găsim același sistem și acelaș soi de material documentar, în mare parte ne-clasat și neînsoțit de comentarii sau rezumate, care să ușureze întrucâtva cercetările cetitorului, interesat a scormoni anumite izvoare pentru viața intimă sau publică a orașelor despre cari este vorba.

Credem că publicarea a tot ce se găsește în anumite rafturi, streșini, ori pălămide, nu poate fi de un interes general, și mai credem încă, că în marginele puterei și mijloacelor de publicitate în cari întreaga literatură română se învârtăște astăzi, o economie în tipărituri se impune, chiar în interesul răspândirii cunoștințelor istorice de o natură ce importa națiunea întreaga.

Sub o altfel de concepțiune și un alt sistem istoriografic, ni se prezintă o lucrare mai nouă, aceea a *Monografiei orașului Botoșanii*, un volum de peste 450 pagini, în 4° mic, elegant tipărit și ilustrat, având de autor pe dl. Artur Gorovei, cunoscut prin lucrările sale literare anterioare, mai ales în domeniul folklorului.

Sub o formă tehnică din cele mai placute, ilustrat cu diferite imagini și portrete, din care unele făcute expres pentru acest op, volumul d-lui Gorovei atrage pe lector, mai întâi printr'o distribuție rezonabilă a materialului, apoi prin stilul și îngrijirea cu care sunt redată textele mai vechi, extrasele din alte opuri, notele sau însemnările luate din bibliotecă sau arhive, ce i-au căzuț sub mână.

Pacatul general al celor mai multe din monografiile publicate în țara noastră, este și la dl. Gorovei, acela, că înainte de a fi început lucrarea sa, n'a stat, ca orice arhitect, să-și facă schițele necesare, dela fundații până la culme, și apoi să caute a aduna și umple fiecare secțiune cu tot ceea ce trebuia și se putea aduna ca material de construcție.

Lungimea demăsurată a unor documente, mai ales genealogice, scurtimea sau lipsa complectă a reprezentării altor momente din viața publică și administrativă, de pildă a celor privitoare la producțiile artistice din Botoșani, puțina consultație a fântănilor istorice și administrative, multe puține câte se găsesec

în publicațiile apărute mai de demult în țară și străinătate, sau în arhivele autorităților, cu privire la târgul respectiv, prezintă anumite lacune.

E drept că autorul nu putea să sacrifice prea multă muncă și cheltuială pentru punerea la punct a unui op prea costisitor, și pentru care Primăria Botoșanilor nu fu în stare să jertfească mijloacele financiare absolut trebuitoare. Dl. Gorovei a făcut lucrarea mai mult din iubirea ce are, de sigur, pentru orașul seu, credem natal, și ca un literat desinteresat a dat tot ce se putea cere într'o atare împrejurare.

Materialul adunat însă, dacă nu e suficient, sau nu e absolut sintetizat în cerința unei monografii moderne orășânești, este totuș de o importanță indiscutabilă.

Plăcută la cetit și la privit, limpede ca stil, monografia orașului Botoșani e o lucrare ce merită sa fie cetită și reținută, de oricine se interesează de viața socială și politică a întregului românism.

N. A. Bogdan

Cronica lui Const. Manasses

Constantin Manasses, scriitor bizantin, din timpul domniei împaratului Manuel Comnenus [1145—1180] a scris, în limba grecească bizantină, o istorie a lumii de la începuturi și până la moartea împaratului Nicephorus III [1081], în 6733 versuri. Această cronică a fost tradusă în bulgarește pentru țarul Ioan Alexandru, pela jumătatea veacului al 14-lea. Versiunea aceasta mediobulgară a influențat asupra vechii noastre cronografii; asupra lui Macarie și Eftimie, din Moldova, care au scris cronici slavonești în sec. 16-lea, utilizând mai ales figurile de stil ale lui Manasses și adoptând calificativele pompoase, întrebuintate de acesta, persoanei domnitorilor români și asupra lui Mihail Moxa, din Muntenia, care, la 1620, dă în cronica sa, până la *domnia lui Mihail fiul Ducăi* [vezi Hasdeu, Cuvinte I 399], un excerpt din Cronograful lui Manasses. Intr'un studiu, gata de pus sub tipar, voi arăta și ce anume a luat Moxa de la Manasses și criteriul după care se conduce.

Având în vedere aceste influențe ale lui Manasses asupra cronicarilor români din veacul al XVI-lea și al XVII-lea, m'am hotărât să dau în redacție românească, pentru istoricii noștri de astăzi, traducerea întregii Cronici a lui Manasses, din mediobulgara Ediția I. Bogdan, publicare postumă, 1922.

Culegere după ani a preînțeleptului cronicar Manasie, care începe dela zidirea lumii și decurge până la împărăția lui Kir Nikifor Votaniotul

Iat'o :

Sufletul iubitor de tină ¹⁾ râvnește la avuții și, în tot chipul, se îngrijește să-și îplinească năzuința. ²⁾ Tu însă, suflete împărătesc și iubitor de știința, totdeauna jinduind înțelegerea [lucrurilor] și știința și învățătura, cu cărțile totdeauna te îndeletnicești și te îndulcești din cărți și cu învățătura îți ocupi toată vremea vieții tale. ³⁾ Și fiindcă deci ai dorit să ai ca un ucenic pentru știința bine alcatuită și pentru o scriere întocmită, care să povestească clar poveștile cele mai vechi, și cine domniră dintru'ntăiu și [chiar] până unde ajunseră și cine împărățiră și [chiar până] la câți ani, noi astfel luăm asupra-ne toată) povara muncii acesteia, chiar dacă lucrul [acesta] e greu și anevoios. Căci marile daruri ale tale și râvna ta ușurează ⁴⁾ ostenelele noastre la povestiri ⁵⁾ și căldura ⁶⁾ celui care se muncește și se trudește o racorește darurile cele date [de tine] adeseori.

Și să înceteze acestea, ⁸⁾ ca nu cumva lingușitoare să para unora povestea și părăsind-o, gândul [acesta] alearga sa asculte altele. Și pe mulți careau descris și au scris analii și s'au silit să spună drept și cu iubire de adevăr, și unul cu altul nepotrivind cele scrise, noi, întrecându-i, ni se pare că cunoaștem cu siguranța și mai mult adevăr și după puterea noastră să-vârșim ție [povestea].

Inceputul. Ziua întâi.

2 Cuvântul d-zeesc atotsăvârșitor și creator al lumii aduse ⁷⁾ la început cerul cel fără de stele, care stralucea de nenumăratele frumuseți cu raze d-zeesti și pământul cel care hrănește pe toți și cu ele lumina. Și pământul era neînfrumusețat și nevăzut

1) I. Bogdan, 429 * tinolubiv adj. iubitor de cele pământești.

2) dorința, zelanie.

3) și învățătura este vremea vieții tale, i byvaet ti žizni vse vr' mea slovo.

4) v xspriemlem.

5) alină, mângâie, utășaiăt

6) greutatele noastre de a prevesti, v sloveseh trudy.

7) fierbința, arșița, vara

8) și acestea deci aici și până acum să(-mi) înce eze, i s'ia ubo zde mi i do sego da prestanăt.

9) poate mai bine ca înțeles : strângându-se.

și întunerecul cel adânc ședea pe spatele acestuia. Și lumina răsărind și revărsându-se pretutindeni și fiind zi plină de strălucire și strălucitoare, se iviră și cele mai înainte nevăzute și întunerecul întunecos fu alungat de strălucirea luminei celor luminoase. Intre acestea deci decurse prima dintre zile.

Ziua a doua.

Și între acestea răsărind ziua a doua. al doilea cer se întari prea mândru, și, făcându-l pe el acoperământ care acopere peste pământuri, îl numi tărie D-zeu cel mare ¹⁾ meșter, [și] mai mult de cât cea dintai a doua altă tărie. Atunci și firea pretutindeni curgătoare a apei și beznele despărțind și așa ici înălțând ușor sus spre înălțimi neînchipuite, și colo pe pământ lăsându-l, așeză între acestea cerul ca o îngraditură și ca un zid tare.

Ziua a treia.

Și apunea geana zilei a doua, și a treia [zi] iarăși stralucea și iarăși artistul a tot creator și prea înțelept se indeletnicea cu alte lucruri. Și fiindcă deci se revărsa pe pământul întreg câtă dintre apele cerești rămăsese apa și toată fața lui se acoperea stagnând, toata revărsarea adună pe neașteptate la un loc, ca și pe laptele alb ²⁾ umezeala revărsându-se dulce ca sa închege și sa faca crugul cel de caș. Și despărțindu-se deci cele ³⁾ ce se așezase, se ivi fața pământului și toate frumusețile stâncii și a munților și a colinelor cu văi adânci. De atunci deci compunându-se ³⁾ tot ce era apă, se numi mare. Și firea uscatului, câtă eră compusă din piatră și câtă din brazde groase, D-zeu meșterul cel atot făcător o numi pământ. Și arătându-și puterea sa cea prea mare, nerăsărind încă razele soarelui uriaș cel cu multe raze, porunci plantei să crească, ici deci numai pentru dulceața și frumusețea ochilor, și colo dătător de viață și folositor celor ce existau pe pământ. Atunci întâi se înfrumuseță cu frumuseți pământul mai mult de cât o fecioară tânără de curând luată în

1) bun.

2) creiă.

3) noi zicem lapte dulce .

căsătorie, care poarta aur și care stralucește de diferitele culori ale margăritarelor. Stralucea și trandafirul cel bine mirositor. Ca și [o] vopsea de diferite culori pretutindeni suădea, albă și purpurie și roșie din alta parte, ici deci purpurie mai mult de cât trandafirul eră la vedere și colo înalbea și dulce strălucea. Era crinul cu chipul de zapada, erau agalidele. Iachintul se ridica; eră și bunătatea) narcisei și toate trufandalele darurilor primăvăratice. Creșteau spicele grele de grâu. Era iedera cu frunzișul negriu, clatinându-și ramurile. Și cu roua buna și cu razele bunătăților îmbogățindu-se ²⁾ pământul și parfumându-se cu plante bine-mirositoare. Și presarata eră iarbă moale, care înverzește și hranește vitele, care nutrește pe cai și pe boi, livada înrouată. Astfel de frumuseța prea impestritata purta pământul; cu astfel de haina bineînflorita și bine țesută eră îmbrăcat. Eră și mulțime de plante; creșteau și dintre copaci {de cei} cu frunziș frumos și care înfloreau frumos și [aveau ramuri purtatoare de fructe. Eră și meri binecrescuți ³⁾ și cu trunchiul cu fructe frumoase, maslini înfloritori ⁴⁾ și smochine indulcitoare, plopul cu trunchiul gros, brazi, stejari, ulmi. Și un vant se adaoase prin frunza plopului și un șopot dulce facea frunzelor.) Acolo era și cireșul cel bun și c rmalul cel mieroș și vita, mama strugurelui, și forma vitele și strugurele, din care curge mustul, creștea pe vițe. Toate săvarșitoare de fructe și toate prea săvarșite. Caci nimic nu fu scos ⁵⁾ nedărui ⁶⁾ și nedesarșit.

Ziua a patra

Și între acestea deci trecu și lumina zilei a treia și răsărea fața zilei a patra și iarăși în eputul lucrurilor, și porunca c eatorului cerului sa fie frumos încoronat cu stele. Atunci cerul st aluci de frumuseța stelelor ca o haina țesuta cu aur și ca [o] o 'ăjdie cusută cu mărgăritare, și ca și o țesatură împodobită cu

1) frumuseța.

2) ca înțeles: rot și, d l rorastnyi

3) se îmbogățea și se parfuma

4) grași v zi, Ed. Bogdan, 43 : t koto'en

5) a l'că: printre frunze

6) creiat.

7) ca înțeles: fără rost.

pietre strălucitoare. Atunci mai întâi ¹⁾ străluci lumina) zilei, soarele, marele uriaș, el datătorul de viață luminător, izvor al luminei nesecate, casă ²⁾ focului celui fără lemne. Atunci pentru prima oară începe să lumineze, noaptea, luna cea cu lumina albă și cu multe raze și desăvârșită. Atunci mai întâi cerul vazu stelele cele mari bine rotunzite și întrecându-se una pe alta și înfrumusețându-l [pe el] ca florile pe o livadă. [Și numele stelelor celor mari [sunt:]. Cronos eră negru, cu chipul plumburiu. Inalbea Zevs ca argintul, și Ar de flăcări se vedea. ⁴⁾ Strălucea soarele ca luminosul și curatul aur. Și strălucea ca cositorul sfera Afroditei. Ca arama roșie Ermie strălucea. Luminoasă ca cristalul lucea luna. Astfel odajdia cerească împetrișată la vedere eră, Cronos întunecă [albastru-negru] ca chipul iachintului. Ca și crinul se înalbea Zevs și Ar ca focul. Ca trandafirul cel roș soarele strălucea. Cași anagalida cea cu florile albe lucea lumina zilei. Cași o floare roșie Ermie strălucea. Narcis cu foi frumoase se arăta luna. ⁵⁾ O astfel de culoare înflorită înfrumuseța cerul. O astfel de frumuseță mult felurită la vedere și îmbucurătoare și frumoasă la vedere acoperea fața cerului și făcea cerul grădină din nou sădită și al lui grădinar D-zeu, precum vișele ¹⁾ și odraslele, a stelelor lumină, flori mult felurite ⁸⁾. Atunci mai întâiu răsărind soarele și revărsându-se și arătându-se frumusețile cerești și bunătățile zilei, slujeau supunându-se poruncii creatorului și savârși ziua a patra.

Ziua a cincea

Astfel deci se împlini și cu stele, și fu făcut soarele, stea care stăpânește ziua, și geana lunei lumină noaptea. Și nici o viețuitoare nu trăia pe întinderile pământeste, nici [dintre cele] care plutesc pe apă, nici [dintre cele] care merg pe uscat, nici de cele care zboară prin aer. Inșă D-zeu cel desăvârșit a pus

1) pentru prima oară.

2) ochiul.

3) lăcaș.

4) părea.

5) luna semănă cu un narcis cu foi frumoase.

6) plantele.

7) cași, și

8) și a stelelor lumină [ca] flori mult felurite, pe vișe și odrasle.

6 tărie firei apelor și putere însuflețită de naștere ; porunci sufletului viu să iasă de acolo cași copiilor, care sufar, din pânțele, printr'o nouă zămislire, împovărat de nașterea copilului săvârșit, căci, cași sămânța, porunca lui Dumnezeu căzând, făcea râurile cele curgătoare roditoare. De atunci păsările cu aripi întinse ce zboară prin aer, aveau aripa liberă, sbor iute și ușor, se ridicau spre întinderile ¹⁾ văzduhurilor, înconjurând ²⁾ revărsarea lui ușoară. Așa acele cu aripi mari și cu coaste mari și cu ghiare încovoiate și care întindeau ghiarele ca săgețile, [păsările] care aveau ciocuri ascuțite mai mult de cât cuțitele și voiau lor carnea hrană să [le] fie și tovărășie la mâncarea cărnurilor, vulturul cel care stapânește asupra păsărilor, vulturi cruzi, și toate [păsările] căror nu le ieste folositor focul, când mănâncă carne. De atunci păsări cântătoare și care mănâncă buruiene, cu aripi mici și mici la trup, cântau diferit și în livezi strigau și rasunau copacii ; aușeii, privighetoarea, privighetorile, ³⁾ pițigoii, graurii și fiecare pana (pasăre) care înconjura buruienele de câmp și de acolo culegea mâncare buna și nemuncită. Atunci și fiare strașnice se arătară pe pământ ; lei cu coama deasă, urși, pardoși, tigri, capre colțate, iepuri cu picioare de pasare și câini cu dinții ascuțiți și elefantul cu pieptul tare ⁴⁾ și tot felul de păsări și tot felul de [animale] care se târăsc, câte în apă traiesc și câte în mare. Cu astfel de viețuitoare umplându-se ceia ce e ud ⁵⁾ și uscatul, încă și haina neșesută de mâna, aierul, lucru fin pe care-l țesu degetul d-zeiesc, ca o cetate cu ziduri tari și întinzând-o peste păsările care mănâncă carne și buruiene, savârși cursul zilei a cincea.

Ziua a șasea

Și a șasea zi iarași strălucea, trandafirie și D-zeu sádea grădina cu pomi ⁶⁾ frumoși, nesăpând cu săpile și nici cu hârlețele, și nici presarând bunătatea cea prea frumoasă pe pământ nici cu palmele saditorilor ci cu cuvântul nu-

1) cuprinsurile.

2) străbătând.

3) brégoryia (vezi Ed. Bogdan, 235)

4) lat.

5) apele.

6) arbori.

mai. Și creștea ¹⁾ acolo tot felul ²⁾ de copaci cu fructe bune, cu miros plăcut, umbroși, înfrunziți, cu ramuri frumoase și cu miros dulce. Și cine deci puse în față ³⁾ bunătatea raiului ⁴⁾; căci unele trunchiuri ale arborilor erau purtătoare de fructe și altă mulțime de copaci [erau] de cei bine mirositori și care înflore:c întotdeauna; ici ⁵⁾ creșteau fructe din care curge miere și alți copaci prin frumuseță [și] înălțime întreceau cerurile: platanii care se hrănesc cu apă și bradul cel cu vârful ascuțit, plopii cei prea înalți și chiparoșii și ulmii. Frunzele copacilor ⁶⁾ se îmbinau la un loc, ramurile se amestecau ⁷⁾, vițele se amestecau și se alipiau de trunchiuri. Se potriviră ⁸⁾ ca de bună voie frunzele de pe copaci, îmbrățișându-se [copacii] unul cu altul în împletiturile cele mai iubitoare. Soarele strălucea și, apropiindu-se de plantă, pătrundea în jos liniștit și blând [prin] frunza lor și cât se deschidea desişul frunzei. Străluceau bunătățile ⁹⁾ trandafirilor și albeața crinilor; luceau și acei trandafiri fără țepi și fără spini. Dar cât purpuriu și alb în ei, ca o stea care trimete raze strălucea de pe pământ. Ici fața pământului înverzea de ¹⁰⁾ ierburi, colo se înalbastrea și dincolo surîdea. Și zefirul care suflă liniștit de pretutindeni prin florile udate cu rouă și cu felurite frumuseți umplea văzduhul cu mirosuri de flori.

8

Despre pomul cunoștinței

Și în mijlocul acestora, crescù pomul viețuitor care înflorea cu bunătăți, bine înfrunzit și frumos. Și izvorul, mama apelor ¹¹⁾, izvoră de jos și uda locul cel cu copaci frumoși al raiului și străbătea ¹²⁾ rădăcinele și odraslele plantelor și înmuia tulpinele

1) înflorea, прозr̀baše.

2) orice copac, tot copacul, vs ko dr̀vo (exemplu de singular pentru sensul de plural).

3) pred licem pr dpostavit.

4) de raiu (genet. calității), edemskăiă.

5) de copaci, dr̀vnaa, adj.

6) sm saah.

7) se asemănară, podobch.

8) dohoty are și sensul de frumusețile.

9) cu, prin, tr vami, instr.

10) adj. l. de subst. vodnaa.

11) înconjură, optiăse.

fragede de flori ¹⁾). Și de acolo, împărțindu-se în patru începături ²⁾), devine mama râurilor cu ape mari. Și acele râuri după vorba și limba siriana se numesc Fison și Geon și al treilea dintre ele Fora și al patrulea este Edekel și după limba elina Gangie și Nilul cel Mare, Efrat și Tigru. Și astfel Gangele înconjoară hotarele regiunii Evilatului. Și acolo se găsește aur și piatra verde și acel aur nepatat și care lucește și stralucește. Și Nilul cel cu undele albe înconjoară Ethiopia și, udând cu valurile cele bine hrănitoare, câmpiile cele cu brazde groase ale Egiptului) le face bineroditoare. Și Tigru pogorându-se ca săgeata, cu sgomot ⁴⁾ și vuet, făcând și sgomot greu, în regiunile care se află în fața pamântului Asiriei curge.

Și o astfel de așezare frumoasă sadind și umplând-o de copaci, creia și pe om cu palmele [Sale' atotfăcătoare din amestecul greutății ⁵⁾ lutului, a humei și a pamântului. Și suflare viețuitoare punând trupului [creiat] din pământ și făcând pe omul savârșit [și] însuflețit și compus din suflet și trup făcându-l și minte de sine înțelegătoare dărui lui, și după asemănarea și după chipul său creiându-l, îl așază în locul cel bine plantat al raiului 9 cași pe un mărgăritar într'o cutie ⁶⁾, alta lume într'o lume ⁷⁾ [care există], mică ⁸⁾ însă vederilor, pe cât de distinsa ,eră] maririlor și cinstind-o cel mai mult din lumea [aceia]. Pe acest Adam precum ca creiat din lut roș și pământ Creatorul îl numi ființa. Și, punându-l ca prim locuitor ⁹⁾ în bunătatea raiului ¹⁰⁾, îi porunci să mănânce din toți copacii fructe, dar de arborele priceperii nici [cu] mâna să nu [se] atingă. Atunci conduse la Adam toate animalele ¹¹⁾ blânde și pe cele înblânzite împreună ¹²⁾ și pe toate care aleargă prin livada cea cu mulți copaci, pe cele care umblă

1) ale florilor, traducere prin substantiv a adj. m kaa.

2) direcții.

3) egiptene, egipetskyie.

4) cu fâșăit, s sumom.

5) tegoty arată aici; cantitatea din fiecare.

6) în odaie, ietac, v ertož .

7) lumea plantelor.

8) puțină, mala.

9) primviețuitor, prvozitel .

10) edemului.

11) la un loc, v kup .

12) viețuitoarele, životno.

pe pământ și care zboară prin văzduh,, precum ca să primească nume dela el, potrivit cu firea. Se aduse leul cel care cască, pierzătorul taurilor, urșii cu ochi îngrozitori, pardoșii multicolori, cerbii cei cu pielea pestriță și vulpea cu coada deasă, elefantul cu fruntea lată, mișcând din trompă și taurul cel care bate cu coarnele. Venea potârnichea care are picioare roșii și cioc, graurii cu pene negre întindeau aripele și purtau acea albeață de grindină. Frumuseța 1) [și] arată păunul cel cu aripi de aur, strălucea purpuriu în culoarea păunilor. Strălucea de multe împestrițături și lucea de aurul aripilor. Și înflorea în mijloc și ca un ochiu de aur care strălucește și grădină sădită din pene făceau viețuitoarele. Și întâmpinau toate pe Adam ca și robii pe stăpânitor. Il înconjurau, și se adunau și linguseau pe conducătorul neamului. Și el puneamândouă mâinele pe fiarele cele neîmblânzite ca pe mieii cei mici și nounăscuți care mănâncă lapte și el de acestea cât de puțin nu se teme. Căci răutatea cea amarnică și vicleană și 10 făcătoare de rău încă nu se așezase în inima lui. Astfel nimic nu se laudă asupra sufletului fără patimă, nici fiara, nici focul, nici îndrăzneala râului turburat, dacă împărătești asupra patimelor și dacă obladuiești greșelele și calci peste vasilisc și scorpia cea amarnică și îmblânzești leul și îmblânzești tigul.

Intre acestea însă adormi Adam, dar într'un somn amar, somn începutul răsturnării și al vrajbei atotpăgubitoare. Și Creatorul se atinse de coasta celui care dormea și i-o luă și creiă din ea 2) pe femeie. Și Adam cel zidit din lut și primul dintre oameni fu mamă Evei dintr'o coastă. Și înlăuntrul locului desfătător trăiau amândoi cași fără trupuri, neavând grijile celor iubitori de lucruri pământești, precum și neacoperiți în tot chipul de greutatea trupească. Și acestora împreună D-zeu iarăși le pune legea vorbind: „O născuți din pământ primi viețuitori ai Edemului acestuia, toate acestea au fost aduse [lângă voi] 3) pentru trebuințele voastre. Pentru a voastră îndulcire fiecare 4) copac se pregătește. Astfel din toți mâncați și din toți hrăniți-vă și numai acest copac al conștiinței este pentru pacostea voastră.

1) bunătatea, dobrotă, acuz.

2) din aceasta, ot sego.

3) privedena.

4) tot, oricare, vs ko.

De acesta numai ¹⁾ fugiți ²⁾ și pe acesta nu-l atingeți ³⁾, căci atingerea aduce stricăciune și gustarea fiere. Dar dacă veți gustă numai, veți cădea [în] cădere mare, căci fructul amar produce și moarte încolțește. Dacă vă veți păzi de aceasta, veți evita țepii omoritori ⁴⁾ și veți profita de ⁵⁾ întinsul vieții celeia fără de sfârșit.

Și acestea fură și se temeau de cuvântul începătorului neamului și se cutremurau de amenințarea [Lui] și se înspăimântau de vorba [—I] și urau din suflet copacul cași vrăjit. Satana însă [ii] pizmuia și scrășnea dinții, cași cum îi curgea spume se mânia ca și o capră salbatică. Nu răbdă să-i vadă pe ei traind ca 11 îngerii. Și astfel vas viclesugului său pe șarpele cel purtător de rău și neîndurat găsește; vicleni pe străbună și-i 'arăță ei fructul. Și vazu ea fructul și eră fructul frumos, îmbucurător eră la vedere și bun la mâncare. Se încântă ⁶⁾ la vederea [lui] și se fermecă la inimă, părându-i-se că picură de cordiale și dulci dorinți. Il arată pe această Satana și ungea ceașca înșelătoare cu mierea cea dulce viclenitoare ⁷⁾. Și se târi șarpele cel amarnic și șuera cu viclenie, [și] spuse: „Astfel dacă gustați amândoi din acest copac bineroditor, dacă numai duceți la gură fructul, geana [lui D-zeu] se deschide peste genele voastre ⁸⁾ și veți fi d-zei și veți înțelege toate“. Și ascultă acestea femeia și luă în seamă lîngușirea; se supuse celui ce [o] îndulcea, se supuse și harurilor care luminau bunătatea acelu fruct; [il] ia, gustă și da și soțului. Mâncară amândoi din fruct, nu ascultară porunca și mâncara din pom și-i lua din urmă răul ⁹⁾. Și se deschiseră ochii lor și vazură amândoi rușinea lor și cunoscură goliciunea lor și rușinarea. Și de aceasta se și ascunseră în livezile cu umbra deasă ¹⁰⁾, și fugiră sub deșii și mulții copaci, cusură cingătoare de frunze

1) singur, edinogo.

2) amândoi, formă verbală de dual bĕgaita.

3) cf. pg. 25, nota 4.

4) muritori, (zāla) smrtnaago.

5) veți urmă, nasl' dita.

6) se amăgi.

7) prelistnyim.

8) asupra genelor voastre, vĕzdam vašim.

9) și lângă picior răul lor urma i pri nogu zloe ima posl.dovaše.

10) umbra adâncă, glăbokes`nnaa.

din frunze [de cele' groase, sub plante se ascuseră¹⁾] și alergară sub adapost și se rugau amândoi să [se] caște asupra-le pamânturile cu guri largi. Și înțelese acestea săditorul copacilor 12 binesădiți și statu înaintea celor care amândoi) i se tanguiau dojeni nepriceperea [lor] și batjocori ratacirea²⁾ lor. Și ce să se vorbeasca) mult; îi] goni pe ei de acolo și i] chinui) cu trudnice și grële munci. Pamântului datator de viața porunci să scoată la iveală spini care sa-i împunga pe ei și spiniș cu țepi ascuțite. Aduse boli amarnice și nașteri grele Evei primei strămoașa care se straduia)

Și astfel bătrânul) și nenorocitul începator al neamului, primind gonire neînduplecata³⁾ de acolo, se așeza lângă⁴⁾ locul cel desfatat. Și îmbracându-se în haina trupească de piele și cunoscând pe Eva cu patimă, nascu pe Avel și Cain. Și astfel Cain se îndeletnicea cu arătura câmpurilor și se grabia să faca arate¹⁾ cu boii câmpiile, și Avel mai tânăr eră pastor. Și amândoi duceau începuturile¹⁾ muncii lor. Și așa D-zeu primește¹⁾ darurile lui Avel, ca aduse pe drept și făcându-i placere, și nu lua în seamă darurile lui Cain. De atunci deci fața lui Cain se întuneca¹⁾ și se uita la Avel cu ochi urători de frate și gândea să puie palmele omoritoare asupra celui care nu-i facuse nici un rau și nici nu-l supăraseră. Caci aveă în sine cuptor de vrajbă, care dlocotea, Și aceasta și îndrazni, sa faca, o vai neumana minte. Și de taria de care au frică și fiarele, nu se temu, dand fratelui sau moartea în piept. Și mănios⁴⁾ se uită D-zeu asupra ucigătorului de frate și-l acoperi cu blesteme amarnice. De atunci deci Cain gonit fu

1) a fugi sub., podb gati.

2) se tânjeau începătorului neamului, tazăštima rodunačealnikoma.

3) viclenia, amăgirea, pr listi.

4) și ce mult a vorbi, i eto mnogo sloviti.

5) încercă, umăciti.

6) se chinuia, inf. postradati.

7) vechiul, staryi.

8) iute, lutoe.

9) să are.

10) dincolo de.

11) poate mai bine; aduceau rezultatele.

12) priet, ia.

13) se intristă, opasn

14) cu mânie, gn vno.

din 1) prima locuința și mult pamânt strabatând și așeză curțile sale unde ochilor lui i se parù bine și cel întâiu plânui 2) cetăți 13 cu turnuri tari. Și înmulțindu-se neamul omenesc, asupra drumelor și navăleau și războiu începeau; luau în Țlen 3), pradau 4), murdăreau mâinele lor cu omoruri.

Despre Sif

Pentruca era nepotolit plânsul începătorului neamului, din cauza palmelor ucigașe care pierdusera pe Avel, D-zeu le dăru lor pe Sif cel drept, care puse nume stelelor cerurilor.

Astfel de atunci, ca un copac cu radacina adâncă, firea muritoare, în mulțime și raspândire ajungând multa, pe toată fața pamântului se raspândea și pretutindeni strabatând umplea tot pământul. Și îndreptându-se așa dar spre lucruri fara de lege, în toate se purta rau ca un cal pe câmpie, și ca o roata învârtită de apă și ajungând în rea prapastie și prin înșelaciuni pravălin-du-se 5) începe sa creieze zei și sa cinsteasca elementele, adică soarele și luna și stelele și sa aducă cinste d-zeiasca fapturilor 6).

(urmează)

Margareta Ștefănescu

O întrebare filologică din insula Iava

De curând am primit o broșură de 25 pagini, sub formă de scrisoare, făcută, se pare, la mașina de scris. Are titlul: *Galimutias* și e scrisă în a. 1926. Autorul, un danez, mi-a trimis-o din localitatea Banjoewangi, în insula Java (situată între peninsula Malacca a Asiei de miază-zi și continentul Australia), cu rugămintea de a-i spune: ce extensie are cuvântul *galimutias* în limba română, precum și părerea mea cu privire la etimologia nouă ce dânsul dă acestui cuvânt, pe care îl afla răspândit mult în straturile poporului francez, englez și scandinav.

1) dela, ot.

2) se gândi la. smysli.

3) expresie întrebuințată în Basarabia, pl novati.

4) răpeau, vshystaah.

5) decăzând, mizsedsi.

6) idolilor, tvarem.

Cuv. galimatias, se știe, nu există la Români în popor, ci numai, nu de mult introdus în sec. XIX, în limba cultă literară. L. Șăineanu îl are în al său „Dicționar univ.“ cu înțelesul de: „vorbire încurcată, confuză și seacă“ fără a-i arăta și etimologia. De asta, cuv. acesta poate intra și în cadrul preocupărilor „Arhivei“, care se socotește cu atât mai obligată acum să se ocupe de el, cu cât vede cu mândrie că Știința românească, la care apelează d. Justesen, e cunoscută și apreciată chiar în depărtata Java.

În lucrarea aceasta, autorul face mai întâi, cum cere Știința modernă, un istoric al chestiunii, arătând pe filologii cari înainte de dânsul au încercat să dea etimologia cuvântului: francezul Littré îl scoate din mediolat. *ballismatia*, iar acest cuv. din *va-llimátion* care înseamnă „dans, joc“; neerlandezul Wæerenbeck din mediolat. (luat din greaca) *ballimatia*, care înseamnă „cantationes et carmina“; suedezul Nelson din franc. în cazul genitiv: *galli* = cocoș, contaminat cu grec. *mathia*, cuvânt făcut în Franța medievală de Francezi, spre a se numi prin el studenții cari atunci discutau între dânsii aprinzându-se ca cocoșii printr'o „sorte d'éloquence et de documentation scholastique“. Toți aceștia credeau că cuvântul s'a format în Franța clasicismului medieval și că din Franța a trecut la alte popoare între cari și la Danezi.

Autorul combate toate aceste etimologii, pe motivul fundamental că înțelesul de astăzi al cuvântului: „nonsens“ e în discordanță cu înțelesurile arătate de : dans, cântec, cocoș. Apoi dă dânsul o etimologie proprie. Zice că cuv. s'a născut nu în Franța, ci în Bizanț în sec. XI—XII, în limba grecească de aci, din verbul grec. la pers. 2 sg. *halimazis*, care însemna: délier, relacher, perdre l'empire sur soi-même, din cari în chip natural va fi eșft înțelesul de „nonsens“; tot acolo verbul a fost substantizat, așa cum s-a substantivizat în Franța și în alte limbi verbele: „l'imprimatur“ le „veto“ etc.; așa că halimazis ajunsese a fi substantiv cu înțelesul de „nonsens“.

În Constantinopol l-au învățat Varegii Scandinavi, cari în sec. XI-XII se duceau acolo, unde, făcând parte chiar din garda imperială, trăiau câte câțiva ani și apoi se reîntorceau în patria lor (Danemarca, Suedia și Norvegia), aducând aci cu dânsii și cuvântul *halimazis* cu înțeles de „nonsens“; în patriile lor însă,

etimologia *populară* scandinavă, mutilând cuvântul grecesc, au făcut din el *galimatias*. Dela Scandinavi, apoi, cuvântul a trecut în Franța și Anglia și numai în urmă a trecut din Franța mai departe în alte limbi unde se mai află.

Etimologia d-lui Justesen mi se pare mai aproape de realitate de cât cele anterioare, fiindcă verbul „halimazis“ înseamnă, ce e dreptul, *cam* ceea ce „nonsens“; nici ea însă nu e evidentă, și definitivă, pentru că nici dânsul n'a găsit în limba grecească verbul *halimazis* cu înțeles *chiar* de „nonsens“. Cât pentru explicarea-i istorică cu Varegii la Const., atrag atenția că și la noi a încercat prof. Al. Philippide (în rev. *Viața Românească*) să scoată din numele acelorași Varegi ai gardei imperiale bizantine etimologia cuv. *baragladină*.

Ilie Bărbulescu

Originea curentelor noastre literare: pentru limba cărților bisericești și pentru limba cu neologisme

În diferite numere ale „Arhivei“, între cari în volumul XXXII, 3—4, p. 267—271, am arătat că așa cum sunt scrise astăzi Istoria și Istoria literaturii Românilor, acestea sunt pline de felurite falsități și insuficiențe științifice. Acest cusur al lor provine mai cu seamă din faptul că istoricii și istoricii noștrii literari nu cunosc, de cât cu totul superficial și neexact, Istoria și Literatura popoarelor slave, în deosebi ale Rușilor, cu cari noi am avut atingeri, raporturi strânse și dela cari am împrumutat multe idei și îndemnuri sociale, culturale, politice sau de alt soi.

Iar din pricina acestor lipsuri de cunoștinți istoricii și literarii noștri scriu, în cărțile sau articolele lor, că cutare idee sau tendință dela noi, dintr-o epocă oarecare mai veche sau mai nouă, este pornire spontană și proprie a gândului nostru, pe când, de fapt, nu e altceva de cât o importanță din vecina Rusie.

Astfel, d. Leca Morariu constată, — mai întâi în articolul „O prefață cuminte din 1843“ (ce a publicat în *Glasul Bucovinei*, IV, a. 1921, No. 776) și apoi în cel cu titlul „Erezia antineologistă“ (ce a tipărit în revista *Făt-Frumos*, I, a. 1926, No. 5) — că deja la a. 1843 erau, în viața culturală din Principatele Române, 2 curente cu privire la felul cum trebuie să fie limba noastră.

literară: un curent care cerea să scriem cu limba care ni s-a păstrat în vechile cărți bisericești, adică fără introducere de neologisme în ea, fiindcă, {ziceau adepții curentului, aceea este și astăzi vorbită în straturile largi ale poporului; și alt curent, — acesta modernizator, din care făcea parte și I. Voinescu, traducătorul în românește al operii doamnei de Staël: „Corina sau Italia“, — care cerea să introducem în limba noastră literară „expresii noi potrivite cu trebuința“ nouii civilizații, pe cari nu le găsim, fiindcă nu se află, în limba cărților bisericești, pe vremea cărora nu exista această noua civilizație.

Din aceste note ale d-lui Morariu reese, pare-mi-se, credința sa: ca acele 2 curente ar fi, pe la 1843, produs spontan al mișcării literare proprii românești de atunci. Lucrul însă nu-i așa de sigur; și iată de ce:

Anul 1843 este al vremii Regulamentului organic și al mării influențe culturale și literare rusești la noi. Iar în Rusia exista pe atunci, încă de pe vremea țariței Ecaterina II din veacul al XVIII-lea, amândouă acele curente literare, cari se ciocnesc chiar între ele. Anume, între anii 1730—1790 se lupta de o parte marele scriitor și poet Lomonosov și adepții sai, pe tema felului cum trebuie să fie limba literară rusească, cu alt mare scriitor și poet, Sumarokov și partizanii acestuia. Acesta din urmă își crease chiar o școală, din care făcea parte, între alții, distinsul poet, român prin origine, Heraskov (Herăscu).

Polemizând cu adversarii, Sumarokov a scris, la a. 1757, între altele, dizertația. Cu titlul *O polze knig cerkovnyh v rossijkom jazyke*. „Despre folosul cărților bisericești în limba rusească“, în care, cum și titlul arată, pretinde ca scriitorii să scrie imitând limba cărților bisericești. De altă parte Sumarokov consideră o așa limbă „nenaturală“ și nereală pentru cei din vremea sa și-a lui Lomonosov; și, împotriva recomandării ei de către acesta din urmă, Sumarokov scrie dizertația „*O neestestvenosti*“ = „Despre ne-realitate“, nenatural, cerând să se scrie limba modernă a vremii lor, cu neologismele pe cari acea vreme însăși le impune.

Aceste curente se luptă apoi, continuându-se, în Rusia, și la începutul întâieii jumătăți a veacului al XIX, pâna aproape chiar de timpul lui I. Voinescu și a Regulamentului Organic dela noi. Anume, curentul pentru imitarea limbii bisericești îl reprezintă acum Șişkov, președintele Academiei de Științe și Litere din Pe-

tersburg, iar pe cel pentru neologisme și modernizarea limbii îl reprezintă marele istoric și literat Karamzin (pe care aproape l-a tradus Mihail Cogalniceanu în cunoscuta-i lecție de deschidere ce a ținut la Academia Mihăileană din Iași). Șișkov, care avea și un număr de adepți, a scris, recomandând imitarea limbii cărților bisericești, o „*Razsuzdenie o starom i novom sloge rossijskago jazjka*“ = „Dizertație despre vechia și noua fraza a limbii rusești“, împotriva neologismelor pe cari Karamzin le construia după franțuzește și englezește sau le introducea direct din acestea în limba cu care scria și pe care o cerea să fie scrisă de toți ca limba literară. Astfel, ca să dau câteva exemple: Karamzin construise el însuși, dar nu luase din cărțile vechi bisericești, neologisme rusești ca: *razvitie*, cu sens de „dezvoltare“, după franțuzescul „développement“; rus *perevorot*, cu sens de „revoluție“ după franț. „révolution“; rus *utončenyj*, cu sens de „rafinat“, după franț. „raffiné“ etc. Forma e aceste cuvinte, dar, sub influența limbii și civilizației franceze moderne, iar nu sub influența vechii limbi bisericești rusești, pe care o socotea că nu corespunde spiritului modern din care trebuie să se învârtă viața culturală rusească. Tot potrivit cu această idee a modernizării, Karamzin mai cerea ca alte cuvinte străine, cari nu se pot traduce ca cele de mai sus, fiindcă înțelesul lor nu poate să-i nici n corespondent în civilizația sau cultura rusească, să se păstreze în limbă chiar sub forma lor străină, numai că aceste oarecari rusești; așa că cerea să zică și să scrie și Rușii: actor scris *akter* (cf. romanesc vechi *actor*) pentru „actor“; și se spună, de asemenea: *assistent*, *auditorja*, *audiencja*, *melanoliija* etc. fără a le mai traduce. Și în însă și adepții sai îl combătau, cerând ca cuvintele noi, cari erau nevoe să se înroducă în limba, să se caute, căci mai toate se găsesc, în limba cărților vechi bisericești și să se ia de acolo, sau acele ce nu sunt acolo să se construiască conform cu spiritul acestei limbi bisericești; anume cerea ca să se zică și să se scrie nu *akter* ci *liced j*, nu *assistent* ci *prisustnik*, nu *auditorija* (sală de conferințe) ci *slušalište*, nu *audiencia* ci *pr. i*, nu *melanholija* ci *unynie*.

Lupele acestea într Șișkoviști și Karamziniști se dau aproape în mai toată jumătatea în viața a sec. XIX în Rusia și s-au împotrivit cu biruința curentului firesc al lui Karamzin împotriva celui nenatural și retrograd al lui Șișkov.

Amândouă aceste curente au trecut din Rusia și se găsesc ciocnindu-se și în Bulgaria întâi jumătăți a veacului al XIX.

Iată de ce scriitorul Istoriei Literaturii Românilor face o operă cu adevărat științifică numai când știe acestea și caută ca în Istoria ce scrie, să stabilească dacă este legătură și câtă este între cele două curente literare dela noi (cari sunt și în Bulgaria) cu cele similare din Rusia lui Lomonosov, Sumarokov și Heraskov, Șișkov și Karamzin. Altfel face, așa cum s-a făcut până acum, o Istorie falsă sau numai gazetărească, deci impresionistă, iar nu științifică a Literaturii noastre de atunci.

Ilie Bărbulescu

Metafore din lumea animalelor.

N'am deloc intenția sa înșir în rândurile de mai jos un număr mai mult sau mai puțin mare de particularități stilistice care s'ar baza pe fenomene observate de om în viața animalică. Pentru asta ar fi nevoie de un volum întreg, căci mulțimea metaforelor de acest fel este nesfârșită. Vreau numai sa discut câteva din acelea cărora li s'a găsit ori se pare că li s'a găsit o explicație. Spre a nu trimite mereu pe cetitor la izvorul care mi-a înlesnit sau sugerat înțelegerea întorsăturilor stilistice de mai la vale, îl numesc dela început: este cartea *Das Tier im Spiegel der Sprache*, Dresden und Leipzig 1907 a lui Richard Riegler, un filolog care și-a făcut o specialitate din acest domeniu și al carui nume a mai fost citat în paginile acestei reviste.

A vedea lupul. Despre unul care a răgușit se zice că *a văzut lupul* (la Tecuciu, depilda). Mai cu sama când răgușala se produce pe neașteptate, cel puțin pentru persoana care o constată la altcineva, se pune de obicei această întrebare: *Dar ce s'a întâmplat? Ați văzut lupul (astă noapte)?* Incă demult mi-a fost deșteptată curiozitatea la auzul unei asemenea întrebări și am încercat să-i dau o explicație. Mă gîndeam anume că cine vede lupul se spărie și strigă după ajutor; strigînd mult, răgușește... Se pare că originea acestei metafore este străveche, depe vremea cînd oamenii credeau cu toată tăria în putința animalelor de a le face rău, nu atît din pricina forței lor fizice, cît mai ales din cauza unui duh rău, care ar fi sălășluind în ele. Cu alte

cuvinte, la baza metaforei noastre se află o credință mitologică. La Riegler, *op. cit.*, pag. 34 cetim ca încă din antichitate se credea ca lupul poate face rau omului numai privindu-l, iar dacă el este acela care dă mai întâiu cu ochii de om, acesta-și pierde glasul. Expresiuni asemănătoare cu cea rominească avem în engl. *to see a wolf*, ital. *aver veduto il lupo*, franc. *avoir vu le loup* ¹⁾, toate traduse de Riegler prin „heiser werden, die Stimme verlieren“. Cf. lat. *vox quoque Moerim jam fugit ipsa; lupi Moerim videre priores*, citate de Georges, s. v. *lupus*, din Virgil (se amintește acolo și de credința celor vechi, raportata mai sus).

A *beli vulpea*. Cînd cineva debordează din cauza că a băut prea mult, se zice că *belește vulpea*. Și, pentrucă jupirea se face cu ajutorul *cinghelului* (ori pentrucă de *cinghel* se atîrnă carnea animalelor taiate? Tikin s. v.), prin unele părți (la Buciumeni, jud. Tecuciu, de ex.) se spune ironic numai: *unde-i cinghelul?* sau *adă cinghelul!*, imediat ce un chefliu se simte indispus. *Dict. Acad.* s. v. *beli* citează, după revista *Ion Creangă* II, 247, a *beli țapul* sau *vulpea* „a varsa“ (în Moldova și în Transilvania despre oamenii beți). Metafore identice sau numai înrudite cu a noastră ne întîmpină și în alte limbi: engl. *foxed* (dela *fox* 'vulpe') înseamnă 'beat'; span. *desollar la zorra*, propr. „a jupi vulpea“ ²⁾, la figurat are sensul de „a se trezi din beție, a-i trece cuiva mahmureala“ (din punct de vedere al efectului final, deci, acelaș cu „a deborda“, caci și după această din urma... operație cel beat se dezmeticește); franc. *piquer s. écorcher un renard*, propr. „a înțepa s. a jupi o vulpe“, fig. „a deborda“ (tot din cauza beției), *renarder* id. (cf. *renard*, pentru *peau de renard*, și *queue de renard* „ceiace se debordează“). Punctul de plecare al acestor particularități stilistice ar sta, după Riegler, *op. cit.*, pag. 44, în legătura cu somnul vulpii, care se pare că-i foarte greu; deaceia span. *zorrera* înseamnă 'somnoroșie', *zorrero* 'somnoros, încet, greoiu' (ambele derivate dela *zorra* 'vulpe'), *tener zorra*, propr. „a avea o vulpe“, fig. „a-și simți capul greu“ ș. a. Dar aceste stări fizice pot a-

1) Sinonimă cu aceasta este *avoir un chat dans la gorge*, pe care Riegler, *Archivum Romanicum* IX (1925), pag. 484, o socotește, supt raportul semantic, drept urmașă v. grec. γαλῆν κατὰ πείρωσαι, propr. „a înghițit o nevăstuică“, fig. „a pierdut glasul (din cauza răgușelii)“.

2) Acelaș înțeles îl are span. *desollar el lobo*, după L. Tolhausen, *Spanisch-deutsches Wörterbuch*, s. v. *desollar*.

vea drept pricină și beția, prin urmare s'a înlocuit efectul prin cauză și s'a ajuns la *desollir la zorra* și la celelalte metafore discutate aici *)

Șoarece murat. Paralele din alte limbi sînt puține de înregistrat. Riegler, *op. cit.*, pag. 66 citează germ. *nass wie eine gebadete Maus* și franc. *baigné comme un rat* (ap. E. Rolland, *Faune populaire de la France I*, pag. 22). Explicația acestei metafore o da Schrader, *Bilderschmuck der deutschen Sprache*, pag. 212: șoarecele se teme grozav de apă; de aceea un șoarece înmuiat în apă produce o impresie foarte de plîns. Așa se face că un om plouat tare este comparat cu un șoarece murat.

· *Cîuca bătăilor.* În dialectul muntenesc se zice despre un om pe care-l bat toți din toate părțile că-i *cîuca bătăilor*. Tiktin s. v. *cîucă*, pe care-l traduce priin 'Zielscheibe', citează din *Opîncara* lui Jipescu: *la cazarmă, [soldatu] e cîuca bătăilor și risu lumii căzărmesce*. La Buzau am auzit foarte des această metaforă, și în aceleași împrejurări. Dela *cîuca bătăilor* s'a ajuns la *cîuca blestemului* (citată de Tiktin din G. Dem. Teodorescu, *Poezii populare*) și, probabil, la **cîuca risului, batjocuri*, etc. Tiktin spune că etimologia cuvîntului *cîucă* îi este necunoscută. Eu cred că avem aici o variantă a lui *cîucă* 'Dohle (Corvus monedula)'; accentul de pe *e* s'a mutat pe *u* (cf. *cîăcă, cîăucă, cîăucă* notate de Tiktin s. v. *cîăcă*), astfel că cuvîntul a devenit **ceucă* (cu trei silabe!); pe urma *e* și-a pierdut calitatea de vocală, din cauză că nu mai era accentuat, reducîndu-se la *î*, și absorbîndu-se apoi în *ê*, după care a format o singură silabă cu *î* următor. Această prefacere fonetică nu numai că nu-i imposibilă, dar o găsim realizată aproape întocmai la cuvîntul *lêucă*, a cărui variantă moldovenească de sud (neînregistrată de Tiktin, dar cunoscută de

3) Tot pe un amănunt din viața vulpii se va fi întemeind zicala românească *a prins vulpea rană*, despre unul nedepins cu suferința fizică și care, din această pricină, exagerează cu mult importanța unei răni, dureri, etc. Această metaforă se întrebunțează totdeauna ironic, chiar și atunci cînd este vorba de tine însuși: dacă vrei să arăți că nu îți s'a întîmplat mare lucru, răspunzi celui care te întrebă despre suferință.... *a prins vulpea rană*. Poate că trebuie să ne gîndim la șiretenia vulpii: Riegler, *op. cit.*, pag. 43 ne spune că acest animal atît de viclean ia o mîtră foarte nevinovată în clipa în care își pîndește prada, ba încă se face că doarme; n'ar fi imposibil să se prefacă și bolnavă, pentruca imediat ce-i vine bine să s. ră asupra victimei.

mine din graiul meu de acasă) sună *lěócă*: aici *u*, după ce a primit accentul, s'a transformat în *o* (de fapt ambele modificări au avut loc simultan) și deaceia *e* precedent s'a putut menține consonantic înaintea lui *ó*. La *cěúcă u* a căpatat accentul, fără să se prefacă în *o*, pentrucă *e*, imediat ce a devenit neaccentuat, s'a schimbat în *ı* și apoi a disparut. Deosebirea aceasta de tratament a aceluiaș diftong *ěú* în cele două cuvinte discutate aici trebuie pusă pe socoteala sunetului precedent: *č* la unul, *l* la celălalt ⁴). *Cıúcă* exista și ca nume de familie (la Tecuciu) ⁵; poate că *Cıúchi* (numele unui colaborator al „*Convorbirilor Literare*“) este o variantă a acestuia.

În ce privește schimbarea înțelesului ('Dohle' > 'Zielscheibe'), ea ne este confirmată de paralele străine. Riegler, *op. cit.*, pag. 122 notează particularități stilistice asemănătoare: despre un om de care-și bate joc toată lumea se zice germ. *er lebt wie die Eule unter den Krähen*, franc. *il est la chouette de la société* ⁶), engl. *to make an owl of a person*, propr. „a face din cineva o bufniță“, fig. „a-și rîde de el“. Ceva asemănător găsim în italianește, unde *gufo* 'Eule, Uhu, Kauz' însemnează și 'dummer, einfältiger Mensch; menschenscheue Person', iar derivatul *gufare*, pelîngă sensul propriu de 'wie die Eule schreien' are și pe acela de 'verspotten, aushöhen, zum besten haben'. Explicația acestor metafore sta în faptul că bufnița, din cauză că nu vede în timpul zilei, este urmărită și sîciită de ciori și alte păsări, care au de suferit acelaș lucru dela ea pe vreme de noapte. Este drept acum că în expresiile din celelalte limbi notate aici mai sus, nu e vorba de aceiaș pasăre ca în romînește: germ. *Eule*, franc. *chouette*, engl. *owl*, ital. *gufo* sînt 'Strix flammea', pecînd rom. *cıúcă* e 'Corvus monedula'. Nu trebuie să uităm însă că, împotriva credinții general răspîndite și împotriva oricării așteptări, poporul confundă adesea păsari (ca și plante), care sînt

4) Cf. și *lěurdă* (trei silabe), care sună la Tecuciu (auzit de mine numai ca n. pers.) *leúrdă* (lipsește la Tiktin), iar în Banat *leóurdă* (Tiktin).

5) În toponimie găsim, după *Marele Dicționar Geografic*, numai derivatul *Cúca* (Brăila), pentru care cf. *Cıócía* (în acelaș județ) < *cıóácă*. V. Boștea, *Dacoromania* III, pag. 460, nota 39 susține că macedorom. *cıúcă* „bulgăre și căpătina de pămînt; virf de munte“ «nu lipsește în toponimia dr».

6) De aici *faire la chouette*, în limbajul jucătorilor, cu însemnarea 'a juca singur contra mai multora' (cum luptă bufnița contra ciorilor).

numai aparent ori deloc înrudite, deunde pedeoparte atribuirea aceluiaş nume la mai multe păsări în fond deosebite între ele, iar pedealta denumirea aceleiaş păsări cu nume diferite dela o regiune la alta. Dar în cazul nostru se poate foarte bine să avem de a face nu cu o confuzie a *ceucei* cu *bufniţa*, ci cu un fapt real, anume acela că ceuca, destul de asemănătoare cu ciorile, este totuşi simţită ca străină de acestea şi deaceia ciupită ş alungată din mijlocul lor.

Pentru o lămurire şi mai deplină a chestiei este necesar să amintesc că în bulgăreşte întâlnim *čukr*, care însemnează 'mar-teau', *čukamz* 'frapper, batre, etc'. Cred însă că ne găsim în prezenţa unei simple coincidenţe fonetice. Mult mai importantă însă este împrejurarea că în limbile sîrbocroata şi slovenă există un cuvînt aproape identic cu al nostru şi ca sunete şi ca înţeles, dacă ne gîndim, negreşit, la metaforele straine citate mai sus: sîrbocr. *čuk*, slov. *čuk* 'Käuzlein', socotite de Berneker, *Slav. Etym. Wb.* I, pag. 163 ca onomatopeice. Este foarte probabil ca rom. *ciucă* să fi venit din sîrbeşte, dar şi presupunerea că *ciucă* = *céucă* pare destul de verosimilă.

Cuvîntul nostru a preocupat mult, direct sau indirect, pe filologii romîni. A. Philippide, *Altgriechische Elemente im Rumänischen* (în „*Bausteine zur romanischen Philologie. Festgabe für Adolfo Mussafia*“, Halle a. d. S. 1905), pag. 8 (a extrasului!), discută numai pe dacorom. *ciucă* 'Zielscheibe', cu varianta masc. *ciuc*, pe care o citează din Bărcianu: *ciuc de munte* 'Bergspitze', (deci ca macedorom *ciucă*) şi *ciuc de păr* 'Haarschopf'. Etimologia ar fi v. grec. κύκλος, 'Kreis, Ring, Zirkel, jeder ringförmige oder kreisförmige Körper'. Alb. *čuke* 'Bergspitze' ar fi element romînesc⁷⁾. Th. Capidan, *Dacoromania* II, pag. 462-3, 552 crede dimpotrivă că cuvîntul romînesc, existent şi în meglenoromîna (*ciucă* 'vîrf de deal'), ar fi împrumutat din albaneză. Alături de dacorom. *ciucă* 'Zielscheibe', C. pune pe *ciocăci* 'vîrf de deal, deal, înălţime' (citată, probabil, din fişele Dict. Acad., 'caci la Tikin lipseşte), al cărui *o*, devenit *ôă* din cauza lui *ă* următor, se datoreşte influenţei slav. *čok*. Tache Papahagi, *Grai şi suflet* II, pag. 307 derivă pe arom. *ciucă* 'creştet, vîrf; proeminenţele superioare

7) N. pers. *Ciucă* ar putea fi trac, spune Philippide în *Originea Romînilor* I, pag. 16.

ale frunții' din bulg. *čuka* id. Și V. Bogrea, *Dacoromania* III, pag. 460, nota 39, atinge pe scurt chestia cuvîntului acestuia atît de discutat: din faptul că se ocupă în acelaș loc de dacorom. *cucă*⁸⁾ și macedorom. *čučă* se poate conchide că le socotește înrudite într'un chip oarecare.

Pentru gasirea unei etimologii sigure trebuie, cred, sa se ție samă de sinonimele macedoromîne ale lui *čučă*, anume: *čučălă*, *čumulică* și *čungăni*, date de Dalametra, iar primul notat și de P. Papahagi, *Basme aromîne*, glosar, precum și de varianta *șucă* (Dalametra). Cf. G. Pascu, *Archivum Romanicum* IX, pag. 306.

Čuboșica cucului. Cine cunoaște această plantă de tot primavărată, știe că florile ei nu seamană nici pedeparte cu o... ghiată, oricum și-ar închipui oamenii încălțămîntea cucului. Numele plantei stă desigur în legătură cu faptul că atît ea cît și cucul vestesc sosirea primaverii: floarea a fost deci considerată ca un semn lăsat de cuc pentru a da de știre oamenilor că a trecut iarna, odată ce cucul a venit și și-a lepădat chiar... ciubotelele. În sprijinul acestei explicații vorbește franc. *pain de coucou*, numele unei plante de acelaș gen ca *čuboșica cucului*, anume *Primula acaulis* (Riegler, *op. cit.*, pag. 125). Cf. și engl. *cuckoo-time* 'primăvară', propr. 'timpul cucului'. Dealtfel exista numeroase plante, care nu-s numai decît vestitoare ale primăverii și totuș au numele formate la fel: *floarea cucului*, *laptele cucului* ș. a. (v. Tiktin, s. v. *cuc*, și Z. Panțu, *Plantele cunoscute de poporul român*, passim).

Cuc armenesc. Acest nume ironic al pupezei, obișnuit în Moldova, a fost explicat exact de Tiktin, s. v. *armenesc*: ele-

8) Că această vorbă, care însemnează 'colină, vîrf de deal' (mai ales apare în toponimie spre a numi ridicături de pămînt) : r putea fi acelaș cu *cucă*, fem. lui *cuc*, dovedește un exemplu ca span., ital. *lupia* 'ein kreisrundes Geschwür unter der Haut', franc. *loupee* idem ; der Knorren eines Baumes ; der Höcker des Kamels ; ein rundes Vergrößerungsglas' (Riegler, *op. cit.*, pag. 32-3). Este drept acum că transformarea semantică se explică alci, pare-se, destul de ușor : bușoiul 'mîncă' din corpul omului ca un lup și-i tot așa de primejdios ca și acesta ; iar apoi, dela forma furunculului, s'a pornit la crearea celorlalte metafore. Nu urmează însă că, dacă pentru *cucă*, fem. lui *cuc* — *cică* 'movilă singuratică în cimpie' (S. Pușcariu, *Etym. Wb.*, nr. 424) (cf. și Tiktin, care înregistrează un olt. *cucăe* Art, Schornstein in Bauernhäusern') nu s'a găsit încă o explicație pedepplin satisfăcătoare, identitatea lor etimologică este numai decît exclusă.

mentul comun al noțiunilor *pupăză* și *Armean* este murdăria (cf. *Armean pučios*). Nu cred însă că la nașterea părerii acesteia așa de defavorabile despre Armeni ar fi contribuit deosebirea religioasă dintre ei și Români, cum admite Tiktin, care citează un pasaj din Pravila dela Govora, unde se interzice Romînului, ortodox, de a mânca la Armean. Observarea faptelor a fost suficientă pentru a-i viri în cap Romînului ideia că Armenii nu-s curați. Și în alte limbi pupăza are nume care amintesc de murdăria ei: germ. *Stinkhahn* și *Kothahn*, franc. și *coq merdeux*, apoi (despre un om murdar) *sale comme une huppe*; deasemenea se spune 'a mirosi urit ca o pupăza' în nemțește, englezește, franțuzește și norvegiană (Riegler, *op. cit.*, pag. 133). Expresia romînească întrece pe toate în frumuseță și expresivitate: mai întăiu pupăza seamănă foarte bine cu *cucul*, în orice caz infinit mai bine decît cu... cucușul, apoi noțiunea de murdărie însăș este redată printr'o metaforă..

Al cîorilor! În Muntenia pluralul subst. *cîoră* se întrebunțează foarte des în tot felul de blesteme cu acelaș sens ca *drac*: *fire-ar al cîorilor!* = *fire-ar al dracului!*, *du-te la cîorile!*, *mîncăv'ar cîorile!*, etc. Tiktin, s. v. *cîoră*, citează *știe-vă cîoarele!* „dass euch der Kuckuck holte!“, *cîoarălor!* „zum Kuckuck!“, *lucru cîoarălor!* „verdammte Geschichte“. Toate aceste expresii se bazează pe faptul că ciorile, ca și corbii, mînîncă bucuros stîrvuri; prinurmare, a trimete pe cineva la ciori, însemnează a-i dori moartea. S'a zis mai întăiu despre animale, care destul de des mor pe cîmp, în pădure, etc. și devin într'adevăr prada acestor păsări sinistre; după aceia s'au aplicat aceleași blesteme oamenilor și lucrurilor. Cu vremea *cîorilor* sau *cîorile* s'a izolat cu sensul de 'dracului' sau 'dracul' (=moarte!) și a ajuns să se întrebunțeze în locul acestuia. În englezește se spune, pentru acelaș motiv, *to give the crows a pudding*, propr. „a da ciorilor o bu-dincă“, fig. „a muri“, apoi *crow-bait*, propr. „momeală pentru ciori“, fig. „gloabă, cal gata să moară“ (Riegler, *op. cit.*, pag. 152)..

A face broaște în pîtece. Mai ales copiilor li se zice în glumă așa, atunci cînd beau apă prea multă: broaștelor, ca animale acvatice, le place să trăiască oriunde se găsește apă (cf. *lac să fie, broaște destule!*). Exact la fel se spune în argot-ul francez celui care bea apă în cantitate mare: *Tu atrapperas des grenouilles*; tot așa, cînd îi ghiorăie mațele unui pasionat băutor de apă: *Il a*

des grenouilles dans le ventre, iar băutorul însuș se chiamă *grenouillard* (Riegler, *op. cit.*, pag. 208).

Peștele trebuie să înoate! Când se mînîncă pește, e nevoie de băutură mai multă deșt de obicei, din cauze fiziologice evidente; deaceia musafirii sînt îndemnați de gazdă să bea mereu, se înțelege că nu apă, măcarcă acesta-i elementul firesc al peștelui. Și în nemțește se zice *der Fisch will schwimmen*, exact în aceleași împrejurări, apoi franc. (cu joc de cuvinte) *poisson sans boisson est poison* și ital. *su pesci, mesci*, propr. „deasupra peștilor amesteca“ (scil. vin cu apă; căci Italianii în mod obișnuit beau vinul numai îndoit cu apă, deaceia, probabil, debitelor de vin sau alte băuturi li se zice *mescita di vino, di birra*, etc.). O întorsătură stilistică identică există în latinește: *pisces natate oportet* (Riegler, *op. cit.*, pag. 216).

Muscă în lapte (acru). Așa se spune în ironie despre persoanele brunete (mai ales de sex femeiesc), care se îmbracă în alb: contrastul dintre culoarea feței și aceia a hainelor impresionează neplăcut, e o dovadă de lipsă de gust. Cum s'a născut această metaforă, vede oricine; deaceia renunț a o mai explica. Interesant este însă faptul ca o regăsim aidoma în limba spaniolă: *mosca en leche*, unde tot poporul de jos, ca și la noi, o întrebuintează în mod curent și numai despre femei. Spaniolii zic cu acelaș înțeles, dar mai rar, și *escarabajo en leche*, „cărăbuș în lapte“. (Riegler, *op. cit.*, pag. 243, 250). În romînește am auzit-o, cred, întotdeauna supt forma *muscă în lapte acru*. Adăugirea adjectivului își are rostul ei, căci o musca înmuiată în lapte acru este mai bine acoperită cu alb decît una cazută în lapte dulce; prinurmare, cea dintaiu face mai degrabă impresia că ar fi... îmbrăcată în alb.

I. Iordan.

Despre Româniî Macedoneni

În *Makedonski pregled* (Revue macédonienne), I, fasc. 5, 6, Sofia 1925, pg. 63—96, Prof. St. Romanski, ne dă știri în limba bulgărească asupra Românilor Macedoneni, ca rezultat al călătoriei sale de studii, la sfârșitul anului 1916, în Macedonia, unde a vizitat diferite centre aromâne.

Studiul său, *Makedonskitë Români* (Românii Macedoneni) cuprinde două părți: la început autorul discută originea Aromânilor și vechimea lor în Pen. Balcanică. La pg. 67 respinge ideea continuității Românilor în Dacia Traiană. E de părere că locul unde s'a păstrat românismul, de unde provin Românii de astăzi a fost în Dacia mediteranea, Dardania, și Moesia Superior, adică, zice el, acolo unde s'a dovedit mai multe așezări (selișta) cu nume roman și deci și colonizația romană a fost mai puternică. Acesta e teritoriul din Sârbia pâna la Drin și Srem, împreună cu S. V. Bulgariei și Macedoniei de Nord. Mai departe spune că de la sec. al X-lea s'au răspândit treptat Românii în diferite direcții, In contra continuității elementului roman în Dacia, aduce (pg. 67) dovada că vechile numiri toponimice (starite m stni imena) apar azi în limba română nu în forma normală latină (nasledena napravo ot latinski), ci așa cum s'au schimbat ele în gura slavă și dă ca exemplu numele *Olt* din lat. Alutus, care ar fi trebuit să sune în românește Alutul, nu *Oltul* care e după vechiul bulgar Олтѣ.

St. Romanski pare că știe românește; aceasta se vede din faptul că utilizează bibliografie românească, citând pe Bolintineanu, *Călătorii la Românii din Macedonia* și Silviu Dragomir, *Vlahii și Morlacii*, dar se vede că nu are cunoștință despre cele publicate în *Arhiva*, cu privire la teoriile despre regiunea unde s'a constituit individualitatea nației și limbii române (*Arhiva*, anul 29, No. 2, 3, 4, anul 30, No. 1, 2, studiile d-lui Prof. Bărbulescu, care expune pe larg toate teoriile privitoare la aceste chestiuni).

Mai interesantă e a doua parte a studiului său în care arată, rând pe rând, localitățile unde se găsesc Aromâni și numărul lor. După numărătoarea sa ar fi în Macedonia 70.000 de Aromâni. El caută să stabilească cam ce număr ar fi în fiecare localitate și controlează spusele înaintașilor săi Weigand și Kănčev (nu arată numele lucrării acestuia).

Intrucât cercetarea sa rămâne dintre cele mai noi, după războiul mondial, ca știre de la Românii Macedoneni, cu document particular pe lângă statistica oficialității, și fiindcă istoricii noștri nu știu bulgărește, dăm aici, în extras rezumat, numele localităților cu populație românească din Macedonia și numărul Românilor.

Bitolia 7000 Români comersanți și industriași, Numai 118 familii naționaliste, restul grecomani.

Nijopole, sat aromân la 1¹/₂ ceas distanță de Bitolia spre S. V. pe râul Dragor în muntele Perister, are 1228 suflete Aromâni, veniți din Gramos, dar se află și Fârșeroți care se ocupă cu păstoritul oilor.

Târново are 1735 suflete. Femeile se ocupă cu țesătoria, Aici e prima școală românească în Turcia (de la 1864).

Magarevo 1492 suflete.

Malovišta la sud de Bitolia (Maloviște). Populația de aici a emigrat ca comercianți în Sârbia, România și Bulgaria. Mulți dintre locuitori-i sunt păstori. Are 1619 suflete. Are o școală de băieți și una de fete.

Resen, 50 case v'lahe care vin din Moskopole, din Värten și Gopeș. Acești Români sunt bacali, croitori, cismari. O parte sunt grecomani, iar în școala românească nu învață decât 15—16 copii.

Iankoveț, la 2 km. spre sud de Resen, în drumul spre Ohrida, are 20 case Vlahi, veniți mai ales din NiKolița și Gramos, Cei mai mulți dintre aceștia sunt comerșanți. Au o școală, care din cauza luptei cu Grecomanii des se închide.

Iztok între Prespa și Ohrida. Aici vin în fiecare vară Vlahii din Samarina și Perivoli 400—500 familii stau cu turmele de la ziua Sf. Gheorghe până la Sf. Dumitru și spre iarnă se întorc înapoi în Enișer (Larisa), Tesalia. Parte dintre aceștia, cam la vreo 200 case, ierneză aproape de Resen; un čelnik batrân al unei astfel de familii are 2-3 mii oi, capre și afară de aceasta și herghelie de cai.

Petrino și Ellno înălțimi pe care se află colibe. Aici stau la Văratec Vlahi din Muzachia (Albania), sunt cam 100 case. Muzachiarii vin pe vreme de vară și stau pe vară în Galičica și în genere pretutindeni, unde găesc pășunea bună: spre Kriveni, Leoreka, Flake, Krušie, Bovno, Ehla (Evla). Iarna se duc spre Dolna și Gorna Muzachiia și spre Velardi (Berat).

Ohrid [nu dă numărul Vlahilor de aici].

Struga are 50 case de Vlahi.

Gorna și Dolna Běllica (Beala de sus și Beala de jos) sunt două sate macedoromâne la sud de Struga, la granița cu Albania. În Gorna Běllica sunt 200 case de Vlahi, comerșanți și agricultori dintre care vreo 40 case sunt fârșeroți și în Dolna Belica

sunt 120 case. Mai ales în Dolna Bělca sunt mulți Grecomani. *Gopeš* e așezare curat aromânească. Aici a prins mai mult decât în alte centre propaganda românească. Are cam 216 case cu 1070 suflete. Numărul lor s'a micșorat prin strămutarea în Bulgaria și România.

Krušovo acest oraș din sudul Macedoniei e cea mai mare așezare aromână în ținutul Bitoliei, așezat pe înălțimea, lângă câmpia *Prilep*. Vlahii au venit aici la sfârșitul veacului al 18-lea. Are 507 Vlahi, adică Aromâni naționaliști, ei se ocupă mai mult cu creșterea animalelor. Remarcă deci certuri între Grecomani și Naționaliști.

Trăštenik, la sud de *Krušovo*, a fost curat aromân, dar de vreo 30 de ani e gol.

Birino ai cărui locuitori s'au strămutat mai ales în *Krušovo* și de acolo în *Prilep* și alte părți.

Prilep are acum 150 suflete (30 familii) Vlahi. Toți sunt buni meseriași, mai ales croitori, ciubotari, agricultori, cărbunari și comercianți.

În cele mai multe orașe din Nordul Macedoniei, se găsesc Vlahii (Țânțari) care sunt strămutați mai ales din Bitolia. Astfel cei din *Krușevo* ca comercianți detailiști se află în *Veles* (aproape 40 de case). În *Skopie* se află mult mai mulți Vlahi (până la 150 de case), împărțindu-se în Români și Grecomani. Se află Vlahi din *Krușovo* și în *Kumanovo*, unde sunt vreo 20 familii. La sud de Bitolia se găsesc puțini Vlahi în *Lerin* (cam vreo 30 famlii). El face legătură între grupa aromână din Bitolia și cea din Macedonia de sud. Locuitorii din *Lerin* se bulgarizează. —

În Macedonia Sudică se găsesc răspândiți Vlahii în grupe pe înălțimi și vai. Astfel insule de Vlahi se găsesc pe înălțimile dintre Câmpia *Lerin* și valea *Ostrov* dintr'o parte, între *Costura* și *Klisura* de alta, între valea *Ostrov* și câmpia *Solun*.

Localitățile sunt :

Neveska, sat bogat, la sud de *Lerin*. Are 500 de case de piatră, cu două etaje ; locuitorii sunt comersanți în Egipt și România și unii se ocupă cu păstoria (dar nu specifică că populația ar fi aromână).

Bělkamen se află între *Leria* și *Neveska*. Are 150 case de Vlahi. Mai înainte au fost mai puțini Vlahi, după cum au sem-

nalat Weigand și Kănčev. Locuitorii sunt exclusiv ciobani, care pasc turmele lor, vara, pe muntele Nevedsca, iar toamna pleacă spre Solun la iernat. Familia lor stă toată vremea în sat.

Negovan în care populația românească s'a împuținat dar nu dă numărul ei'.

Elovo sat, care după Kănčev, are 90 suflete Vlahi.

Lěskovec, după Kănčev, are câteva case de Vlahi din Neveska.

Pesoder (arom. Pisoderi) sat curat aromân pe drumul dela Lerin la Kostura, lângă izvoarele râului Bistrița.

Kostur are vreo 20 case de Vlahi, veniți de vreo 50 ani din Samarina și Gramos. Ei vorbesc grecește și în casă.

Hrupište la 1½ ceas depărtare de Kostura. Are vre-o 200 case Vlahi, din care parte sunt grecizați.

Nesram are vreo 10 case de Vlahi, care se ocupă astăzi cu năstoriții oilor.

Mavrovo în partea de răsărit a Costurei, are 3 case de Vlahi, strămutați din Gramos.

Apoi mai sunt Vlahi în:

Klisura (Vlahoklisura) e așezare curat aromână. Are 700 case. Aici s'a predat în școală în românește încă de la 1862.

Sisaniš (Šainli) la răsărit de Vlahoklisura, după Kănčev are 400 Vlahi.

Blaca întemeiată de Vlahi pe jumătate grecizați.

Pepelište sat, care, după Weigand, are aproape 100 case locuitori și *Lăka* care are 20 case Vlahi.

Săčista (Sătista) se compune exclusiv din vlahi grecizați.

Kožani cu Români grecizați, cam 60 case.

Pat čin, sat curat Vlah, întemeiat la începutul veacului al XIX-lea de Fărșeroți; are 100 case.

Gorno Gramatikovo, sat curat Vlah; are 100 case.

Grupa celor 8 sate Vlahe: două cu numele Selea, anume *Gorno* și *Dolno Selea*, *Voloda*, *Maruša*, *Doleani*, *Kserolivada*, *Kastanja*, *Carkovičan*, cu Vlahi veniți din Pind, mai ales din Perivoli și Avdela.

Ber, oraș în care se află cam 60 case de Români.

Livadija și *Livadica*: două sate colibărești pe muntele Paia:

Fetița, nu departe de Gorno Gramatikovo, ai cărei locui-

tori vara scoboară cu turmele în Kaĭmakĭalak. Are 50 case de Aromâni.

În *Voden* și *Neguș* se află așezare vlaha; cam 200 case. Unii dintre locuitori sunt comersanți, dar mai ales oieri.

Gevgeli are 20 case ale Aromînilor și școală romînească.

În Macedonia de răsărit, foarte mulți Vlahi din Moscopole, Pind, Vlaholivada și unii din Vlahokisura s'au așezat în orașul *Sër*. Mai sunt Vlahi în *Barakli-Džumaja* mai mult de 100 case, *Demir-Hisar* 20 case, *Gorni Poroĭ* 200 case. Spre N. V. de *Vardar* se află Vlahi în *Džumaja*, *Kočani*, De altfel sunt presărați prin munți: *Osogovskata pl.*, *Rodope*, și în mijlocul Macedoniei — *Morihovo*.

Mai vorbește și despre Romîni Megleniți, care se găsesc sub puternica influență bulgară. ¹⁾

Margareta Ștefănescu

Încă o urmă de rotacism

În *Revista Istorică*, XI, N-le 7—9, pg. 201, Victor Motogna, vorbind despre un document necunoscut privitor la Istoria Românilor din valea Rodnei, face următoarea observare: „Lângă Maier se amintește Aranyospataka, care e valea Anieșului. Din Munții Apuseni izvorăște *Arieșul* care în ungurește se numește tot *Aranyos*. Ambele ape își iau începutul în munții purtator de aur: în limba maghiară se numesc „Aurii“. Dar și mai mult! Numele românesc e identic, căci *Arieș* e forma rotacisată a lui *Anieș*. *Chestiunea e vrednică de atențiunea filologilor noștri*“.

Deci *Arieș* este o probă de rotacism în limba noastră. Și acest exemplu întărește cele ce susțineam în *Arhiva*, 32, nr. 2, pg. 152 ca nuanțele de vorbire subdialectală, necunoscute bine, căci n'avem destule lucrări de folklor, ascund, cu siguranță, încă multe exemple de rotacism, și nu putem admite că rotacismul a dispărut „et on n'en trouve plus de trace qu'en Istrie“ pg. 11, cum zice d. Al. Rosetti, *Etude sur le rhotacisme en roumain*, Paris 1925, deoarece găsim exemple deopotrivă și'n Transilva-

1) Tot în *Makedonski pregled*, II (1926) fasc. 1 pg. 33—68, vorbește despre Romîni dintre Timoc și Morava, cuprinși pe un teritoriu de 10.733.6 Km.², în 16 districte și în număr de 200.000 și pe care-i cunoaște în urma unei călătorii de studii din 1916.

nia, cum e acesta, și în Moldova (am citat exemplele în *Arhiva*, 32, nr. 2, pg. 152).

Margareta Ștefănescu

**Știri despre Români și despre Orientul Europei, din pragul
veacului XIV (1308). *)**

Dr. V. Gôrka a dat la iveală în 1916, textul unui scriitor anonim dela începutul sec. XIV, text de o deosebită importanță deoarece constituie un izvor istoric contemporan cu faptele pe care le povestește. Partea pregnantă a acestui opuscul este cea geografică, însă autorul nu neglijează nici pe cea istorică. Și da a este interesantă așezarea politico-geografică a diferitelor popoare din Europa de răsărit în vremea aceea, apoi nu sunt mai puțin interesante datele și știrile în care abundă textul acesta și care vin — în cea mai mare parte — dela un martor ocular. Cu atât mai interesant însă este pentru Români, cu cât aici e vorba și despre ei. Totuși și aici e vorba despre Românii din peninsula balcanică, despre care mai avem știri și mai vechi — deși puține — dela scriitorii bizantini.

Deaceia îl voi cită în întregime: capitolul cel mai important din tot textul în legătură cu istoria Românilor.

„Notandum [est hic] quod inter Machedoniam et Achayam „et Thessalonicum, est quidam populus valde magnus et spatiosus „qui vocantur Blazi, qui et olim fuerunt Romanorum pastores ac „in Ungaria ubi erant pascua Romanorum, propter nimiam terrae „viriditatem et fertilitatem olim morabantur. Sed tandem ab Ungaris inde expulsi, ad partes illas fugierunt; habundant enim „caseis optimis, lacte et carnibus super omnes nationes. Terram „(enim) horum Blachorum, quae est magna et opulenta, exercitus

***) Anonymi Descriptio Europae Orientalis:**

— Imperium Constantinopolitanum, Albania, Serbia, Bulgaria, Ruthenia
Ungaria, Polonia, Bohemia —
— Anno MCCCVIII exarata —
Edidit, praefatione et adnotationibus instruxit

Dr. Olgierd Gorka

Cracoviae — Sumpibus Academiae Litterarum. 1916.

(Prefața 49 pag.: 1-14; Text 60 pag.: 1-60; Indice 10 pg.: 61-70)

„domini Karuli¹⁾ qui in partibus Graeciae moratur, fere totam „occupavit et ideo convertit se ad regnum Thessalonicense et „ectu mari terraque expugnant civitatem Thessalonicensem dictam „cum regione circumadjacente“.)

Precum se vede, despre Români vorbește în treacăt, iar ținutul ocupat de dâșii nu-l enumeră ca făcând parte din imperiul bizantin. Dece n'o dă ca o provincie a parte pe această „terra Blachorum“ devreme ce poporul ce o locuia eră „valde magnus et spatiosus“? Dar ne spue că această țară pe vremea aceia era ocupată de armata lui Charles de Valois.—Dar mai înainte? Sau chiar și în timpul acela,—fiindcă nu era ocupată toată de „dominus karulus“ ci „fere tota“?

Intr'adevăr n'o arată ca făcând parte din imperiul bizantin, caci apoi urmează mai departe cu enumerarea provinciilor în afară de Tracia, provincii care țin tot de Grecia: „Tertio Achayam sic dictam ab Achayo rege“²⁾ (prima fusese Machedonia, secundo Thessalia)...

Ceiece se desprinde clar de tot din această scurtă descriere privitoare la Români, este caracterul lor de păstori. Aceasta reiese din întregul cuprins, dar mai ales din locul: „habundant enim caseis optimis, lacte et carnibus *super omnes nationes*“. Această afirmație prezintă destula greutate chiar dacă Anonymus n'a cunoscut direct pe acești „Blazi“ sau „Blachi“, chiar dacă ne da această știre numai din auzite. Inseamna că Blachii erau renumiți pastori, de vreme ce li se dusesese vestea că în ce privește belșugul de brânzeturi și lapte stau „mai presus de toate popoarele“.

1) Dominus Karulus Charles de Valois

2) Pg. 11, 13, 14 § 41. (Traducere :)

Aici trebuie notat că între Machedonia, Achaya și Thesalonlc, e un popor foarte mare și întins numit Blazi, care odinioară au fost păstori Romanilor și hălăduiau în Ungaria, unde erau pășunile Romanilor, din pricina belșugului de verdeață și a rodniciei pământului. Dar în cele din urmă, alungați de acolo de Unguri, au fugit în părțile acestea; în ce privește cele mai bune brânzeturi, laptele și carnea, sunt mai bogați decât toate popoarele. Inșă țara acestor Blachi, care e mare și bogată, a ocupat-o aproape pe toată armata „Domnului Carol“ ce se află prin părțile Greciei și chiar se îndreaptă către regatul Tesalonicului și prin expediții pe mare și pe uscat cucerește cetatea Tesalonic sus numită, împreună cu ținutul alăturat,

3) Pg. 14 § 42.

Dar apoi numirea ce le-o da de „Pastores Romanorum“, care trăiau cu turmele prin locurile unde se aflau „pascua Romanorum“...Oare sa nu fi cunoscut acest anonim scrierea mai veche a lui „Anonymus Belae Regis notarius“? Ori poate aceasta eră o terminologie obișnuită pe vremea aceia?

P. Caraman

Despre activitatea filologico-istorică a „Arhivei“

Invățatul cu reputație europeană, Dr. M. Gaster, mi-a trimis următoarea scrisoare, căreia, fiindcă poate sluji ca izvor pentru o eventuală Istorie a Filologiei române, îi fac loc aci cu plăcere.

193 Maidá Vale, London, W. 91 June 15 th, 1926

Stimate d-le Prof. Bărbulescu,

Vă mulțumesc pentru buna-voință ce ați avut a'mi trimete cele doua din urmă numere din „Arhiva“. M'am răcorit citind a-cele articole științifice privitoare la limba și literatura română. Mă unesc cu totul la rezultatele filologice la cari ați ajuns, aprofundând problema așa ziselor elemente paleoslovene în limba română. Dacă s'au strecurat încă câte-va vorbe care se aseamănă cu forme paleoslovene, atunci mi se pare că s'a strecurat în limba poporului prin mijlocirea liturghiei și slujbei bisericești. Iar ceea ce privește marele număr din graiul poporului, a venit, precum ați aratat, cu adevăr numai din limba bulgărească în forma ce a luat-o dupa secolul al 9-lea adică când s'a plămădit, limba modernă bulgărească deosebindu-se cu desăvârșire de cea paleoslavonă.

Am mai citit cu folos celelalte articole, mai ales cele ale Prof. Negrescu, precum și dările de seamă și celelalte notițe toate interesante, menite a îndruma studiul limbei și al literaturii pe o cale sănătoasă științifică.

Sânt acuma pe punctul de plecare în străinătate. Se poate că voiu da târcoală prin țara. Dacă vin și la Iași, nu voiu uita a veni și pela d-voastra. Oricum, la întoarcere voiu căuta a pregăti un studiu de folklor comparativ pentru „Arhiva“. Pe mine mă

nteresează mai cu seamă Povestea Vorbii a lui Anton Pan, precum și ale lui Fabule și Istorioare. De multă vreme deja am cules paralele din literatura lumii pentru multe din ele. Am deja un material destul de însemnat de care se vor folosi alți cercetători, ce vor urma cu studiile lor comparative.

Vă rog să primiți, împreună cu reînnoitele mele mulțumiri, încrederea distinsei mele considerațiuni ce vă păstrez,

D-r M. Gaster

Un ceh despre Basarabia

La Praga a apărut în a. 1925 o carte scrisă în limba cehă cu titlul: *!Besarabie, země rumunská*, „Basarabia pamîntul romînesc“. E scrisă de cehul Jar. Müller.

În ea arată întinderea pămîntului Basarabiei, împărțirea pe județe a acestei provincii, orașele principale cu suprafața și numărul locuitorilor fiecaruia (pag. 3-4); dă apoi un succint istoric al vieții politice a Românilor (pag. 5). Știe despre Moldova, la Cehi numită Multany (u nás nazývanou Multany) ¹⁾ dintre hotarele-i de de mult și că numirea de Basarabia nu se cunoștea înainte de 1812, cînd a fost luată de Ruși; știe și despre retrocedarea celor trei județe (pag. 6). Citează apoi statisticele din 1816, 1856, 1878, 1897, 1912 (pag. 6—8), arătînd descreșterea populației moldovenești (multanských = rumunkých) prin creșterea populației rusești. Arată apoi proveniența Velikorușilor, a Malorușilor și spune (pag. 8) despre aceștia, ca și despre alte naționalități din Basarabia: Evrei, Greci, Armeni, Bulgari, Țigani, că nu sunt autohtoni aici (=narodnosti žijíci v Besarabii nejsou živlem autochtoním). Admite că Nistru nu era graniță poporului romînesc, căci Moldoveni se gasesc pînă la Bug și Nistru. Amintește de Duca Vodă, care la 1681, s'a numit domn moldovean și al Ucrainei (=nazýval se pak pánem Multan a Ukrajiný) și menționează actuala republica moldovenească (pag. 9). Cercetea-

1). Cehii și Polonii numesc cu numele „Multani“ și „Multansko“ nu pe toți Romîni în deobște, adică și pe Munteni, ci numai pe Moldoveni și țara acestora. Cuvîntul Multansko ei l-au format din romînescul „Muntenia“, care înseamnă, după expresia străinilor, tot Valahia (vezi Arhiva XXX, no 3 4, pag. 374).

ză apoi (pag. 9—12) statistica dată la charta lui Alexis Nour, cea dată pe județe de Ion G. Pelivan, pe care-l numește părintele gândirii românești în Basarabia (=otec rumunské narodni myslenky v Besarabii), pe acea de la 1918 (pag. 12) ca și pe a lui Ion I. Nistor, Istoria Basarabiei (pag. 11), a lui Eugen Giurgea în 1921—1922 și cea din 1923 (pag. 12). Vorbește despre cele doua curente naționaliste, pornite în 1905, pentru redeșterea poporului românesc: unul aristocratic, condus de mareșalul Pavel Dicescu, altul democratic, condus de avocatul Gavriiliță.

Crede că, în privința culturală, stăpînirea rusască a fost pentru Romîni mai rea de cît stăpînirea Turcilor (=Vubec po stranice kulturni byla pro Rumuny horsi vláda Rusu než vláda Turku). Mai mare putere zice că a exercitat curentul democratic (pag. 13). Arhiepiscopul Serafim a uzat de toate înaltele demnitați spre imitarea a tot ce e românesc în școala și în biserică. Vorbește apoi despre acțiunea *Cuvîntului Moldovenesc* (Multanské Slovo), despre Sfatul Țării (Rady zem) pag. 14 18 și Unirea Basarabiei în România.

Această broșura, scrisa în limba cehă, prezintă interes pentru noi, Romîni, fiindcă ea ne arată opinia prietenoasă a unui ceh despre drepturile indiscutabile ale Romînilor asupra acestei provincii, în care numai elementul românesc e autohton. Se vede, din cuprinsul ei, că Cehul Iar. Müller se interesează de poporul românesc și ne cunoaște și limba, deoarece vedem că întreaga bibliografie, pe care se sprijine, e în limba romîneasca.

Margareta Ștafănescu

Iarăși despre rotacism

În revista „Graiu și suflet“, II, 2; p. 354—359, d. Al. Rosetti a scris un articol: *Note asupra rotacismului, cu prilejul unei dări de seamă*, în care e vorba despre o recenzie a mea.

În *Arhiva*, XXXII, No. 2, pg 151—156, am recenzat cartea d-lui Al. Rosetti, *Etude sur le rhotacisme en roumain*, Paris 1924. Acolo, m'am opus părerii sale, că rotacismul a dispărut total astăzi din daco-româna și că nu se găsesc urme decât în Istria (pg. 11). Am susținut că acest fonetism există astăzi și în daco-româna și în macedo-româna, fiindcă se găsesc exemple de rotacism pe tot teritoriul românesc.

În Moldova, s'a găsit la scriitorul basarabean Stamatî, la începutul veacului al XIX-lea: *pâr' l. pân' l. până*, iar la Suceava *rapoi l. 'napoi* (vezi Prof. Ilie Bărbulescu, Arhiva XXVIII, No. 2 pg. 204); la Vutcani Jud. Fălciu se zice *pâră, bire* (d. C. N. Bejănaru, XXXI, No. 3—4, pg. 287); însamî am auzit zicându-se în Basarabia și prin Jud. Iași *pâră*, iar la Iași *puroi și punoi*. În Transilvania avem rotacisme la Moți; în Maramureș îl semnalează T. Papahagi, ale cărui exemple sunt citate de d. Al. Roșetti chiar la pg. 16.

La I. A. Gandrea, Graiul din Țara Oașului, București 1907 se găsește *gauros l. găunos, genune-gerune, giurincă l. giuinca, sărune-săruri, l. sãnuni verin, verinos*.

Dar și pentru Moldova și pentru Transilvania avem astăzi relativ puține exemple de rotacism la îndămâna, pentru că ne lipsesc nouă Românilor texte, care să cuprindă nuanțele de vorbire dialectală. Ele se descopăr treptat și la intervale destul de rare, precum destul de rar apar și textele de natură folkloristică sau alte mijloace de informație, cum sunt comunicările d. Bărbulescu care citează în Arhiva, XXXII, No. 2, pg. 150 rotacismele: *arainte, arapoi* din satul Albac din Transilvania, iar eu pe *Arieș*, despre care Victor Motogna (vezi mai sus, pg. 266) își dă părerea că ar fi rotacism din *Anieș*. Acum îmi atrage atenția d. Bărbulescu asupra exemplului *Iriște* din Jud. Vâlcea, în loc de mai vechiu *Iniște*, și pe care l-a aflat în a lui Iorgu Iordan, Rumänische Toponomastik, II și III Theile, Leipzig, 1926, pg. 121, unde se găsește citat și *iriță* pe lângă iniță de la Tiktin, unde e și colectiv iniște și la Pascu.

Deci se găsesc exemple de rotacism nu numai în Moldova și Transilvania, ci și în Muntenia. Dealtfel, eu am admis în Arhiva, XXXII, No. 2, pg. 153 că rotacismul se găsește în toate dialectele limbii românești, pentru că 'am socotit tot rotacisme pe așa numitele pseudo-rotacisme ale lui Rosetti. Exemple ca *sân-geros, sângerare, numere, numărare*, etc. dîn lat. *sanguinosus, sanguinare, nomina, nominare*, etc., au fost probate ca rotacisme de d. Bărbulescu, Arhiva XXVIII, pg. 204—205, ci nu asimilari ori disimilari, pentru că limba a suferit totdeauna mulți n în acelaș cuvânt, fără a simți nevoia de a-i disimila, ba dimpotriva uneori adaoge câte un n pentru comoditate. Aceste exemple se găsesc

pe tot pământul românesc. Pe *verin* ¹⁾, *serin* din macedo-româna le-am considerat provenite din *venin*, *senin* (<lat. *venenum*, *serenus*) cu *n* prefăcut în *r*. Faza cu *n* se recunoaște la Românii din Sârbia, în cuvântul *Sănuni* ²⁾, lepede pe care ling vitele sarea, cf. lat. *salem* < *sare* (vezi discuția d-lui Bărbulescu, Arhiva XXIX, No. 2, pg. 305). Pentru aceste motive am spus în Arhiva XXXII, No. 2, pg. 153, că rotacismul se găsește în toate dialectele limbii române și deci reeasă că și în macedo-româna, ceiace d. Al. Rosetti, loc. cit., pg. 354 îmi socoate erezie, ca și părerea că așa numitele texte rotacizante au putut fi scrise nu numai de cât în regiunea din N. E. Transilvaniei, Maramureșului și teritorului moldovenesc și bucovinean limitrof, ci în altă parte în principate, adică în Moldova pentru care citam documentările d. Bărbulescu din Arhiva XXVIII No. 2, pg. 204. Acolo se documenta solid că e greșită părerea înaintașilor când susțineau că aceste texte s'au scris numai decât în regiunile Maramureșului, datorită influenței husite, pentru că în ele se găsesc rotacisme, fenomen de limbă, special acelei regiuni. Dar D-l Bărbulescu a arătat că se găsesc exemple de rotacisme în documentele moldovenești din veacul al XV și XVI ceiace ne-ar îndreptăți să credem că aceste texte au putut fi scrise și undeva în principate, anume în Moldova.

Dar d. Rosetti nu vrea să ție totdeauna seamă de ce s'a scris înainte-i și că are datoria ca în bibliografie să utilizeze scrierile înaintașilor săi și, în mod critic, să le aprobe sau desaprobe. Dealtfel și D. Gazdaru, un alt recenzent al cărții D-lui Rosetti, tot în Arhiva, XXXII No. 3—4, pg. 305, observă că lipsurile bibliografice în această carte constituiesc o scădere.

D-l Rosetti afirmă că aș fi dat interpretări eronate fonetismelor *bire*, *pîră*, și mă înșel când îi reproșez că nu cunoaște lucrările d-lui Prof. Ilie Bărbulescu, care arătase încă din 1904, care eră valoarea lui Ț în textele rotacizante.

Eu am citat pe *bire* bazată pe comunicarea d-lui Prof. Bejenaru, publicată în Arhiva XXXI, No. 3—4, pg. 287. D-l Rosetti respinge părerea că *bire* e rotacism, pe motivul că d. Be-

1) *Verin*, *verinos*, se găsesc și la I. A. Candrea, op. cit., pg. 53 în graiul din Oaș.

2) În Oaș vezi Candrea. op. cit., pg. 52) se zice *sărune*, *săruni*.

janaru i-ar fi comunicat oral în Iași, Oct. 1923, că „bire se aude în graiul copiilor, iar în graiul oamenilor maturi în sens ironic“. Aici în *Graiul și suflet*, pg. 355, dă oarecare argumente. Procedând științificește, ar fi trebuit să combată parerea că acest fonetism ar fi rotacism, și eră liber s'o facă, la locul cuvenit. Din parte-mi, n'am avut nici un motiv să pun la îndoială o comunicare scrisă a unei persoane demne de încredere, deprins cu cercetările științifice. Și științificește e mai valabilă o comunicare scrisă, față de una orală, cu care vrea să argumenteze în urmă d-sa.

D-l Al. Rosetti nu se îndoiește de existența formei *rapoi*, dar zice că n'o înregistrează, pentrucă „nu e confirmată prin studiile dialectologilor“. Dar aici am de zis că 'n cercetările filologice ce s'au făcut, la noi până acum, nu ne-am bazat numai de cât pe studiile dialectologilor de meserie, ci s'a primit de pretutindenii cuvântul demn de crezut.

Respinge pe *piră* pentrucă apare în regiuni care n'au cunoscut această inovațiune fonetică. Aici eu socot o greșală de procedare în știință: nici hotarele politice, nici situațiunea geografică, nu pot determină concluziunile filologice.

Spune că cunoaște scrierile d-lui Prof. Bărbulescu, dar nu le-a citat pentrucă ele nu aduc vre-o lumină în chestiunea valorii fonetice a lui *ș*.

Dar în *Fonetica alf. cirilic*, 266, 269, în concluzie, d. Bărbulescu arată valoarea lui *ș* foneticește la noi și la Bulgari și proveniența lui grafică, după ce desvoltase aceste pe larg în paginile anterioare. D-l Barbulescu reia discuțiunea despre *î* în *Arhiva*, XXIX, No. 2, pg. 304—305. Tot *Fonetica alf. cirilic*, 231 îi arată ca *ș* pe lângă valoarea de *ă*, *î*, cum crede d. Rosetti, mai are și alte valori fonetice de: *ia*, *ea*, *e*, *ș*=*n*, *u*.

Margareta Ștefănescu

MATERIALE DE FOLKLOR

Povestea Sărăciei

A fost odată un om. Omul acela avea nevastă și o casă de copii. Toată bogăția lui era palmele. Muncea din răspuțeri, fără hodină din zori și până 'n noaptea, cu nevasta și copiii mai mari și nu se înțelegea cu nimic. Hrana nu le mai ajungea nici odată. Când se puneau la masă, să mănânce ce aveau, o masă copiilor și el cu nevasta înghițau în sac. Și nici copiii nu aveau de înbelșugare, ci plângeau și să băteau cu lingurile în cap dela mâncare. Ei, părinții, văzând așa li se însingera inima și li se sdrobea sufletul de atâta durere. Inbramintea lor, un nod în piept și altul în spate, mai rea ca la calici. De încălțăminte, nu se mai vorbea nici iarna. Omul acela așa de obișnuit cu toți ai lui, toată munca și-o făcea la un cumătru al său, om cu dare de mână și chiar putred de bogat; care dă, ca cumătru îi plătea necăjita-i munca mai puțin de cât era sfânta dreptate, neținând nici o socoteală de amărâta-i vieață. S'a tot muncit omul așa mult și bine. De la o vreme, văzând că nu-i nimic de capul lui, s'a luat de gând: Cum să mai traiască și ce să mai facă? Gura bat-o pustiul s'o bata, care scoate fiarele sălbatece din ghizunia lor, care te vâra în focul cel vânat, nu-l slăbea din dragoste de loc, înbrăcarea și încălțarea își răclamau dreptul lor. Greul acesta să facea tot mai mare. De aceea, omul într'o sară, după adormirea odraslelor, zise:

— Nevastă, ce să mai facem și cum să mai trăim?

Muncim de esă foc din noi și degeaba, parcă e un făcut. Imi vine să nu mai traesc și să-mi pui capăt zilelor. Haram de vieața ce-am avut. Altul șade ca un talaghir, nu muncește nimic. Dreptate-i asta, tu ce zici?

— Dă, omule, răspunse femeea, ce să zic? Atâta și-a fost

dat mierticul ¹⁾ ca să trăești, Pune-ți carnea în salamură și rabdă, că poate bunul Dumnezeu, tatal tuturor, care are grijă de toți, odată și odată ne va ajuta și pe noi.

— Știi ce m'am gândit eu, nevastă, să facem ?

— Știu, dacă mi-i spune.

Socotesc bine să ne ducem în toată lumea, că aici nu mai putem trăi. Poate acolo, vom trăi dacă nu bine, cel puțin mai ușor și nu vom mai rabda de toate, ca acum. De aceea, să negătim de drum. Luăm copilașii și avutul nostru, mult, puțin, care este, că dacă n'ai ceva nu-ți dă nimeni, și ne ducem cu Domnul înainte, unde ni vor îndrepta ochii.

— Bine, omule, bine, cum zici așa fac. Poate mai greu ca' aici n'om mai trăi. Bunul Dumnezeu ne va îndrepta și pe noi, că are grija tuturor vietăților. Cel puțin pentru copilașii aceștia, poate nu se va îndură Dumnezeu, că-s nevinovați și așa ni va milui și pe noi.

Intr'o dimineață, de noapte, tare de noapte, s'a sculat omul și a luat nevasta, copiii și ce mai avea și 'a pornit-o la drum. Au mers, au mers până la ameză și atunci au ajuns într'o pădure. Dacă au ajuns în pădurea ceea, au poposit la o fântână. A zis nevasta :

— Barbate-i sfântul soare cruce și eu am ostenit de drum și mi-i foame. De copii ce să mai zic ? Socot ca și tu ești la fel cu noi. Să facem ceva mâncare, să mâncăm, să ne hodinim și pe urmă vom merge înainte, după treaba noastră ; pentru că nu ne alungă din urmă nici turcii, nici tatarii, ca să mergem pe drum ca vai de om ligniți ²⁾ de foame.

— Că bine mai zici, nevastă, parcă și-a eșit hurlubi albi din gură. Așa să facem.

— Ceaun avem, răspunse nevasta, să facem mamăliguța și să ne punem stomacul la cale, cu ce va mai da Dumnezeu. Văăăleu ! iaca ce uitucă ³⁾ sunt ; am avut un bulgăraș de sare și l'am uitat acasă. Destulă treabă, n'am cu ce săra mămăliguța. Iaca așa proastă sunt că, l'am uitat. Doamne, dacă nu-mi vine să-mi dau în cap singura și să mor.

— Taci, femeie, nu te mai crământui ⁴⁾ atâta, că nu-i nimic.

1). Mierticul = Mierticul, popular : o măsură la moară.

2). Ligniți Leșinați.

3). Uitucă - care uită.

4). Crământui = Supăra.

— D'apoi cum nu-i nimic, daca n'am cu ce face treaba și ce mânca; iata plâng copiii de foame. Și mai zici că nu-i nimic? Ooof!

— Nu-i nimic, nevastă, că, iaca ce facem: dacă am uitat-o, trebuie sa murim? *Nu*. Tu stai aici cu copiii și tot ce avem, că eu ma întorc acasă și aduc bulgarașul de sare.

— Bine, dacă vrei să te duci, du-te

— Cum să nu mă duc? Iaca și plec.

Du-te răpede și degrabă și vezi că acolo am uitat și un ulcior. Ii bun de apă. Adă-l și pe acela.

— Aduc totul, acum.

Și s'a dus omul înapoi într'un suflet, a ajuns acasa și a intrat înăuntru. Daca a intrat în casă, a văzut în mijlocul casei o *gânganie*, care strânsese toate cotrențele ¹⁾ din casă și le făcuse grămada în mijlocul odăiei. Ea hajma ²⁾ se vâra pe sub ele și le tot întorcea și le ridica grămada. Omul vazând așa, și ne știind ce-i, ramase uimit, tot uitându-se la minunația ceea. A stat el mult și a privit. Intr'o târzie vreme, pe când omul tot se mai gândea, ce să fie, ce să fie, *gângania* a glăsuț ³⁾ cu grai omenesc:

Așaaa! ai fugit de mine și m'ai lăsat singură aici?

Da, cine ești tu? a întreat-o omul.

— Eu-s *Sărăcia*. Cacă vrei, merg și eu cu tine.

— Hai.

A luat-o el, a pus-o în ulcior, a astupat gura ulciorului c'un stupuș și așa a dus-o la femeie. Cum a ajuns acolo, a spus el, cum a găsit *Sărăcia* și cum a dus-o, din fir în păr.

Vai-de-mine, bărbate, mare pozna ai mai făcut. Cine te-a pus s'o aduci aici? De răul ei, nu ni-am luat lumea în cap? De raul ei, ne-am lasat casa, masa, ce mai aveam, că eram de perit, și de sarit în apă, Vra să zică ea eră pricina de ne mergea așa de rău? Daca-i văzut așa, ce-ai mai căutat? Să-ți fi parut bine, c'am scăpat de ea, să fi ridicat mânele la ceruri și s'o fi lasat la pocnitul ⁴⁾ acolo. Da, 'acum ce facem? Ea fiind cu noi, vom fi tot săraci muritori de foame și nenorociți cât vom trai, ori unde ne vom duce.

1). Cotrențe=Cârpe rele murdare 2). Hajma Mereu.

3). A glăsuț A vorbit. 4). Pocnit Dracu.

— Dă femeie, drept să-ți spun că nu mi-a trecut prin minte nimic din toate acestea și nu mi-am dat seama de o gresala așa de mare. Așa-i omul săracul, supus greșelii : numai Cel-de-Sus nu greșește.

— Foarte rău că nu te-ai gândit, la ceea ce faci. Orice face omul „cu scaun la cap“, măsoară de mai multe ori și apoi tae. Acum nu-i de facut alta, de cât să ne scăpăm de *Sărăcie* ; altfel ne trag câinii pe drumuri și vom fi muritori de foame.

— Bravo, femeie, bine te-ai socotit, bun cap ai, fericite de cine te-a făcut. Eu fără mintea ta așa fi murit. Și, oare, cum și în ce chip să facem și să ne scăpăm de dânsa ?

— Tot eu să-ți spui, tu n'ai cap să te gândești ? Nu ?

— Iaca n'am și daca'i spune, ce ? te pierde Dumnezeu ?

— Eu simt că putem scăpa de ea așa : aproape de aici e un ezer ¹⁾. Să mergem acolo, în mare taină, și eu m'oi vâri în apă, cât voi putea mai înăuntrul ezerului, să svârl ulciorul cu *Sărăcia* cât mai la adânc. De-acolo, nu va mai putea eși și așa ne vom scapa de dânsa. Tu ce zici ?

— Bravo, Bravo !

Zis și făcut.

Pe urmă, au stat la săraca masă, bieții oameni, mâncând ceea-ce vor fi avut și ceea-ce le va fi dat bunul Dumnezeu. Dacă au mâncat, au pornit la drum înapoi acasă, zicându-și în cugetul și în inima lor că, tot mai bine-i la căsuța lor și ca ni-căeri nu-i bine ca la casa omului. Au mers, au mers și au ajuns într'un sat. Iaca colo o femeie hrănea niște găște cu boboci mici, galbeni, frumoși aur nu alta. Văzându-i copiii au zis :

— Uite, mamă, ce boboci frumoși ! Dacă am avea și noi o pereche de boboci, am prinde la sămânță de găște și s'ar înmulți și am avea și noi așa !

Femeea, care hrănea bobocii, auzind copiii vorbind, zise :

— Ce-ți spun copiii, femeie hăi ?

— Ce să spuie ? Ia nebunii de-a lor. Zic că, dacă am avea și noi o pereche de boboci, am prinde la sămânță de găște și s'ar înmulți și am avea găște la fel.

— Iaca le dă mătușa doi boboci.

A luat femeea drumeață bobocii, și copiilor li se umpluse-

1) Ezer iaz.

inima de așa mare bucurie. Să le fi dat cineva o vrabie cu lapte și n'ar fi avut atâta mulțumire sufletească. Ei îi mângâiau, îi sarutau, îi puneau în sân și nu mai știau ce să le facă de bucurie. Par'că apucase pe Dumnezeu de un picior și pace. Pe urmă, au mers înainte. Mai încolo, copiii vad o femeie mulgând o vacă. Cum văd femeea mulgând vaca, ei iar zic :

— Uite, mamă, ce vițel frumos! ce vacă frumoasă! Dacă am avea și noi o vacă cu vițel la fel, am mânca lapte.

Stăpâna vacii, auzind vorba copiilor, zise :

— Ce spune?

— Copilării. Ci-că dacă am avea și noi o vacă cu vițel ca a dunitale, am paște-o, și am mânca lapte.

— Asta spun? întrebă stăpâna vacii.

— Da, asta.

— Veniți la mătușa, copii să vă dau o vacă, din ocol.

S'au dus băeții și le-au dat o vițică ca de doi ani, grăsuța și frumușică minunea lui Dumnezeu. Acum copiilor le era așa de dragă că o pierdeau pe vițică din ochi, par'că ar fi fost un boț de aur. Au lăsat-o și au mers înainte, cât vor fi mers. La o alta casă, copiii văd o femeie care hrănea o scroafă cu niște porci de toată frumusețea. Ei zic iară :

— Uite, mamă, ce porci frumoși. Dacă am avea și noi o purcică, am crește-o, s'ar face mare, s'ar înmulți și așa am prinde și noi la sămânță de porci.

Stăpâna scroafei cu porci, auzind vorba copiilor, întrebă pe mama lor :

— Ce spun copiii tăi, femeie hăi?

— Ce să spuie? Ia nebunii de-a lor. Ci-că dacă am avea și noi o purcică, am prinde la sămânță de porci.

— Veniți la mătușa, să vă deie o purcică.

Au luat băeții și purcica și le era dragă, mama lui Dumnezeu. Pe urmă, au mers tot înainte. Iaca la o casă văd o femeie hrănind o cloșcă, care avea o grămăgioară de pușori, frumoși, vioi, că par'că te apucau de ochi. Copiii iar ziseră :

— Uite, mamă, ce pui frumoși. Dacă am avea și noi o pereche de pui, i-am crește, s'ar face mari și așa am prinde la sămânță de păsări.

— Ce-ți spun copiii, femeie hăi? a întrebat gospodina, care hrănea puii și cloșca.

— Ce să spuie? Ia nebunii copilărești. Spun că dacă am

avea și noi o cloșcă cu pui, i-am ținea, i-am crește și am scăpa la sămânța de găini.

Veniți la matușa, băeți, să va deie o cloșcă cu pui. Au luat copiii și cloșca cu puii și de bucurie par'ca nu mergeau pe pamânt, ci sburau și li se părea că cloșca și puii sunt de aur sadea. Pe urmă, au tot mers cu toate tot înainte. Dupa mai mult drum, au ajuns la locușorul lor mult dorit, scump inimei și sufletului lor. Acum, fiind în casața lor și având: sămânțe de vite, de porci, de găște și de găini aveau atâta bucurie încât nu se poate spune. De aici înainte mergându-i omului celuia toate bine, în scurtă vreme s'a făcut un om cu dare de mână, având de toate, mai mult de cât îi trebuie. Acum, nu se mai duce la cumnatu-sau la muncă. Avea prea multe de facut la el și zece mâini sa fi avut și tot nu-i mai ajungeau. Deci ne mai putând ajunge la toate, tocmea și oameni la lucru cu plată. Cumătră-sa, femeea omului bogat la care omul sărac muncea înainte din zor și pâna în noapte, cu toți ai lui, vâzând ca cumnatul sau acum nu mai vine la muncă la ei, că are de toate, și că mai, mai îi întrece în bogăție, clocotea sângele în ea de rautate. Se gândea, se răsgândea ce să faca, ce sa dreaga, ca sa le strice tot rostul trebei. De aceea, într'o zi s'a luat de vorba cu cumatră-sa :

Doamne, cumatra, sa nu-ți fie cu bánat că te întreb și eu ca prostul. Mare avere aveți; mai, mai ne întreceți pe noi. Innainte n'aveați dupa ce bea apă. Ce-ați făcut de v'ați pricopsit ?

— Iata, cumătra, ce-am făcut: De groaza că nu mai aveam cu ce trai, de greutate și de datorii, ne-am sfătuit în casă și ni-am luat sa ne ducem în toată lumea asta. Și ne-am dus, până am ajuns într'o pădure la o fântâna. Și cât am mers până în vremea aceea, era soarele la amează și nu mâncasem nimic de sara și acum flămânzisem. Și am zis: Iote ce apa frumoasa! Lemne avem și faina, să ne facem mamăligă. Când am căutat în traista, făină era și sarea, un bulgaraș, o uitasem acasă. Și am zis barbatului meu. Du-te acasă de adă bulgărul de sare. Tot te duci acolo, adă și un ulcioraș că mi-i mâna dreaptă la toate, că eu stau aici și te aștept. Altfel nu avem cu ce sara mămliga, că destul nu-i udătură¹⁾; batâr²⁾ sarată sa fie mămliga. Și s'a dus

1) Udătură Carne, brânză ouă, pește etc. 2) Batâr - Macar.

omul, să aducă sarea și ulciorul. Când au ajuns acasă, a văzut o gănganie pe jos umblând, tot strângea cu gura obiele, petici și si le făcea grămăgioară, tot băgându-se pe sub ele. Atunci, a stat omul și s'a uitat la găngania ceea, să vadă ce face. Acum, a vorbit găngania singură : „Așa-i că mai lăsat singură și ai spus că fugi de răul meu“, „Dar cine ești tu?“ „Eu-s sărăcia“ „Bagă-te în ulcior să te iau cu mine“. Ea intrând în ulcior, el a pus stupușul la gura ulciorului, a închis-o acolo și a plecat înapoi. Dacă a ajuns la mine, mi-a spus, cum a găsit sărăcia și cum a adus-o. Eu m'am supărat foarte tare. Ca să scăpăm de dânsa, am aruncat-o în iezerul cutare. Pe urma am stat la masa și mi-am luat drumul înapoi spre bojdeicuța noastră. Viind pe drum, am căpătat sămânțuri de : găște, vite, porci și găini.

De atunci, ne-am pus pe munca și mulțamim bunului Dumnezeu, cum ne merge. N'avem zile de trait, câtă avere. Dorim să aibă așa și dușmanii noștri.

Când a auzit așa femeea omului bogat, a apucat-o *Ducă-să pe pustiu* de ciudă, aproape să crape inima în ea, de răutate. Ce să facă, să-și răsbune, a întrebat :

— Cumătră, îi departe iezerul în care ai aruncat ulciorul cu sărăcia ?

— Cam departe, cumătra, pân la amează în zi de vară abia ajungi.

Femeea omului bogat, auzind cum s'a îmbogățit al de cumătru-său, ș'a pus în gând să le-o facă. Știr'ea îmbogățirei, cum și răsbunarea că nu le-a spus la nimene, nici barbatu-său. Era mare taina, la cap de om. Năcazul îmbogățirei și răsbunarea erau numai în sufletul și în inima ei. A doua zi, dimineață, își ia o sapă, o covată, un hârleț și s'a dus la elesteu și a muncit până sara, ca să strice izetura, să curga apa, sa ramâe ulciorul cu sărăcie, ca să-l ducă iar la cumătru-sau și să-l aducă iar la sapa de lemn, cum fusese mai înainte. Și n'a putut isprăvi lucrul în ziua aceea. Sara s'a întors acasă, cu uneltele de muncă în spate. Dacă a ajuns acasă, a întrebat-o barbatu-sau :

— Unde ai fost, femeie, și ai muncit? Ce munca grea ai făcut, spune-mi și mie! ?

— De când traim noi amândoi, a răspuns ea, toate ți-am spus, dar asta nu ți-o pot spune. Iartă-mă...

Și iar a doua zi dimineața, să scoala de noapte și iar s'a

duș, ș'a muncit, ș'a muncit și sara s'a întors acasă. Și a tot muncit ea așa 30 de zile. În fiecare sară, când venea de la muncă, o întreba barbatu-său și ea n'a vrut să spue niciodată. La 30 de zile a spart, la izetura ezerului; s'a scurs apa din el și ulciorul cu Sărăcia a ramas pe uscat. Atunci ea văzându-și munca obijduită sfârșită cu folos, a simțit cea mai mare bucurie, socotind că de acum își face gustul cu averea cumătru-său și că din nou îl readuce în sărăcie de mai înainte. Dar cum toate în lumea asta au un capăt, așa ă avut capăt și răutatea femeii aceștia. Ea cum a văzut ulciorul pe uscat s'a dus la el, a lua stupușul¹) de la gura ulciorului și a zis ;

— Aici ești Sărăcie?

— Aici.

— Am să te duc înapoi, de unde ai venit.

— Ba eu acolo nu mă mai duc, pentrucă iar mă va mai duce în vre-o apă. Acum, m'ai scôs dumneta, dar de acolo nu mă mai scoate nimene și acolo îmi putrezesc oasele, De acum nu mă mai las de gătul dumitale.

— Ba nu, că eu am să te duc la locul tău.

— Ba nu, că eu de gătul dumitale nu mă mai las.

Și femeea ceea n'a mai putut scapa de Sărăcie. De aceea, azi a pățit una, mâne alta și din un rău tot mai rău înainte. Și omul bogat a tot dat înapoi până a perdut toată averea nici după ce bea apa. Acum și el și femeea, ca să aibă o bucățică de mămăligă și să nu moară de foame munceau la cumătru-său. Și așa a pățit acea fimee cu firea ei prea rea. În loc să facă rău cumătru-său și-a făcut ei și bărbatului ei. De când lumea, cine face rău altuia, lui își face. Vorba veche; „Cine sapă groapa altuia, cade singur în ea“.

Așa a fost povestea Sărăciei.

Am încălecat pe o alună,

Și am spus o poveste bună.

Auzită în Soci—Cârligi, j. Neamț, în 1903, Febr. 25.

N. Mateescu
Institutor—Folklorist

¹ Stupușul=Plute-ciocanu, ciocăniul.

RECENZII

Gaston Esnault, L'imagination populaire. Métaphores occidentales. *Essai sur les valeurs imaginatives concrètes du français parlé en Bass Bretagne comparé avec les patois, parlers techniques et argots français.* Paris, Les Presses Universitaires de France 1925.—348 pag. in 8°.

Graurile populare atrag mereu tot mai mulți studioși. Entuziasmul acesta n'are însă nimic romantic, adică aprioric în el, ci se alimentează din constatări de fapt, care dovedesc marea valoare, din punct de vedere lingvistic și psihologic, a limbajului popular. Cîte păreri considerate altadata ca dogme n'au disparut din circulație, cîte etimologii false, care pe hîrtie și în chip oărecum mecanic satisfăceau 'legile fonetice', n'au cedat altora locul, cîte greșeli nu s'au îndreptat, decînd felul de a vorbi al păturilor sociale inferioare a început a fi cunoscut mai temeinic!

În rîndul lucrărilor născute depe urma acestei mișcări popularizante trebuiește pusă și cartea lui Esnault, al cărei titlu complet îi indică deja natura. Autorul ei nu este un necunoscut, cum s'ar părea la prima vedere. În 1919 a publicat la Paris, Bossard, *Le poilu tel qu'il se parle. Dictionnaire des termes populaires, récents et neufs, employés aux Armées en 1914-1918, étudiés dans leur étymologie, leur développement et leur usage*, operă foarte favorabil primită nu numai de presa beletristică, ci și de acei dintre învățați care, ca Spitzer, de ex. au înțelegere adîncă pentru creațiile lingvistice populare, atît de înrudite ca psihologie cu cele ale poeților. *Le Poilu...* poate sta, supt raportul valorii ei reale, alături de lucrările similare ale lui L. Sainéan, *L'argot des tranchées*. Paris, E. de Boccard 1915 și A. Dauzat, *L'argot de la guerre*. Paris, A. Colin 1918. Dacă autorul ei a rămas totuș mai puțin cunoscut, asta se datorește împrejurării că

E. nu este un lingvist de meserie. Fără a fi un diletant propriu zis, el are în vedere, în scrierile sale, mai mult publicul mare decît pe specialiști. Dela aceștia din urmă a învățat sa se documenteze serios, dovada, între altele, marele număr de opere lingvistice pe care le citează și probează ca le-a și citit cu folos (cf. și bogatul indice dela sfîrșit, pag. 326-345), iar dela diletanți a împrumutat modul de expunere a faptelor, mod placut și atrăgător, menit să nu obosească pe lectorii nedepriși cu operele grele și adesea greoaie ale specialiștilor. În chipul acesta și omul de cultura și lingvistul gasește, fiecare în felul sau, satisfacție la citirea cărților lui E.

Lucrarea de față prezintă aceleași însușiri. Alături de cunoașterea sigură și precisă a limbii franceze în general și a patois-urilor, în primul rînd al celui din Basse-Bretagne, asupra căruia autorul și-a concentrat cu deosebire atenția, întîlnim aici o înțelegere fină și adîncă pentru fenomenele lingvistice, adică ceea ce, cu o vorbă întrebuițată cam des în timpul din urmă, se numește intuiție lingvistică. În aceeași vreme E. se arată a fi la curent cu cercetarile mai nouă și în stare a trage folos din ele. Totuș se pot observa unele lipsuri în aceasta privința. Astfel la înșirarea și explicarea metaforelor aparținînd regnului animal (pag. 82-136) studiile lui Richard Riegler (*Das Tier im Spiegel der Sprache*. Dresden und Leipzig 1907, apoi numeroasele articole și recenzii în *Wörter und Sachen*, *Archivum Romanicum*, *Archiv für das Studium der neueren Sprachen und Literaturen*) l-ar fi ajutat să înțeleaga mai bine unele particularități stilistice franțuzești, căci ar fi gasit acolo paralele din alte limbi, precum și explicații valabile pentru toate fenomenele asemănătoare, întrucît se bazează pe psihologia general omenească, așa cum o cunoaștem din timpuri stravechi. Ca să dau numai un exemplu, voiu cita pag. 97, nota 19: spre a-și lamuri numele franțuzesc al nevăstuicii, *belette* (diminutiv dela adj. *bel*, *belle*), E. crede că intră în joc „la douceur de son poil“. Riegler a dat de mult explicația justă, de natura mitologică: acest cuvînt, pentru care se găsesc analogii în mai multe limbi, a urmarit la început scopul de a se cîștiga bunavoința unui animal socotit primejdios de către oameni (v. nr. trecut al „Arhivei“, pag. 141 urm.).

Pag. 1-51 cuprind discuții teoretice asupra modificărilor semantice, pe care E. le numește metaforă, metonimie, sinecdocă,

etc. Definițiile autorului sînt cît se poate de amănunțite și clare, dar se pune întrebarea dacă între metaforă și celelalte așa numite figur de stil deosebirea este în realitate atît de mare, încît să fie nevoie de o terminologie așa de complicată. Sînt destul de numeroși lingviști care în toate cazurile cercetate de E. se servesc numai de termenul *metaforă*, în sensul larg și etimologic al cuvîntului (cf. germ. *Übertragung*): o expresie, întrebuițată la început și în mod propriu pentru deznignarea unei singure noțiuni, ajunge cu vremea să se aplice unui număr mai mare sau mai mic de noțiuni, care, din diferite motive, par vorbitorului înrudite cu cea originară. Dacă în tratatele de retorică se mai poate vorbi—ceiace încă-i discutabil—de metonimie, sinecdocă ș. a., în lucrările lingvistice aceste denumiri, care ne amintesc prea mult scolasticismul de altădată, ar trebui să dispară cu totul. Distincțiunile așa de fine între un fel de modificare semantică și altul conțin ceva mecanic, și deci artificial, în ele. În realitate limba nu procedează atît de savant la producerea miilor sale de metafore. De multe ori este direct imposibil să sesizăm punctul de atingere între două noțiuni, care a dus la aplicarea aceleiaș numiri amîndoror obiectelor: a fost, la cel din tîiu creator al metaforei, o viziune, care n'a durat decît o clipă, dar a fost de ajuns ca să dea naștere unei modificări de înțeles durabile. Deaceia există și va exista mereu discuție asupra faptului dacă în cutare caz concret avem metaforă propriu zisă sau metonimie ori sinecdocă. Afirmînd că s'a dat părții numele întregului sau viceversa, nu atingem deloc fondul procesului psihologic, pe care se întemeiază crearea unei așa zise metonimii.

Din alt punct de vedere E. pare că ar vrea să reformeze terminologia curentă. Astfel la pag. 6 urm., pentru motive pe care nu-i necesar să le relevez, spune *sématisme*, în loc de *sémantisme*, dar rămîne la *sémantique*, *sémanticien*. Tot așa ni se vorbește la pag. 14 de *syssémantique* într'un înțeles foarte înrudit, dacă nu chiar identic, cu ceiace numim toți *sinonim*. Nu știu dacă aceste inovații terminologice vor prinde.

Interesantă este constatarea că metaforele nu prezintă o morfologie (mai exact ar fi, poate, să zicem sintaxă) specială. Cînd se leagă mai multe cuvinte pentru crearea unei metafore, limba se servește de construcțiile ei gramaticale obișnuite, adică de unirea cuvintelor prin prepoziții sau prin juxtapunere pură și simplă, etc.

Materialul lingvistic studiat de E. este foarte bogat și variat; împărțirea se face, după domeniul de activitate omenească, căruia-i aparține, în mai multe grupe: être vivant, faune, flore, physique, alimentation, vêtement, ustensiles, industrie, agriculture, arts, sport et jeu, société, armée, marine, géographie et histoire, religion. L-a cules în primul rînd din graiul viu, dar a recurs deseori și la izvoare scrise, adică ziare, reviste, scrieri de tot soiul (între care unele din secolele trecute), scrisori, documente, glosare ș. a. Confruntarea cu limba literară, atunci cînd acest lucru se impune și este posibil, o face servindu-se de dicționarele limbii franceze, și nu numai de cele curente, ca Littré, Dictionnaire général, ci și de altele mai vechi. Explicațiile care se dau particularităților stilistice discutate sînt, după natura fiecărui caz în parte, lingvistice, psihologice sau istorice.

Înainte de a sîrși cu această dare de samă, cred interesant și util să notez cîteva expresii, care se regăsesc aidoma, ori aproape, în romînește.

Pag. 61 *ramasser une épingle* 'tomber': cf. rom. *a lua* sau *găsi un franc* id. (la Tecuciu).—Pag. 74 *foetus* 'élève de première année de l'École-Annexe de Médecine navale, etc.': cf. rom. *boboc*, despre începătorii unei cariere, unui studiu ș. a.—Pag. 78 *piquant* 'susceptible', *pointu* 'homme qui tient son rang', pag. 79 *pointu* 'homme qui ne plaisante pas volontiers, désagréable à vivre': rom. *începat* 'supărăcios; dîrz, țanțoș (în atitudine și vorbă)'.—Pag. 95 *petit chat*=*chaton* 'fleur de saule': rom. *mîțisor* (id. cf. și germ. *Kätzchen* id.).—Pag. 99: în limba bretonă pisicile se strigă cu *bis-bis*, *bich-bich*, *bilis*, *bilich*, iar în franceză cu *pspsps*, *bibisb bibich*: toate aceste onomatopeice amintesc mai mult sau mai puțin de rom. *pis-pis*, *pis-pîs*. — Pag. 118-119 *oiseau* și diferite nume de păsări au sensul figurat de 'membre viri': cu aceeași însemnare (organ sexual, în general, la copii) se întrebuițează și rom. *pasăre*, *păsărică* (Tiktin s. v. *pasăre* citează, din Damé, *Terminologie* pag. 32, 49 și alte izvoare, acest cuvînt cu înțelesul de 'Rute des Rindes und des Pferdes').—Pag. 125, nota 53 *se manger la vie* 'se tracasser à l'excès': cf. rom. *a-șî minca viața* id.—Pag. 127 *crapaud* 'boîte de fer dans laquelle tourne le pivot d'une porte' (cu acelaș sens *crapaudine* și *grenouille* în franceza propriu zisă): cf. rom. *broască* (pentru încuiat ușa, poarta, etc.). Dealtfel cuvîntul romînesc denumește o mulțime de alte instrumente (v. *Dicț. Acad.* s. v.) care anuc aminte de me-

tafore înrudite din diverse limbi, discutate în chip foarte interesant de doi filologi străini. E. Tappolet, *Romania* XLIX (1923), pag. 522 derivă pe franc. *verrou*, înregistrat de W. Meyer-Lübke. *Rom. Etym. Wb.* nr. 9260 s. v. *veruculum* 'kleiner Spiess', din lat. *verres* și citează paralele foarte convingătoare franc. *écrou* <lat. *scrofa*, span. *puerca* 'écrou' <lat. *porca*, catal. *truja* 'moyeu' <lat. *troja*. Iar G. Rohlf, în două articole publicate în *Archiv f. das Studium der neueren Spr. u. Lit.* CXLVI (1923), pag. 126 urm. și CXLIX (1925), pag. 78 urm., aduce material nou și bogat din diferite limbi romanice. Astfel în dialecte provenșale, italienești și franțuzești, precum și în limbile literare respective, se numesc 'broască' mai multe obiecte tehnice, a căror trăsătură caracteristică stă în faptul că toate prezintă o cavitate, unde se introduce un instrument oarecare. Mai mult decât atîta: într'un dialect din Italia prima parte a obiectului, aceia în care se viră ceva, este numită cu femininul subst. 'broască', iar partea introdusa, cu masculinul aceluiaș cuvînt. La fel stau lucrurile cu 'scroafa', 'porc', etc. Și alte nume de animale, notate de Rohlf, se întrebuițează în acelaș scop. Exemple se mai găsesc la H. Schuchardt, *Zeitschrift f. rom. Phil.* XXVI (1902), pag. 404, W. v. Wartburg, *Franz. Etym. Wb.* s. v. *auaticula* ș. a. La acestea trebuiesc adaugate rom. *coarbă*, *șepe*, *poarcă* și similare. În toate cazurile citate aici vede Rohlf, cu deplină dreptate, reprezentari de origine sexuală.—Pag. 134 *bigorne* 'coup d'alcool d'un demi-quart': cf. rom. *ciocan* (*de rachiū*).—Pag. 136 *brénique* 'orifice de sexe féminin' (<bret. *brennik* 'Lépas, mollusque univalve adhérent au rocher'), *coquillage* idem: cf. rom. *ghioc* și *scoică*, foarte des întrebuițate cu aceiaș însemnare în graiul popular, cu deosebire în înjurături.—Pag. 144 *dès-là* 'dès ce moment', *en deça* 'après, cela (en passé)', adică adverbe locale cu funcțiune temporară: cf. rom. *de-acî* *înainte* 'de-acum înainte', *maî încolo* 'pe urmă' (cf. *Ce s'a maî întimplat maî încolo? Să viî maî încolo!*).—Pag. 149 *faire des galettes* 'faire des ricochets sur l'eau' (E. spune că *galette* în această metaforă este sinonimul lui *crépe* 'clătîță'): rom. *a mînca mălaie* însemnează la Tecuciu, în graiul copilaresc, 'a arunca cu o piatra deasupra apei așa fel, încît piatra să nu se scufunde, ci, dupăce atinge suprafața apei, să se ridice din nou pentru a repeta aceiaș mișcare de mai multe ori'; de citeori saltă, atîtea mălaie mînîncă azvîrlitorul. Probabil că și în romînește s'a zis la început 'a face mălaie', pentruca apoi, fiind vorba de un lucru de mîn-

care, copiii să schimbe verbul în sesul impus de necesitatea lor fizică cea mai simțită. Cf. germ. *Buttcrbrot(e) werfen* id.—Pag. 163 *Chemise* 'peau du lait bouilli': cf. rom. *cămeșa laptelui, mustului, vinului* ș. a. (macedorom. *teară* 'Haut auf der Milch <lat tela).—Pag. 177 *par bailles* 'à verse, parlant de la pluie' (*baille* 'baquet, cuveau de bois') : rom. *cu cofa, cu găleata* id.; acelaș sens are à *pleines barattes* (pag. 178).—Pag. 202 *cire* 'crotte des oreilles' : rom. *ceară* (din urechi); interesant este că în franțuzește, pentru denumirea aceleiaș noțiuni, există *miel* și deaceia cavitatea urechii externe se chiamă *ruche* (ibid.).—Pag. 209 *mensonge* 'carton servant de bobine, dissimulé dans un peloton de fil' : cf. rom. *minciună* 'un fel de prăfjiture'; ideia comună celor două metafore este înșelarea asupra cantității (ghemul de ață, care are carton mult în el, pare mare, ăra să fie în realitate, tot așa prăjiturile, numite minciuni, prezintă o suprafață întinsă la un volum foarte redus).—Pag. 221 *faire Gilles* 's'enfuir, partir brusquement' : cf. rom. *Radu l-a chemat* sau *Radu să te cheme!* id. Asemănarea între expresia franțuzească și cea românească constă în faptul că ambele conțin un nume propriu; altfel, în privința originii, avem de a face cu lucruri destul de deosebite. Franc. *Gilles* este *Saint Gilles*, serbat la 1 Septembrie, dată care azi încă este termin de închiriere, cum e la noi Sf. Dumitru, în orașul Pontivy, iar mai de mult trebuie să fi fost astfel în toată Bretagne. Așadar, *faire Gilles* a însemnat la început 'a se muta'. În românește, *Radu să te cheme* se datorește, cred, unei etimologii populare : s'a zis și se zice *a rade* (= *a spală*) *putina* pentru 'a fugi, a o șterge'; mai pe urmă s'a stabilit o legătură etimologică între *a rade* și *Radu*, care seamănă atât de bine din punct de vedere fonetic. Că așa trebuie să se fi petrecut lucrul, dovedește, poate, acest fapt, cunoscut mie personal. În Pomirla trăia prin 1913 un locuitor, fost funcționar comunal, numit *Rădulescu*; lumea îi zicea însă *Rade-oală*, și la întrebările mele repetate, dacă acesta-i era numele adevărat, am căpătat totdeauna răspunsuri afirmative. Prin urmare, în mîntea acelui om s'au apropiat etimologic *Radu* și verbul *rad*, astfel că atunci cînd a început să se simtă jenat de numele originar, l-a înlocuit prin presupusul derivat al acestuia.—Pag. 291 *peau-de-diable* 'un fel de ștofă foarte rezistentă' : rom. *piele de drac* id. (materie nu prea groasă, dar strașnic de tare din cauza țesăturii și a lustrului).

Miloje Vasić: „*Arhitektura i Skulptura u Dalmaciji: Crkove.* Beograd 1922, pp. 336 + fig. 225.

Dela istoricului austriac Eitelberger von Edelberg până la Miloje Vasić, profesor la Universitatea din Belgrad, Dalmația a fost studiată sub raportul artistic mai mult ca alte provincii balcanice și prin faptul că monumentele dalmate sunt înrudite cu arte apusene mai bine cunoscute. Vasić se ocupă pe rind de arhitectura și sculptura Dalmației dela finele sec. VIII până la începutul sec. XV, împărțind acest interval în trei perioade: până la mijlocul sec. XI, a doua până la începutul sec. XIII, a treia între 1204—1420. Impărțirea depinde de schimbările politice, granițele mijlocii fiind fixate de domnia regelui croat Petru Krešimir IV (1058—74) și de înființarea imperiului latin de răsărit (1204).

Monumentele primei perioade sunt clasificate după plan: central și basilical. Bisericele centrale sunt de mai multe tipuri: cu baza poligonală și cu cupolă ca Sf. Cruce din Nin, din a doua jumătate a sec. VIII, St. Vid, din Zadar (Zara), biserica din Biliște, St. Martin din Pridraga, St. Nicolae din Nin; cu baza circulară și cu cupolă ca Sf. Maria din Planița, St. Donat și S-ta Ursula din Zadar, S-ta Troița din Poliud. Bisericele în plan basilical se împart în: 1) cu navă mică boltită ca Rijinițe, Lopuška Glavici, Sf. Duima din Šcarlirim, Sf. Varvara din Lombardi, capela M-rei Ratac, câteva biserici din ostroavele Lastov și Braci, Maica Domnului din Lužinam, Sf. Maxim din Police, Sf. Iacob din Dubrovnic, St. Luca din Uzdoli, St. Iurij din Poniceve, și St. Silvestru din Bišev; 2) cu navă mică și cupolă ca St. Luca din Cattaro, S-ta Maria Iufunara, Sf. Nicolae din Dubrovnic și din Selac, St. Sergiu și Bachus din Podi, St. Petru din Pricom; 3) basilici cu mai multe nave ca Sf. Petru din Zadar, Sf. Eufemin și Sf. Nicolae din Spalatto, Sf. Maria din Otok, la care apare și o clopotniță, Sf. Laura și Sf. Nedelia din Zadar, St. Duh din Braci și Sf. Marte din Bihaci; 4) basilici helenistice cu nava mijlocie luminată ca Sf. Varvara din Troghir, de tip cu totul apusean. În două mici capitole sunt studiate elementele arhitectonice — abzide, cupola, pandantive și trompe, arcade, contraforturi, frize, conzole, uși, ferestre—și evoluția tipurilor bisericesti, tratate amănunțit și competent, ceea ce dovedește spiritul științific al autorului.

Tipurile și bisericile mai însemnate din a doua epocă sunt: 1) basilici cu narthex și clopotniță ca Sf. Ispas din Cetinie, ruinele din Jajovici, Sf. Maria din Biskupia și catedrala din Biograd; 2) basilici cu tavanul orizontal de tip apusan, ca San Pietro în Valle din Rab, Sf. Maria cu o impozantă clopotniță dela începutul sec. XII și St. Chrisogon asemenea celor din Italia, ambele din Zadar și domul din insula Veglia; 3) basilici fără clopotniță, cu o absidă și un „deambulatorium“ (portic), ca Sf. Ioan Botezătorul din Rab, singurul exemplu din Dalmația. Unică este și biserica St. Trophim din Cattaro, de plan basic, cu două importante turnuri-clopotnițe la fațadă; este un monument important prin legătura care o face între catedralele din sudul Italiei și bisericile Serbiei bizantine. Dintre monumente sculpturale—studiate pentru ambele epoci—mai însemnate și în ordinea cronologică sunt: ușorii dela Sf. Cruce din Nin, arhivolta intrării dela St. Donat din Zara, ciborium din Cattaro, cancella dela St. Martin din Spalatto, fragmente din decorația plastică a Sf. Marii din Otok, două sarcofagii și ușorii domului din Spalatto, altarul baptisterului din acelaș oraș—toate cu ornamente plate din domeniul geometric și biologic stilizat. Deasupra ușii clopotniței dela domul din Spalatto se reprezintă un grup de sfinți al sculptorului Oton din sec. XI.

După desființarea imperiului bizantin la 1204 Dalmația se bucură de-o înfloritoare stare economică, datorită căreia ajunge centrul căilor occidentale spre orientul slăbit. Influențele apusene sunt acum covârșitoare; biserica e legată strâns de Roma, arta e un compromis romano-gotic, urmele orientale reduse; din Dalmația elementele apusene radiează în întreaga peninsulă balcanică și chiar la nordul Dunării. Se zidește clopotnița domului din Rab, înalta de 70 m., și a domului din Spalatto; frumoasa catedrală din Troghir (Trau) cu atrium, narthex, baptister și clopotniță; Sf. Ioan Botezătorul și Sf. Dominic din acelaș oraș; catedrala din Zara, una din cele mai mari biserici ale Dalmației cu baptister, dar fără narthex; cu minăstirile complicate ale Dominicanilor și Franciscanilor din Dubrovnic se încheie momentelor artistice din această epocă.

Sculptura s'a dezvoltat în trei centre: Troghir, Zara și Spalatto, pentru decorarea bisericelor după toate regulile artei apusene contemporane. Portaluri marețe ca acel apusan al cate-

dralei din Troghir, cu reprezentari de animale, sfinți, scene biblice, înconjurate de cadre vegetale, lucrate în stilul portalurilor romanice din Apulia; unele sculpturi au fost comparate și cu ale portalurilor din Bamberg, Padua și Pisa. Fațada apusană a domului din Zara are trei portaluri, cu decorații mai reduse, asemenea portalului sudic dela Troghir; comparații cu sculpturile transeptului domului din Pisa. Apoi amvonurile catedralelor din Spalatto și Trau, lucrate în stil atico-romantic cu minunate capiteluri; ciborium din Trau, Zara și Sf. Triphon din Cattaro; capitelurile din bisericile Sf. Ana și Sf. Donat din Zara; ușile și jilțurile de lemn ale domului din Spalatto sunt ornate cu relieuri geometrice sau cu scene biblice, care sufăr comparații cu modelele italiene; sicriul de argint al Sf. Simeon din Zara închee seria celor mai artistice monumente sculpturale, care încadrează Dalmația în arta apusană dela finele evului mediu.

Lucrarea d-lui Vasić este de-un neîndoios merit științific, e alcătuită după ultimele date și cerinți. Ne permitem totuși câteva remarce, pe care le am dori să ajungă și la cunoștința sa. Clădirea introductivă dela Sf. Donat din Zara (p. 17) este fără îndoială un narthex, așa cum se regăsește la Sf. Vital din Ravenna, cu care planul general are foarte multe asemănări. Clădirile nenumărate în plan basilical (Sf. Iacob din Dubrovnic, Sf. Maria din Lujina și a.) sau tricone (Sf. Martin din Pridraga), cu brațul vestic împărțit prin „pieds-droits“ în mai multe compartimente, au un model mai vechi, venit din Siria și Anatolia (Scupi de ex.) prin Grecia (bisericele din Chios) și răspândit până 'n Spania (Sf. Petru din Pons). Cași alți autori străini, nici d. Vasić nu este fixat asupra definiției atriumului, confundându-l cu exonarthexul (pag. 49—53) dela Sf. Maria din Otok. În terminologia artei creștine e bine stabilit că atrium este o curte cu totul înafara corpului principal de cladire al bisericii. St. Triphon din Cattaro poate fi comparat după turnurile-clopotnițe dela fațadă nu numai cu bisericile din sudul Italiei, ci și cu acele din Siria (Turmaniu), de unde a venit acest element arhitectonic pentru întreaga artă bizantină-europeană.

Un index detaliat și frumoase reproduceri desăvârșesc aparatul tehnic al lucrării, una din cele mai cuprinzătoare monografii asupra artelor balcanice.

Dr. P. Constantinescu-Iași

Th. Capidan, *Petru Maior și Arominii*. Junimea Literară. XII (1923) pag. 63—69.

Th. Capidan, *Arominismele din dialectul daco-român și problemele care se leagă de ele*. Comunicare făcută la Congresul filologilor români, ținut la București în 13, 14 și 15 Aprilie 1925. Junimea Literară XIV (1925) pag. 275—291.

Constantin Lacea, *Sînt în Transilvania așezări de Romîni veniți din sudul Dunării sau nu sînt?* Extras din Dacoromania Anul IV (1926). Cluj, 1926, pag. 18.

După despărțirea poporului românesc în cele trei mari ramuri, dacoromîn, macedoromîn și istroromîn, izolarea dintre ele și dialectele respective n'a fost ceva definitiv și complet. Ocupația de păstori, chervanagii și negustori a Românilor sudici, precum și unele evenimente politice au facilitat un contact între ei și Dacoromîni. Urme de-ale acestui contact se pot constata în unele particularități lingvistice din dacoromîna și în unele așezări de Romîni din sud stabiliți de a stînga Dunării.

În cele două capitale ale fostei Austo-Ungarii erau coloniile de Macedoromîni din mijlocul cărora au răsărit scriitorii Roja și Boiagi, cu care au avut relații culturale unii Transilvăneni ca Petru Maior. În Polonia se stabiliseră de timpuriu, odată cu Grecii cu care emigraseră, mulți negustori macedoromîni. Un *Dziani Coreși* din anul 1595, la Lemberg, era Romîn din sud, după cum îl arată numele (vezi Ciobanu, Contribuțiuni privitoare la originea și moartea Mitropolitului Moldovei Dosofteiu, București, 1920 pag. 10—11). Aceeași origine are familia Papară care a dat Moldovei pe Dosofteiu. Spre vest au ajuns pînă în Veneția Romîni de sud, atestați ca negustori în sec. XVII de N. Iorga, Cîteva știri despre comerțul nostru în veacurile al XVII-lea și XVIII-lea. Anal. Acad. Rom. Ser. II, Tom. XXXVII Mem. Secț. ist. Buc. 1915 p. 313. Nu este deci exclus ca asemenea colonii să se fi stabilit și printre Dacoromîni. De altfel, drumul spre Polonia trecea prin țările romînești.

Încercări de a se proba existența de așezări macedoromîne în nordul Dunării s'au făcut de învățații romîni, cu începere dela 1877 cînd N. Densusianu, într'un studiu publicat în Columna lui Traian, încearcă sa probeze că Romîni din Sacele sînt urmașii unei colonii de Macedoromîni. În cadrul acestor încercări intră studiile recenzate acum.

Th. Capidan în articolul *Petru Maior și Arominii* cercetează relațiile dintre scriitorul ardelean și scriitorii aromini contemporani cu el și stabilește influența acestor scriitori asupra lui Petru Maior, influență manifestată în introducerea citorva forme și cuvinte macedoromîne, cu scopul de a înlocui unele cuvinte de origine slavă. Aceste cuvinte aflate de Capidan în două din scrierile lui P. Maior, *Istoria pentru începutul Romînilor din Dacia și Dialogu pentru începutul limbii romîne între nepot și unchiu*, sînt următoarele: *dimîndu* 'poruncesc', *masturi* 'meșteri', *amîn* 'zăbovesc', *custă*, *lipsește* 'trebuie', *vrut*, -ă 'iubit, -ă' *păituescu* 'tocnesc', *îndoapir* 'sprijinesc', *înveriga* 'încunjura, împresura', *plagă* 'rană' care ar putea fi și latinesc, *pleguescu* 'rănescu', *ermu*, -ă 'pustiu', *fărmeca* 'otrăvi', *escu* 'sînt', *etă* 'veac', *căștigă* 'grije', *ma* 'dar'.— Printr'o cercetare mai minuțioasă s'ar descoperi poate mai multe macedoromînisme în Petru Maior, decît cele înșirate de Capidan. G. Pascu în vol. III din *Istoria literaturii romîne din sec. XVIII, Epoca lui Clain, Șincai și Maior*, în manuscris, posedă o listă mai bogată, în senzul că cuprinde toate macedoromînismele și din celelalte scrieri ale lui Petru Maior.

În *Aromînismele din dialectul dacoromîn și problemele care se leagă de ele*, Capidan atacă o chestiune și mai importantă, anume aceea a concluziilor istorice care se pot trage din admiterea că în dacoromîna se găsesc fonetisme, forme gramaticale și cuvinte de origine macedoromînă. Isoarele istorice nu pomenesc despre o mișcare dela sud la nord. În lipsa lor, s'ar putea recurge la mijloace lingvistice care să probeze că după sec. X contactul dintre Romîni de sud și cei din nord n'a fost întrerupt. După ce face istoricul chestiei, autorul discută fiecare element considerat particularitate aromînească în dacoromîna și nu află niciunul a căruia origine sudică să fie incontestabilă, ci vede în ele simple paralelisme. Lipsa de elemente sigur macedoromîne alături de lipsa de știri istorice în care să se pomenească despre o mișcare a Romînilor dela sud spre nord ar fi probe că asemenea mișcări nu s'au petrecut. „Nu zic că în dialectul dacor. nu s'ar putea găsi vreodată și aromînisme. *Susțin numai că cele relevate pără acum, nu se pot dovedi ca atari*, după cum nu s'a putut găsi încă nici-o mărturie istorică sigură despre o mișcare a populațiunilor romînești din sud la ordul Dunării“ (pag. 289).n

De observat:

1. Capidan înșiră mai întâi tot ce s'a relevat pîna la el ca aromînisme în dialectul dacoromîn și apoi le discută. Cuvîntul *amiroană* însă, înșirat la pag. 280, e lasat nediscutat la locul respectiv dela pag. 287. Existența acestui cuvînt în graiul Săcelelenilor, pusă la îndoială de autor (nota 1 pag. 280), este probată de Ov. Densusianu, Grai și suflet II 348-350, de unde se mai vede că este de origine sigur macedoromînă.

2. Prezența numai de cuvinte macedoromîne în dialectul dacoromîn nu poate proba „*continuitatea*“ trecerilor de populații romînești din sud la nord, cum crede Capidan p. 275. Aceste treceri *continue* s'ar proba prin niscaiva forme gramaticale care se împrumută mai greu, sau mai ales prin fonetisme care se propagă foarte anevoie. Iar fnetismul palatalizării labialelor, cum just observă Capidan, nu e de origine macedoromînă și nici nu e de dată așa de nouă (Sec. XVI, XVII) cum credeau Gaster și Șăineanu. (În ediția 2-a a *Istoriei filologiei romîne*, 1895 pag. 64 nota 1, Șăineanu părăsește părerea exprimată în ediția 1-a pe care o citează Capidan p. 277). Dl. Al. Philippide, la cursul dela Universitate, cînd înregistrează toate pomenirile despre Romîni, făcute în izvoarele istorice înainte de întemeerea principatelor, scoate la iveală sub anul 1156 numele-poreclă Ținți Luki, care arată lămurit că palatalizarea labialelor exista în sec. XII. Tot astfel nici formele gramaticale date ca macedoromîne nu se pot dovedi ca atare. Treceri *continue* foarte probabil deci că nici n'au fost. Is mai probabile trecerile de grupuri mici, sau de familii izolate, cum admite Capidan 291, și la intervale de timp, și pentru probarea acestora sînt suficiente și numai cuvinte de origine sudică. Nu este apoi exclus ca cele discutate de autor sa fie aromînisme veritabile, de felul lui *amiroană*, nu numai simple paralelisme. Lista lor poate fi îmbogățită acum cu cele relevate de T. Papahagi în *Graiul și folklorul Maramureșului*, București 1925 pag. LXXXI.

3. Alături de Petru Maior, socotit de Capidan în nota 1 pag. 291 ca singurul la care găsim adevărate aromînisme, eu voi încerca, într'un articol care se va publica aiurea, să adaug și pe Dosofteiu.

C. Lacea în studiul extras din Dacoromania IV, probează

cu evidență, pe bază de dovezi istorice, etnografice și filologice că Românii din Brașov, porecliți *Trocari* sînt proveniți dintr'o colonie de Meglenoromîni, refugiați de frica Turcilor la anul 1392 în nordul Dunării. Autorul exploatează datele istorice din colecția Quellen zur Geschichte der Stadt Brassó și pe baza lor află că în 1392 eu venit Bulgari ca lucrători zidari la clădirea bisericii sasești din Brașov. Printre Bulgarii veniți au fost sigur și Romîni. Cronicele îi numesc pe toți Bulgari, dar din alte nume proprii însoțite de atributul *Bulgarus*, aflate în documentele sasești din Brașov, ca Șerb Bulgarus, Roman Bulgarus, Catană Bulgarus Birsan Bulgarus, Costea Hoțul Bulgarus etc., se vede lămurit că erau Romîni și că „*Bulgarus*“ avea senz geografic, nu etnic. După ce apoi remarcă asemănarea în ce privește îmbrăcămîntea între Romîni din sud și Trocarii din Brașov, Lacea pune la contribuție și lingvistica.

Probele cele mai convingătoare scoase din acest domeniu sînt două: ț înloc de ă în țelor (din cîntarea „Cristos a înviat“: și țelor din mormînturi) păstrat numai în această ocazie, prin virtutea tradiției religioase, ca o reminiscență din graiul de alta dată, și cuvîntul *june* cu acelaș înțeles ca la Meglenoromîni.

Dintre Meglenoromîni, cu acei din Țirnareca se aseamănă mai mult acești Trocari.

D. Găzdaru.

Ioan Budai—Deleanu. Țiganiada Poemă eroi-comică în 12 cînturi. Publicată în forma definitivă din 1800—1812, cu introducere, indice de nume și glosar de **Gheorghe Cardaș**. București. Editura Casei Școalelor, 1925, XLI+499 pag.

Ediții bune pentru textele vechi romînești și pentru scriitorii vechi, sau chiar mai noi, sînt extrem de rare. Niciun scriitor din sec. XVIII și XIX nu se bucura de o ediție critică ireproșabilă. Numai pentru sec. XVI și XVII avem cîteva ediții îngrijit făcute. Sînt apoi unii scriitori care n'au văzut de loc lumina tiparului s'au n'au apărut în întregime. În această vreme însă, unele edituri speculează gustul pentru senzațional cu publicarea de autori mărunți și nuli ca valoare literară. De aceea apariția din cînd în cînd a scriitorilor romîni mai vechi sau a celor așa numiți clasici, în ediții chiar mai puțin bune, poate fi considerată ca o faptă bună.

Un merit deosebit și-a cîștigat G. Cardaș prin publicarea manuscrisului B al Țiganiadei lui Budai-Deleanu. Toate celelalte ediții de pînă acum ale Țiganiadei (ediția Codrescu în Buciumul Român, ed. V. Oniț, ed. din revista Munca și ed. Adamescu) sînt făcute de pe manuscrisul A, adică de pe prima redacție a acestei poeme, care este mult inferioară redacției din manuscrisul B.

Intenția lui Cardaș și realizarea ei este o mică distanță care poate fi suprimată la o apropiată reeditare.

Va fi nevoie de un aparat critic în care să se dea variantele primului manuscris. Punctuația greșită a manuscrisului trebuie înlocuită, iar transcrierea cu litere latine a textului păstrat cu chirilice trebuie făcută cu consecvența pe care Cardaș o făgăduiește (pag. XL) dar nu o îndeplinește (vezi Revista Istorică XI, 1925, p. 134-136). Poema lui Budai-Deleanu trebuie privită și din punct de vedere filologic, nu cum spune editorul pag, XLI: „...opera lui Budai trebuie considerată ca atare; și nu privită ca un document filologic“. Limba din Țiganiada este foarte interesantă prin latinismele introduse de autor, prin numeroasele cuvinte dialectale neînregistrate în glosarele apărute, prin cîteva neologisme și cuvinte formate de autor, atunci cînd regulile versificației îl constrîngeau. De aceea glosarul dela srișitul ediției, foarte sărac, trebuie completat.

Înșir cîteva din cuvintele care au scăpat atenției editorului sau care din vreun considerent oarecare au fost omise din glosar: *eroe* pag. 2, *maresufleția* 2, *jucăreauă* 3, *sîntariu* 3. *metahirisi* 11, *vînciune* 23, *plumîni* 31, *șperlite* 41, *ducu* 'conducătorul' 43, *rîtmă* 54, 77, *pungace* 68, *deadepărată* 78, *Ileana Cosinteană* 102, *scopos* 123, 150, *pesteală* 131, *pedestru* 137, *Jorgiu* 137, *Sin-Giorgiu* 137 însă *Sin-Giorț* 139, *limbă vorbeață* 140, *vînzariu* 143, *onor* 143, *dovede* 144, *pîvoiul* 145, *deșmîntă* 150, *gevoție* 'diavolie' 152, *vîrgoli* 155, *soroacă* 155, „*pădurănească* 153, *cîrlibate* 193, *vîntă* 204, *ocarnică* 205, *Velzävuv* 209, „*cătine* 213, *uităciune* 223, *făptoare* 224, *inimînd* 229, *aame* ! 236, 401, *lață* 252, *bălțele* 259, *învolgînd* 260, *vocea* 262, *ocrotniță* 275, *cescuțurile* 276, *scîrbeață* 295, *pălmită* 300, *cricală* 317, *căpăuaș* 321, *pinară-pinere* 323, 324, 325, *văloaie* 330, *brea* 'bre' 338, *eutenă* 339, *ruptoși* 354, *ciocotnițire* 296, *smîntă* 413, *obsigă* 445.

Țiganiada se bucură de favoarea programului școlar din licee, așa că o nouă ediție superioară acesteia nu va întârzia mult. E de dicit să se editeze și poemul *Trei viteji*, a căruia publicare chiar o făgăduiește Cardaș (pag. X).

D. Găzdaru.

Iacob Antonovici, *Episcopul Hușilor, Documente bîrlădene*, vol. IV (Bîrlad, 1924), 382 p., un facsimil și fotografia peceței târgului; vol. V (Huși 1926), 326 p.

P. S. Episcop Iacov Antonovici al Hușilor continuă să dea la iveala felurite știri privitoare la viața din trecut a orașului Bîrlad.

Incontestabil, întocmitorul conștiincios al monografiei acestui oraș va utiliza, negreșit, aceste felurite „documente bîrlădene” și va putea culege importante informațiuni.

Volumul V cuprinde doua condice de socotele ale bisericilor Sfântul Neculai (Tuchilă) și Sfinții Voevozi, apoi știri despre școalele de pe lângă bisericile din Bîrlad, panegirice și necroloage, memorii, diverse alte însemnări ale Sale proprii sau relatări de la alte persoane—și toate acestea la un loc reconstituiesc viața acestui orașel în veacul al XIX-lea.

Volumul IV cuprinde „acte de la mulți șoltuzi și dregători ai Bîrladului și alte acte vechi”. Are 8 documente din veacul XV; două din ele fiind anterioare domniei lui Ștefan cel Mare. Unele sunt decizii domnești, altele sunt scrisori de ale boierilor către subalternii lor. În acest volum, observăm că: P. S. S. notează, în diferite rânduri, ca unele dintre satele din vechime au dispărut; astfel satele *Bahnari* (p. 23, 100, 165) și *Vorniceni* (p. 23), *Drăgumănești* (p. 36). Informațiunea aceasta este foarte prețioasă în cercetările asupra toponimiei românești (vezi discuția mea din *Elementele ruseși-rutene din limba românească și vec'imea lor*, p. 89-90 cf. și Radu Rosetti, *Pământul, sătenii și stăpînii în Moldova*, I, București 1907, p. 108),

Gasim unele fonetisme interesante. Astfel la p. 1 numele propriu *Hirlea* (șoltuzul) într'un document de la 1434 în care avem fonetismul prefacerii lui g în h din cuvântul, asemenea obișnuit la Români, ca nume de familie, *Girlea* (se aude la Iași, cf. în Basarabia *Ghirlea*), prefacere datorită influenței rusești-rutene a-

supra limbii noastre (vezi Margareta Ștefănescu, *Elementele ru-sești-rutene...* p. 38, 84—85). Găsim din nou rotacismul *păr* l de *pînă* (p. 307) remarcat deja în Moldova în Fălticeni-Suceava și la Vutcani (vezi în acest număr al Arhivei p. 272). Observăm unele transcrieri defectuoase de documente, scrise cu chirilica, d. ex.: *gpdarâ* (p. 148, 149), sau *gospodinâ* velealu (p. 338), în loc de *g(os)p(o)dar*, *gospodin* veleal, căci **z** final se scrie aproape numai ortografic în textele noastre slavo române; asemenea *Brîlad*, *prîgar*, *trîgu* (p. 74, 199—200), *Brlad* (p. 91), *Pricălaboai*e (p. 81) în loc de *Bîrlad*, *Pîrgari*, *tîrg*, *Pîrcalaboai*e, deoarece avem a face cu *r* sonans care în pronunțare suna *îr* (vezi Prof. Ilie Barbulescu, *Fonetica alfabetului cirilic*, p. 423).

Ambele aceste volume sunt folositoare. Mai important e volumul V, deoarece scoate la iveală material informator needitat încă, pe când în volumul IV dă și documente deja tiparite de d. Gh. Ghibănescu, de Codrescu și Ion Bogdan.

Margareta Ștefănescu

O. G. Lecca, *Neamul românesc* (Formarea lui și influențele străine. Sinteză etnologică), „Viața Românească, anul XVIII, No. 5—6, p. 190—210 și No. 7—8, p. 62—84.

De la început am avut impresia că am avea a face cu un studiu didactic și de popularizarea științei, într-o formă succintă, dar precisă. În urmă însă, m'am convins că e mai mult produsul și expresia fantezistă a scriitorului, socotind după modul neștiințific cum tratează D-sa unele chestiuni.

Astfel d. Lecca afirmă greșit că numiri ca: *Grădiște*, *Slobozii*, *Siliști*, *Ocne* nu se pot considera ca ramase dela Slavi (p. 64), deoarece se știe astăzi de toți cei ce sunt în curent cu știința că *Grădiște* sl. *grad* „cetate“ + *—iște* (sufix slav), *Siliști* (sg. *siliște*) = sl. *selo* „sat, cîmp, regiune“ - suf. *—iște* ¹⁾, *Slobozii* (sg. *Slobozia*) = sl. *sloboda* „un sat mare“, *Ocnă* (pl. *ocne*) = sl. *okno* „ochiu“ (cf. nsl. *okno* „Quellgrund“¹⁾). Aceste cuvinte se găsesc în toate limbile slave.

Nu e exact că toponimia slavă se reduce simțitor dacă avem în vedere vocabularul românesc de origină slavă. E lucru

1) În limbile slave chiar există cuvîntul *seliște* „loc unde a fost un sat“.

cert în știință că toponimia românească ofera un foarte mare număr de numiri slave; unele prin rădăcina lor, altele prin sufix și destul de multe prin rădăcină și sufix. Numai rusești-rutene avem 59 teme (radicale) și 10 sufixe; în totul, 548 localități al căror nume au tema rusească și alte 321 localități cu nume care, indiferent de etimologia radicalului, au sufix rusesc, ori specific rutean, cum am arătat în teza mea de doctorat „*Elementele rusești-rutene din limba românească și vechimea lor*, Iași 1924, p. 104—106.

În ceia ce privește legăturile noastre cu Sirbii, nu le-am avut mai ales în Oltenia, cum se exprimă d. Lecca, p. 65, ci și în restul Munteniei și al Moldovei, cum arată d. Prof. Ilie Barbulescu în studiul său *Relations des Roumains avec les Serbes, les Bulgares, les Grecs et la Croatie*, Iași 1912.

Margareta Ștefănescu

N. Drăganu, *Mihail Halici*. Extras din „Dacoromania“, Anul IV (1926), p. 77—168.

În acest studiu, N. Drăganu ne aduce ca parte nouă de contribuție, pentru istoria literaturii românești din veacul al XVII-lea, unele notițe biografice cu privire la poetul caransebeșean Mihail Halici, despre care se știe până acum numai că a compus o oda adresată bunului sau prieten, Páriz Pápai, la 1674.

Autorul atribue lui Mihail Halici acel *Dictionarium Valachico-Latinum*, atribuit unui Anonymus Lugoshiensis, de Hasdeu, sau unui Anonymus Caransiebesensis, de Gr. Crețu și se sprijine pe credința că în el s'ar fi aflând multe sasisme și ungurisme. Teoria săsismelor, aplicată și la acest text, nu poate fi admisă decât în parte.

Admitem, fără îndoială, ca în vorbirea și scrisul lui Halici se va fi aflând săsisme, în conformitate cu datele biografice, care ne arată că el a învățat la școli sasești și a fost influențat culturalicește de sași (vezi prietenii sale cu Franck V. Frankenstein, poliglotul și versificatorul și cu Páriz Pápai, care a scris un dicționar). Dar în ceia ce privește ortografia întrebuintată de Halici trebuie să fim mai circumspecți; nu toate aspectele grafice, citate de d. Drăganu ca săsisme, corespund numai decît realității, deoarece, unele dintre ele pot fi și greșeli de ale zețarilor și tipo-

grafilor. Și apoi astfel de greșeli nu ne indică întotdeauna, în mod sigur, locul, unde s'au făcut tipăriturile și nici originea lucrătorilor, cu atât mai puțin pe a autorului. Ele se datoresc faptului că, de cele mai multe ori, acești lucrători au înainte-le un text scris pe care nu-l înțeleg, fie din cauza lipsei lor de cultură în materie, fie că scrisul nu e destul de citeț.

Astfel grafiile nu-s totdeauna fonetisme reale, nici maniere grafice datorite unor anumite reguli ortografice, ci analogiilor grafice și uneori unor lapsus calami, cum zice d. Bărbulescu, *Arhiva XXXII* (1925), No. 1, p. 1—29. Citez din Arhiva exemplele: *scrisore, forte bine, sî trîiți, domnișari, la prima var*, scrise de romîni neaoși, dar lipsiți de cultură, în loc de corect: *scrisoare, foarte bine, să trăiți, domnișoarei, la primavară*; astfel de exemple, conform teoriei sasismelor, cercetătorul greșit le-ar atribui unor străini...sași.

Și ca să mai dau încă un exemplu; în *Dottrina Christiana tradotta in lingua valacha dal padre Vito Pilutio in Roma 1677* (la Moses Gaster Chrestomatie română, I p. 226—227) nu e vorba de ortografie sasă și totuși găsim: a pentru ă (Krstineska), i pentru e (ensilege=înțelege), u pentru v (suint=svânt, sfânt), sfânt), e pentru ă (Kecie=căci), ie pentru i (Kecie=căci), e pentru î (punend=punând, en=în), a pentru ă (Ispasitorul=Ispășitorului), etc.

Margareta Ștefănescu

P. P. Panaitescu, Nicolas Spathar Milesu (1636—1808)
Paris 1925.

Asupra personalității eruditului boer moldovean s'au scris nenumărate opere. Francezul Picot (Nicolas Spathar Milesu, în E. Legrand, *Bibliographie Hellénique*, Paris 1896 vol. IV 62—104) apoi rușii Mihailovschi, Arsenieff, Syrcu, Novicov, Kedrov etc., englezul Baddeley, în sfârșit la noi Hașdeu ne-au dat ample relații despre veața cu adevărat extraordinară a spătarului original din ținutul Vasluiului. În urma lui Hașdeu, Xenopol (în *Istoria Românilor din Dacia Trajană*, vol. IV) d. Iorga (în *legatură cu biblia dela 1688 și biblia dela 1667 a lui Nicolae Milesu*, An. Acad. Rom. Buc, 1915) apoi d. Gh. Ghibănescu (Un manuscript vechiu românesc din sec. XVII, *Arhiva* 21 (1910) și

G. Pascu (O psaltire de Milescu ? Arhiva 28 1921) s'au ocupat de personalitatea și opera marelui cărturar moldovan. Cea mai nouă biografie a sa, în românește, ne-a dat-o d. prof. G. Pascu în Istoria literaturii române din sec. XVII Iași 1922.

D. P. P. Panaitescu bazându-se pe aceleași isvoare pe care le-au utilizat și înaintașii săi, ne dă în limba franceză o nouă lucrare de ansamblu asupra vieții și operei spatarului Milescu, folositoare prin aceia că ne scutește a ne adresa atâtor surse atunci când am voi să ne informăm despre eruditul scriitor moldovean. Lucrarea domniei sale mai era necesară și prin faptul că cele mai principale studii asupra acestui scriitor sunt în limba rusă, puțin accesibilă nouă Românilor, iar opera în englezește a lui Baddeley—Rusia, Mongolia, China—pe care d. P. P. a urmat-o în unele părți ale lucrării sale, nu poate fi folosită de publicul mare român tot din aceleași motive. Acesta este meritul autorului și justificarea lucrării ce ne-a dat.

Autorul tratează în capitolul I orginea familiei lui Milescu, educația sa, cariera politică din principate și operele din prima perioadă a vieții, culminând în traducerea bibliei care a stat la baza bibliei din 1688 a lui Șerban Cantacuzino (căci arhiereul Gherman, frații Greceanu și episcopul Mitrofan însărcinați de Domnul muntean cu această operă, n'au făcut altceva decât au revizuit textul lui Milescu, (cf. Pascu, Ist. lit. rom. în sec. XVII, 94) utilizând știrile ce ni le dau, cronica lui Neculcea, scrisorile patriarhului Dosithei al Ierusalimului, scrisoarea hatmanului Hăbășescu către Nicolai Spatar (publicată de Arsenieff) precum și studiile învățaților Osvanicof, Malicevschi, Muraiev, Belocurov, Soloviev, Iatzimirschi etc. În afară de biblie a mai scris, tot în această epocă a vieții sale, o psaltire (despre paternitatea căreia autorul pare că se îndoiește) precum și o lucrare istorică asupra icoanei făcătoare de minuni a maicei domnului (publicata în românește de Melhisedec în Cronica Romanului II 87 și de V. Drăghiceanu, în Convorbiri literare, 1915 precum și în rusește de Iatzimirschi în Journal du ministère de l'instruction publique russe, Octombrie 1903.) Tot acum a scris Milescu, probabil, „Carte cu multe întrebări foarte de folos pentru multe trebi ale credinții noastre talmăcită de Nicolai Spatarul în anul 1661 Ghenar 10“ manuscris ce se află în posesiunea Academiei române ceeace d. P. Panaitescu a scăpat din vedere a ne spune

mărginindu-se a ne cita numai lucrarea, în lista bibliografică a operilor lui Miclescu anexată la sfârșitul lucrării sale.

Nicolae Spătarul și-a făcut, datorită culturii sale o rapidă carieră politică sub Gheorghe Ștefan, menținându-se sub Gheorghe Ghica și apoi sub Ștefăniță, fiul lui Vasile Lupu, când, u-neltind contra domnului, fu prins și însemnat la nas perzându-și astfel situația dobândită. După disgrațierea sa, Miclescu ia drumul pribegiei trecând în Muntenia de aici la Constantinopol, apoi în occident unde se întâlnește cu fostul său domnitor Gheorghe Ștefan.

Epoca aceasta, cea mai agitată din veața sa, autorul o tratează în capitolul II, după puținile știri ce le avem în Neculce, Foy dela Nouvelle (Relation curieuse et nouvelle de Moscovie, Paris 1698) Arnolt et Nicole (La pépétue dela Foy de l'église catholique, Paris 1704) precum și după studiile autorilor ruși citați mai înainte, în special Syrcu și Arsenieff. De acum datează scrierile lui Miclescu: *Enchiridron*, în latinește singura lucrare tipărită în timpul vieții sale, precum și o mică rugăciune de seară tradusă probabil din slavonește pentru Gheorghe Ștefan, pribeag acum la Stettin.

Marea personalitate a lui Miclescu iese însă în evidență prin activitatea sa în Rusia, unde îl găsim după 1671 trimis și recomandat extrem de elogios țarului de către patriarhul Dositheiu al Ierusalimului, căruia acela îi ceruse un cunoscător al mai multor limbi pentru trebuințele împărăției. „In zădar i s'ar căuta un altul asemenea“ și „D-zeu este acela care vi-l trimite“ erau cuvintele cu care patriarhul îl gratifica Țarului.

Autorul împarte vremea petrecută în Rusia de marele moldovean în 3 părți corespunzând la 3 capitole deosebite: 1) Înainte de călătoria în China când Miclescu nu jucă decât un rol secundar, în care timp însă își făcu numeroase cunoștințe printre oameni puternici ai Rusiei și când scrie: *Arithmologon, Povestire asupra Sibilelor, Cele nouă muze și 7 acte liberale, Alegerea la tron a țarului Mihail Feodorovici, Cartea împăraților și Despre construcția catedralei Sf. Sofia dela Constantinopol*; apoi, 2) Călătoria în China 1675—1678 ale cărei peripeții le cunoaștem până în ultimele amănunte dela însuși Miclescu care ni le-a lăsat în „Jurnalul său de călătorie“, în „Călătoria prin Siberia dela Tobolsk la Nercinsk și în China“, (pu-

blicată de Arsenieff, Petersburg 1882, tradusă și în englezește de I. Baddeley, (Rusia, Mongolia, China, II, 246) în românește de G. Sion, (An. Acad. Rom. Tom. X) precum și din scrisorile trimise în timpul călătoriei, Țarului și cneazului Matvecev prieten și protector al său ; 3) înfățișat în ultimul capitol autorul cercetează în amănunțime relațiile lui Milescu cu mișcările politice și culturale din Rusia, atitudinea sa față de opera de modernizare a țării întreprinsă de Petru cel Mare—cu toata opoziția patriarhului Dositheiu—mișcări și prefaceri în care Nicolae Spata-tarul și-a avut cuvântul sau de spus ; apoi relațiunile cu oame-nii de seamă ai timpului din Rusia și din Occident între care saxo-nul Laurent Rinkuber profesor la școala germană din Moscova, suedezul I. G. Sparivenfeldt, Foy dela Neuville ambasador a lui Ludovic XIV, celebrul filosof german Leibnitz, jesuitul francez Philipe Avril care ne-a lăsat și el o descriere a voiajului între-prins de dânsul pentru descoperirea unui nou drum spre China.

Lucrarea domnului P. P. Panaitescu este extrasă dintr'un fel de Anuar al școlii române dela Paris, de sub direcțiunea d-lui N. Iorga, școală, care, după câte știu a fost creată pentru a sta-bili legături culturale mai strânse între noi și Franța și a con-tribui la propagarea culturii românești în marea țară latină. Cred că lucrări de felul aceleia a d-lui P. P. P. răspund scopu-lui pentru care școala a fost creată.

N. C. Bejenaru.

Dr. Anton B. I. Balotă, *La nasalisation et le rhotacisme dans les langues roumaine et albanaise*, Bucarest 1925.

În acest studiu, d. Balotă completează discuțiile sale despre nazalizație în limba românească, condițiunile în care se produce acest fenomen și paralelizmul cu limba albaneză, cuprinse în teza-i de doctorat: *Rěči slovenskog porekla i rumunska naza-lizacije* (cuvinte de origine slavă și nazalizația românească), sus-ținută la Belgrad, în 1925, și publicată la București același an.

Se observă, în lucrarea de față, unele afirmări nejuste, pro-venite dintr'o insuficientă informațiune, cauzată de neutilizarea tuturor izvoarelor sau studiilor privitoare la chestiune. De aceia, se impun rectificări, în conformitate cu datele științei.

Afirmarea sa, de la p. 27, că: primele contacte între Slavi

și Romîni ar fi avut loc între sec. III-IV e cel puțin incompletă, față de cercetările și rezultatele științei de astăzi. E incompletă, fiindcă ea nu mai poate fi susținută cu aceeași putere de până acuma, din momentul ce d. Prof. Barbulescu a creiat teoria că cel dintăi contact al Românilor cu Slavii se face la începutul veacului al V-lea, iar nu mai înainte. Cu argumente filologice cu desăvârșire noi, d. Bărbulescu demonstrează aceasta mai întâi în lucrarea *Problemele capitale ale Slavisticii la Romîni*, apoi în studiul, ce a publicat în limba sîrbo-croată, sub titlul: *Kad su počele da ulaze u rumunski jezik najstarije njegove slavenske rječī*, iar acum, în urmă chiar, în mai multe numere ale Arhivei sub titlul: *Nașterea individualității limbii romîne și elementul slav*.

Această nouă teorie a fost luată în considerație și, cel puțin în parte, chiar admisă de unii învățați, ca de pildă: de istoricul-arheolog ceh Niederle, de filologi: ca germanul Weigand și bulgarul Conev, cum s'a arătat în *Arhiva*, XXXI, No. 1 p. 48; de croatul Petar Skok, în revista cehă, de la Praga, *Slavia*, III, 1 (anul 1924), p. 117; și de folkloristul cu renume Dr. M. Gaster, chiar în acest număr al Arhivei la p. 260.

Când lucru stă astfel, e evident că afirmarea de mai sus a autorului nu e în curent cu cele din urmă cercetări ale științei,—din momentul ce nici nu pomenește macar de existența acestor cercetări.

Se constată apoi că autorul nu cunoaște fazele prin care a trecut limba bulgărească și nici dialectele ei actuale. Astfel la p. 29 citează cuvintele slave din limba romînească: *mînji*, *vînslă*, *smînci*, derivate de d-sa din sîrb *mazati*, slav, (sic) *veslo*, sîrb-smucati, ca exemple de cuvinte cu nazalizm provenit din voc. + n epentetic. Despre acest n epentetic crede (p. 30) că e fenomen produs pe teritoriul romînesc, deoarece formele slave ale acestor cuvinte la Slavi, nu cunosc pe acest n („L'épenthèse du n dans ces formes c'est un phénomène qui s'est produit sur le territoire roumain, car la langue roumaine seulement possède des réflexes de ces mots avec n. L'épenthèse du n étant très tardive ou ne peut supposer ni que les formes roumaines descendent des formes slaves avec nasales, d'autant plus que les formes slaves ne connaissent pas des formes avec n). În unele dialecte ale limbii bulgare se găsește acest n epentetic (neetimologic), după cum dovedește prin numeroase exemplificari din texte bulgărești

d. Prof. Bărbulescu în : *Studii privitoare la limba și istoria Românilor*, București 1902, p. 33—41. Astfel în dialectele bulgare din Macedonia, dialectul din Zarovo are *čest*; cel din Suho *mъngla* în loc de *mъgla* (dar are și *čest*, fără *n*); dialectul din Kostur : *Krъpa* în loc de *Krъpa*; dialectul din Bracigovo are *grombovišta* în loc de *grobovišta*. Exemple mai multe sunt citate ceia ce dovedește că acest fenomen nu e o raritate în limba bulgarească.

Dar nu numai despre *n* epentetic autorul crede că e de proveniență românească, ci și despre *m*. După a sa părere, rom. *dumbravă* provine din slav modern *dubrava* cu *m* inserat înainte de *b*. („Le roumain *dumbravă* ne dérive pas du vieux slave *ДѢБРАВА*, mais d'un slave moderne *dubrava*, avec l'insertion d'un —*m*—devant—*b*—). Exemplul de mai sus *grombovišta* în loc de *grobovišta* în dialectul din Bracigovo ne arată că și *m* epentetic se găsește în dialectele bulgărești.

D. Balotă eră obligat să menționeze, chiar dacă nu o admitea, părerea din *Studii privitoare la limba și istoria Românilor*, p. 38, nota 2. că *vinșlă*, din Cod. *Voronețean*, *Lexiconul lui Mardare Cozianul* și alte texte, cât și *mînjesec* au un *n* epentetic (neetimologic) de proveniență bulgărească.

În explicarea etimologiei și a originii cuvîntului rom. *dumbravă*, se vede că autorul ar admite o origine sîrbească *dubrava*, ci nu bulgărească, ceia ce se vede și în exprimarea asupra originii cuvîntelor de mai sus, că ele ar proveni tot din sîrbește. Știința modernă însă a admis că cele mai vechi cuvinte slave ale limbii romîne sunt bulgărești, ci nu sîrbești (vezi Arhiva, XXIX, Ian. 1922, p. 1—11 studiul d-lui Bărbulescu despre *Originea celor mai vechi cuvinte și instituții slave ale Românilor*.)

Și d. Balotă, ca și cei mai mulți, socoate că macedoromîna și dialectul meglenit nu cunosc rotacismul, căci nu au aceste schimbări între *n* și *r*, nici asimilări, nici disimilări, despre care crede că sunt o particularitate a dialectelor nord-dunărene, deși spune p. 53 că rotacismul este rezultatul disimilării *n*, $n > n-r$. În *Arhiva* XXXII, No. 2, p. 151—156, am dat o extindere mai mare rotacizmului, bazată pe exemple de rotacizme găsite în unele vorbiri dialectale și pe generalitatea fenomenului $n > r$ pe tot cuprinsul limbii românești, înglobând și asimilarea sau disimilarea, care sunt tot $n > r$, lăsată de susținătorii micii extinderi a rotacizmului la o parte (cf. și acest număr al Arhivei, p. 271 și următoarele).

Nu dovedește prin nimic că paleograficește „r” poate deriva și din „r” nu numai din „r”. D. Prof. Barbulescu, *Fonetica Alfabetului cirilic* p. 237—242, evidentiază, prin exemplificări grafice, proveniența lui „r” din „r”; d. Balotă însă afirmă, fara ca să ne dea argumente.

O nelămurire. *In Rěči slovenskog porekla*, p. 37 atribuie d-lui Bărbulescu ca a susținut ca „r” înseamnă nazalizația vocalei (samo I. Bărbulescu misli danas da „r” označava nazalizaciju vokala=—numai I. Barbulescu gândește astazi că „r” denotă nazalizația vocalei), citat surprinzător al unui pasagiu pe care nu l-am găsit nicăieri în scrierile d-lui Bărbulescu; căci d-sa susține că „r” nu ar fi arătat nazalizarea vocalei, nici pe terenul limbilor slave, nici la noi (cf. concluziile cercetărilor asupra valorii lui „r” din *Fonetica alf. cirilic*, d. 263—269). Dealtfel d. Balotă nu citează nici lucrarea, nici pagina unde a gasit la d. Bărbulescu asta părere. D. Barbulescu, tocmai, arata în *Arhiva*, XXIX, nr. 2 p. 305 cum însăși firea limbii noastre care nu are vocale nazale ca în fr. *saison*, *jupon*, *pardon* respinge teoria că „r” ar fi însemnat o vocala nazală.

Trecând la altă ordine de idei, să ne oprim asupra tehnicii acestei cărți; datorită interesantei chestiuni, anunțată chiar prin titlu-i, cartea aceasta va ajunge desigur în mâna cercetătorilor străini; dar sunt supărătoare foarte dese greșeli de tipar, ce denaturează ortografia.

Margareta Ștefănescu

N. Cartoian. *Legendele Troadei în Literatura veche românească*, București 1925, 8°, 72 pag.

Lucrarea aceasta se caracterizeaza prin 2 cusururi de natură principială și metodică, cari fac să fie nisipoasa temelie clădirei ce a ridicat autorul. Aceste cusururi sunt:

1. Că d. Cartoian, lasându-se sugestionat de ideia, desigur greșită, a d-lui prof. Russo, crede și susține, chiar exagerând pe acesta, ca: în Perioada Slavonismului dela noi, mulțime din scrierile Literaturii noastre de atunci erau traduceri sau prelucrări directe din sau după textele grecești, iar nu din și după traducerile sau compilațiile slavonești (bulgare, sârbe sau rușești) acestea din urmă facute din cele grecești. Prin această idee a sa

d. Russo,—care nu trebuie să se uite că e grec de naționalitate și deci anticipativ predispus a da Grecilor mai multă laudă de cât li se cuvine—voiește să arate că mai cu seamă Elenismul însuși, direct, iar nu Slavii prin munca și râvna lor de traducători sau compilatori, au contribuit la cultura poporului românesc de dincoace de Dunăre chiar în veacurile XVI și XVII din Perioada Slavonismului, deci nu numai în sec. XVIII când influența Elenismului era netăgăduit preponderentă la noi față de Slavonismul atunci decăzut. Ideia aceasta de natură principială d. Russo a exprimat-o în scrierea sa *Elenismul în România*, București 1912, unde, îndeosebi la p. 26, dă indicația, pe care d. Cartoian o va întrebuița exagerând-o mai târziu : că *Advar* (cf. Avgar, Abagar) e, la noi, de origine grecească, nu slavonească ; iar la p. 57 indică, tot astfel, ceea ce d. Cartoian va utiliza apoi în această lucrare ce recensez aci : ca povestea sau romanul cu *Legenda Troiei* (Troadei) e o prelucrare a Literaturii românești din sec. XVII după textele grecești, nu după cele slavone.

2. Că d. Cartoian crede la p. 4 (ca și d. Russo s. ex. la p. 66—67 și ca Pompiliu Eliad în *De l'influence française sur l'esprit public en Roumanie*, Paris 1898 și ca toți, greșit) că primele traduceri din grecește s'au făcut la noi, în sec. XVIII când elenismul devine preponderent, sau direct sau sub influența traducerilor franțuzești cari ne veneau din Franța (cf. articolul meu în *Arhiva* XXXI, 3-4, p. 268).

Impins de aceste sugestii de natură principială, autorul a cautat altă dată să argumenteze că „legenda cu scrisoarea lui Avgar *Advar*, nouă ne-a venit din textele grecești“, din cari am tradus-o în sec. XVII. Eu am aratat însă, în *Arhiva*, XXXII, 3-4, p. 296 pentru ce se înșală și că această legendă ne-a venit din slavonește, ca cea mai mare parte a operelor mișcării noastre literare din sec. XVII.

Impins de aceleași sugestii, autorul scrie și cartea-i ce recenz aci.

Vechea literatură românească are, între diferitele opere ale ei, și scrierea „Povestea Troadei“, în care se istorisește, sub formă chiar de roman, vestita cucerire a Troiei de către Grecii antici.

Învățații au căutat sa precizeze din ce izvor am luat noi a-

această poveste. Dr. M. Gaster, demult, a ajuns la concluzia că am luat-o din textele scrise sârbește; ca argument principal are, între altele, faptul că în redacția românească se află forma sârbească *Parij* (cu j) pentru numele grecesc *Paris*. Rusul Istrin socotește ca am luat „povestea“ dintr'un original slav (care deci putea fi nu numai sârbesc, ci și rusesc sau bulgar). Și Gaster și Istrin însă gândesc că originalul slav la rându-i este o traducere sau prelucrare din literatura grecească, așa cum erau de obicei cele mai multe din operele literare ale Slavilor cirilici. După acești scriitori dar „povestea Troadei“ în românește nu e luată direct din grecește, ci numai indirect; căci noi am lucrat-o după originale slave.

D. Cartoian însă, împins și aci de pomenitele sugestii, voiește a argumenta că nu slavonesc era originalul după care s-a alcătuit la noi „povestea Troadei“ în sec. XVII, ci că era grecesc. Crede, anume, că am luat-o din versiunea grecească ce s-a compus după textele mai vechi latinești scrise de Dictys și Dares. Explicând ce era aceasta latinească, spune că ea nu era versiunea cea veche care se născuse din poemele Homerice despre cucerirea Troadei (a Troiei) și care versiune era „mincinoasă“ în povestirile ei, ci era o alta „adevărată“, care istorisea faptele chiar așa cum ele se întâmplaseră în adevăr la Troia:

Spre a susține aceasta, autorul dă două argumente :

1. că nici Gaster, nici Istrin, nici nimeni altul n-a descoperit o redacție slavonească al cărei cuprins să fie întocmai ca cuprinsul versiunii românești a legendei Troadei; dacă ar fi existat o așa redacție, zice, nu se putea să nu se descopere până-acum, de 30 de ani de când scriitorii pomeniți se ocupă cu ea. Așa că, scrie la p. 18, forma *Parij* (cu j) dela noi nu o avem luată din o redacție slavă a „poveștii Troadei“, ci autorul prelucrător al textului grecesc în românește a luat-o din limba uzuală a mediului literar românesc, în care cuvântul se introdusese din povestea „Alexandria“ care istorisește despre faptele lui Alexandru Machedon.

2. Ca numele proprii din redacția românească a „poveștii Troadei“ au forme grecești iar nu slavonești.

Decât, amândouă aceste argumente n-au putere științifică, desigur.

În adevăr, argumentul 1., acesta e *silentio*, n-are valoare

științifică, fiindcă acelaș lucru era și cu redacțiile „Alexandriei“. Circulau la noi 2 redacții slave : una a „Alexandriei“ celei „adevărate“, și alta a celei „cu minciuni“. Miron Costin spune în cronica sa : „Scrie Plutarch, vestit istoric, la viața lui Alexandru Machedon carele au scris Alexandria cea adevărată, nu basne, cum scrie o Alexandrie din greceie ori dintralte limbi, scoase pe limba românească pline de basne și scornituri“. Dar noi nu avem, pentru că n-am „descoperit“ încă, pe cea „adevărată“, ci numai pe cea „plină de basne și scornituri.“ Tot așa se poate sa fie și cu versiunea slava după care am luat „povestea“ noastră „cea adevărată“ a asediului Troadei, adică n-am descoperit-o încă.

Cât pentru argumentul 2., nici el n-are valoare științifică ; căci numile din redacția românească *nu* „pastrează forma greacă corespunzătoare“, cum zice autorul, ci au forma slava. Realitatea e că Slavii formaseră acele numi în slavonește din grecește, iar noi le-am luat dela dâșii. Astfel, au făcut pe Priam din grecescul Priamos, așa cum au format și alte numai ca : German <gr. Germanos etc. Au făcut Palamid <gr. Palamidis, așa cum au format Iordan <gr. Iordanis. Au făcut Enia <gr. Enias, cum au format Andrea <gr. Andréas. Au făcut Ekavia <gr. Ekavi, cum au făcut și Vitfagița <gr. Vitfagi. Au făcut Kinovik <dr. Kanovikón, așa cum au făcut și scandal <gr. skandalon, talant <gr. talanton. (A ve vede acestea și altele la fel la M. Vasmer, în *Zeitschrift für slavische Philologie*, I, 1—2. p. 456—464). Au făcut Epiro < gr. Ipiros, așa cum au făcut și čupro < grec. Kīuprios. Au făcut Harivda <gr. Harivdi, cum a făcut și Frosina, Afrosinița < gr. Evfrosini, etc. O mulțime de astfel de transformări ale cuvintelor grecești în limba rusească în deosebi se pot vedea în studiul aceluiași Vasmer : „Greko-slavjanskie etjudy“, ce a publicat în *Sbornik otděl. russk. jazyka i slovesnosti Imperat. Akad. Nauk* din Petersburg, tom 86, St. Peterburg 1909.

Deci toate acele cuvinte ce d. Cartoian înșiră pe 2 pagini și jumătate (p. 18—20) nu sunt luate de noi deadreptul din grecește și de catre noi prefacute, ci le-am găsit la Slavi, cari ei întâi le-au făcut după limba și textele grecești.

Așa că, din aceste motive se poate foarte bine să fi existat și o versiune slavă, care cuprindea redacțiunea cu povestea Troadei cea „adevărată“ a lui Dictys, și Dares, în care erau nu-

mirile acele grecești—și Paris și Priam, Palamid, Enia, Ecavia, Kinovic etc. slavizate.

Cât pentru occidentalismele (ca la italianul Guido delle Colonna) despre cari scrie d. Cartoian (p. 60, 70) că au trecut dela Guido în versiunea *grecească* (dela care crede dânsul greșit, că au luat Românii versiunile lor despre povestea Troiei), așa occidentalismele puteau fi și în *redacția slavă care încă nu s-a descoperit* dar din care am luat noi versiunea noastră. Puteau fi în aceasta, tot așa cum, se știe, Trojanska priča, publicată de Miklosich în *Starine, III*, are și ea elemente apusane întrinsa, fiindcă e făcută undeva în regiunile croate (cf. *Archiv für Slav, Phil.* VII, 79) sau cel puțin după o redacție latină apusană.

De altfel, faptul că „textul românesc *se apropie într-adevăr mai mult* de versiunea slavă a lui Manasses, care de altfel se resfrânge într-o formă prescurtată și în cronograful lui Moxa“ cum scrie însuși d. Cartoian la p. 17, ne dă indicație că va fi existat într-adevăr o versiune slavă, care a trecut și la mediobulgarul text al lui Manasses și din care—cu numirile Parij, Priam etc.—s'a alcătuit redacția noastră românească.

Iata de ce argumentele d-lui Cartoian constituiesc o temelie nisipoasă cladirii ce a voit să ridice ideii că : povestea Troadei noi am luat-o deadreptul din grecește. Chiar din argumentele sale reese mai mult contrariul : că am luat-o din slavonește.

Dar am spus că lucrarea aceasta a sa mai suferi și de sugestia conținătoare de greșala : că primele traduceri din grecește s-au făcut la noi sau direct sau sub influența traducerilor franțuzești ale operelor grecești. Realitatea însă—care nu se cunoaște—e că ai noștri traduceau mult și din rusește diferite opere ale clasicismului grec, latin, francez, german, pe cari Rușii le traduseră în limba lor slavă în urma marelui îmbold către clasicismul antic ce le-a dat mai întâi Petru cel Mare, apoi Elisabeta și Ecaterina II. La a. 1702 Petru cel Mare a publicat, chiar în presa din apusul Europii, un Manifest, prin care chema în Rusia oameni învățați și specialiști din apusul civilizată. Atunci au și început a veni în Rusia Germani, Englezi, Olandezi, Italieni, și, mai puțin, chiar Francezi etc. Petru cel Mare mai întâi, și apoi, pe rând, Elisabeta și Ecaterina II au întemeiat diferite școli superioare în cari acești streini profésau ca profesori. S-a întemeiat și „Slavjano-Greko-Latinskaja Akademiija“ (Acade-

mia slavo-greco-latină). În aceste școli și Academie s-au început cursuri și o puternică mișcare pentru cunoașterea operelor clasicității grecești și romane. Se învață în școli și franțuzește și nemțește. Cursurile acestea se faceau, de către unii cari știau rusește, în această limbă; alți straine însă, fiindcă nu cunoșteau ruseasca, profesau în franțuzește, iar alții chiar în latinește, ca în apus. Prin acestea mulți Ruși ajung a cunoaște pe lângă greaca și latina, limbile franceză, germană, engleză. La an. 1748, acea „Academie slavo-greco-latină“ (sub țarina Elisabeta) anunța în ziarul „Peterburgskija Vedomosti“ următoarele: „De oarece mulți dintre Ruși, atât nobili cât și din alte trepte sociale, știu limbi streine, apelăm la cei cari ar dori să traducă în rusește cărți din latină, franceză, germană, italiană, engleză etc. să se prezinte la Cancelaria Academiei ca să li se dea cărți spre a le traduce, iar în schimbul traducerii li se va plăti“.

Acestea, precum și alte date cu privire la marele avânt ce-și ia în Rusia veacului al XVIII interesul pentru cunoașterea lumii clasice grece și latine, precum și pentru cunoașterea limbilor și a operelor apusane moderne cari se refereau la Filosofia, Poezia etc. clasicismului antic, se pot vedea în marea lucrare a rusului Solovjev: *Istoriya Rossii* (Istoria Rusiei), XV, 2.

Se știe, pe de altă parte, că în sec. XVIII, ba chiar la începutul veacului XIX, nu știau la noi franțuzește mai nimeni, de cât câțiva dintre cei de sus (v. *Arhiva*, XXXII, 3—4, p. 268, și 2, p. 144). Dar rusește știau cei mai mulți din cărturari, grație deselor ocupații ale oștirilor rusești și a Regulamentului Organic. Acești cărturari ai noștri găseau și citeau în rusește și apoi traduceau ori compilau din scrierile rusești în românește operele grece, latine, franceze etc.

De aceea, când găsim în românește traduceri, din sec. XVIII s. ex., ale Odiseei și Iliadei, sau ale altor opere clasice, științifice vorbind nu trebuie să spunem apriori, cum face d. Cartoian la p. 4, că „traducătorul român s-a folosit și de un text francez“, mai ales când n-a găsit să ne arate acest text francez, ci atunci trebuie să cercetăm, ceace d. Cartoian n-a făcut și nici nu bănuiește ca ar trebui să facă: dacă nu cumva „traducătorul s-a folosit“ „și de un text rusesc“. A se vedea, cu privire la această idee, cele ce spun și în acest No. al „Arhivei“ la p. 252.

Numai așa vom face lucrare cu adevărat științifică în studierea Istoriei Literaturii Românilor.

Cu toate aceste cusururi de natură principială și metodică însă, scrierea aceasta a d-lui Cartoian e destul de valoroasă *în detaliile* ce ne dă cu privire la redacțiile românești și streine ale Legendelor Troadei. Ast-fel, e folositoare și interesantă—și prin legăturile în cari pune aceste versiuni cu cele latinești ale lui Dictys și Dares, și prin presupunerile ce face cu privire la prelucrarea italianului Guido delle Colonna.

Ilie Bărbulescu

Indreptări

Din cauza unei scăpări din vedere a tipografiei nu s-a putut face recenziei dela pag. 283 urm. decât o singură corectură; de aceia s'au strecurat mai multe greșeli de tipar, din care îndreptam aici pe următoarele:

Pag. 283,	rândul	4	de sus:	<i>Basse</i> ,	nu	<i>Bass</i> .
"	286,	"	14	"	jos:	<i>bilis</i> , <i>bibich</i> , nu <i>bil</i> —.
"	"	"	13	"	"	<i>bibis</i> , nu <i>bibisb</i> .
"	"	"	12	"	"	<i>pîs-pîs</i> , nu <i>pis-pîs</i> .
"	287	"	20	"	"	<i>anaticula</i> , nu <i>auaticula</i> .
"	"	"	11	"	"	temporală, nu temporală.
"	287	"	1	"	sus:	sensul, nu sesul.
"	"	"	2	"	"	<i>Butterbrot(e)</i> , nu <i>Buttc</i> —.

TABLA DE MATERII

(Anul XXXIII, 1926)

STUDII :

	Pag.
<i>Bărbulescu, Ilie.</i> Nașterea individualității limbii române și elementul slav. (Cele 6 categorii cu plsl. <i>κ</i> și <i>κ</i> sunau în limba română ca în post-paleoslovenică)	1
<i>Bărbulescu, Ilie.</i> Idem, categoria II, cu <i>κ</i> —ă final și interior	81
<i>Bărbulescu, Ilie.</i> Idem, categoria III, cu <i>o</i> în loc de plsl. <i>κ</i> și <i>κ</i> interioare	161
<i>Bejenaru, N. C.</i> Pribegia lui Constantin-Vodă Șerban până la mazilirea lui Mihnea-Vodă	35
<i>Bejenaru, N. C.</i> Rolul lui I. C. Brătianu în revoluția dela 1848	121—211
<i>Bejenaru, N. C.</i> Pribegia lui Constantin-Vodă Șerban. 2. Cucerirea Moldovei. Reluarea tronului Munteniei. A doua domnie Moldovenească și moartea sa	192
<i>Constantinescu-Iași, P.</i> Caracterizarea și împărțirea Istoriei Romînilor. O nouă concepție	20, 92 și 204
<i>Jordan, I.</i> Dialectele italiene de sud și limba romînă	9 și 177
<i>Zane, G.</i> Cea dintâi Bancă Națională a Moldovei	101

COMUNICĂRI :

<i>Bărbulescu, Ilie.</i> O concluzie filologică principială și un principiu metodic : rom. mulțamesc, rom. stup. rom. zugrav	45
<i>Bărbulescu, Ilie.</i> Un Adolf Berman din Iași și cneazul Mi-	

	Pag.
loş al Sârbiei în a. 1859	51
<i>Barbulescu, Ilie</i> . Insuficienta informație în știința noastră .	52
<i>Bărbulescu, Ilie</i> . Incultura scriitorilor vechilor texte românești	54
<i>Bărbulescu, Ilie</i> . Câteva etimologii populare	130
<i>Bărbulescu, Ilie</i> . O întrebare filologică din insula Java .	249
<i>Bărbulescu, Ilie</i> . Originea cuvintelor noastre literare: pentru limba cărților bisericești și pentru limba cu neologisme	251
<i>Bejenaru, N. C.</i> Natalia a doua soție a lui Constantin Șerban	145
<i>Bejenaru, N. C.</i> În jurul chestiunii lui Negru-Vodă și a întemeerii Munteniei	225
<i>Bogdan, N. A.</i> Quelques notes sur la personnalité d'Adolf Berman, imprimeur, de Iassi, 1836—1862	135
<i>Bogdan, N. A.</i> Monografiile sau colecții de documente: Dorohoi, Vaslui, Botoșani	235
<i>Constantinescu-Iași, P.</i> O luptă veche	144
<i>Caraman, P.</i> Știri despre Români și despre Orientul Europei, din pragul veacului XIV (1308)	267
<i>Gaster, Dr. M.</i> Despre activitatea filologică-istorică a „Arhivei”.	269
<i>Gherghel, Dr. I.</i> Basarab-ban? sau Severin-ban!	60
<i>Hotnog, T.</i> O lămurire despre Basarab-ban sau Severin-ban	131
<i>Jordan, I.</i> Entgegnung	63
<i>Jordan, I.</i> Lut de oale=mort. Meșnița, Mlesnița, Mișcă, Nevăstuică, Un nume propriu românesc din Secolul XIII necunoscut până acum	138
<i>Jordan, I.</i> † Jules Gilliéron	223
<i>Jordan, I.</i> Metafore din lumea animalelor	254
<i>Ștefănescu, Margareta.</i> Slavistica româna și revista „Slavia” din Praga	58
<i>Ștefănescu, Margareta.</i> Revista „Slavia” despre cronica lui Manasses	59
<i>Ștefănescu, Margareta.</i> Răspuns d-lui G. Weigand	143
<i>Ștefănescu, Margareta.</i> Cronica lui Const. Manasses	238
<i>Ștefănescu, Margareta.</i> Despre Românii Macedoneni	261
<i>Ștefănescu, Margareta.</i> Încă o urmă de rotacism	266
<i>Ștefănescu, Margareta.</i> Un ceh despre Basarabia	270

	<u>Pag.</u>
<i>Ștefănescu, Margareta.</i> Iarăși despre rotacism	271
<i>Vericeanu, Virginia.</i> Știa Pușkin românește?	56
<i>Vericeanu, Virginia.</i> O apreciere contemporană asupra lui Tudor Vladimirescu, la Pușkin	58

MATERIAL FOLKLORIC :

<i>Mateescu N.</i> Povestea sărăciei	275
--	-----

RECENZII :

<i>Bărbulescu, Ilie.</i> Th. Capidan: Raporturile lingvistice slavo-române	66
<i>Bărbulescu, Ilie.</i> Karl Kurt Klein: Zur Lebensgeschichte Daniel Roths	75
<i>Bărbulescu, Ilie.</i> Liviu Marian: B. P. Hasdeu și Rusia	80
<i>Bărbulescu Ilie:</i> N. Carlojan. Legendele Troadei în Literatura veche românească	306
<i>Bejenaru, N. C. G. D.</i> Neșțian: Sintaxa Latina	158
<i>Bejenaru, N. C. P. P.</i> Panaitescu, Nicolas Spathar (1636—1708)	300
<i>Bogdan, N. A.</i> General Buat: Ludendorf	157
<i>Bogdan, N. A.</i> Dr. Ioan Lupaș: Contribuțiuni la istoria ziaristiceii	160
<i>Constantinescu-Iași. P. O.</i> Tafrali: La Cité pontique de Callatis	150
<i>Constantinescu-Iași. P. B.</i> Filov: Starobălgarskoto izkustvo	153
<i>Constantinescu-Iași. P. Miloje Vasić:</i> Arhitektura i Skulptura u Dalmaciji: Crkove	289
<i>Jordan, I.</i> Ioseph Schnetz: Zeitschrift für Ortsnamenforschung	79
<i>Găzdaru D.</i> Th. Capidan: Petru Maior și Arominii; Arominismele din dialectul daco-român. Constantin Lacea; Sint în Transilvania așezări de Români veniți din Sudul Dunării sau nu sînt?	292
<i>Găzdaru D.</i> Ioan Budai Deleanu, Poemă eroi-comică în 12 cînturi, publicată de Gheorghe Cardaș	295
<i>I. Jordan,</i> Gaston Esnault, l'Imagination populaire. Méta-phores occidentales	283

IV

Pag.

<i>Ștefănescu Margareta.</i> Dr. D. Scheludko : Nordslavische Elemente im Rumänischen	148
<i>Ștefănescu Margareta.</i> Dr. Anton B. I. Balotă: La nasalisation et le rhotacisme dans les langues roumaine et albanaise	303
<i>Ștefănescu Margareta.</i> Iacob Antonovici, Episcopul Hușilor, Documente birlădene, vol. IV, V	297
<i>Ștefănescu Margareta.</i> O. G. Lecca: Neamul rominesc	298
<i>Ștefănescu Margareta.</i> N. Draganu, Mihail Halici :	299
